

СУЧАСНІСТЬ

ТРАВЕНЬ 1970 • Ч. 5 (113)

С. ГОРДИНСЬКИЙ: ЧИ СКООРДИНОВАНО ВСІ КООРДИНАТИ?

А. ОЛЕНСЬКА-ПЕТРИШИН ПРО ВИСТАВКУ ГАЛИНИ МАЗЕПИ

А. КАМІНСЬКИЙ: ПРО «ПЕРЕКОНАНИХ», АЛЕ НЕ ІДЕЙНИХ КОМУНІСТІВ

Р. КУПЧИНСЬКИЙ ПРО ХХІ З'ІЗД КОМСОМОЛУ УКРАЇНИ

„SUČASNIST“ — MAI — 1970
8 MÜNCHEN 2, KARLSPLATZ 8/III

У серії модерних прозаїків світу «Духові зустрічі Інституту для закордонних зв'язків у Штутгарті» появилася як 27 том збірка українських оповідань за останні 50 років

у перекладі Анни-Галі Горбач

**EIN BRUNNEN FÜR DURSTIGE
und andere ukrainische Erzählungen**

(Horst Erdmann Verlag, Stuttgart, 1970, 412 S.)

КРИНИЦЯ ДЛЯ СПРАГЛИХ

та інші українські оповідання

(вид-во Горста Ердманна, Штутгарт, 1970, 412 стор.)

Крім вступного слова д-ра Міхаеля Реза, генерального секретаря згаданого інституту, та передмови перекладачки з оглядом історії української літератури, в антології подані біо-бібліографічні нотатки про окремих письменників, список джерел і пояснення деяких невідомих назв та прізвищ.

Зміст антології складають такі твори:

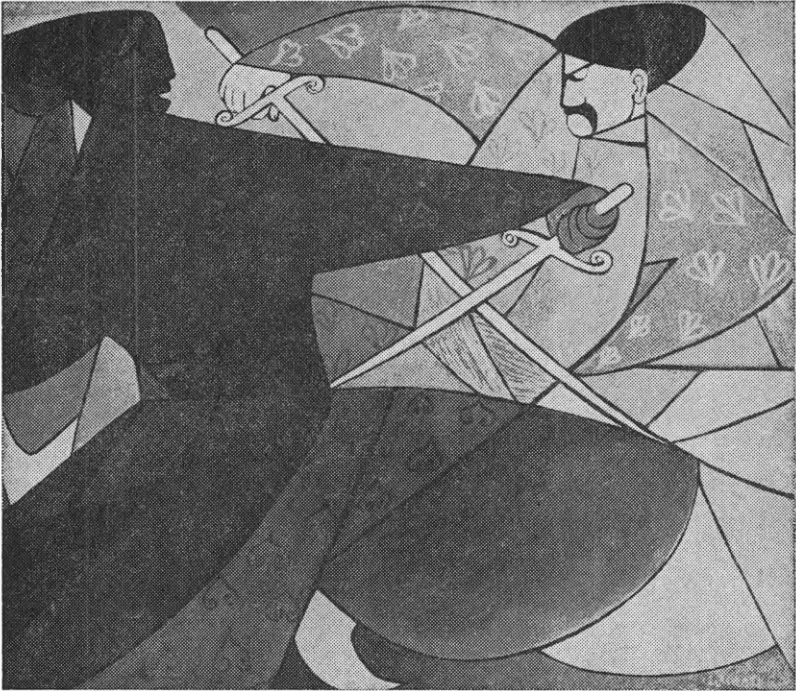
В. Винниченко, Таємність; *Ю. Яновський*, Подвійне коло; *М. Хвильовий*, Солонський яр; *В. Підмогильний*, Іван Босий; *С. Васильченко*, Приблуда; *В. Стефаник*, Земля; *М. Черемшина*, За мачуху молоденьку;

Ю. Смолич, Серце красуні; *О. Довженко*, Зачарована Десна; *Л. Первомайський*, Модель (уривок з «Дикого меду»); *О. Гончар*, Мамайчуки (уривок з «Тронки»); *П. Загребельний*, Роса (уривок з «Доброго диявола»); *І. Чендей*, Чайки летять на схід; *Ю. Збанацький*, Максимові штани; *Григорій Тютюнник*, Голова сільради (уривок з «Виру»); *В. Симоненко*, Весілля Опанаса Крокви; *Р. Іванчук*, Гора; *В. Шевчук*, Батько надумав садити сади, Міст у... , Аттіла і Сірій; *Є. Гуцало*, Просинець, Кригохід, Сутінки; *І. Драч*, Криниця для спраглих (уривок); *Ліна Костенко*, Будь щасливий, Стасю... , Візита до пані Ванди; *В. Дрозд*, Самотній герой (уривок з «Катастрофи»); *Григір Тютюнник*, В сутінки.

На бажання керівника серії вибір оповідань був узгоджений із Спілкою письменників України в Києві.

Замовляти можна у вид-ві «Дніпрова хвиля» — 8 Мюнхен 2, Дахауер Штрассе 9/II або в усіх німецьких книгарнях.
Ціна — 18,60 нм.

СУЧАСНІСТЬ

Галина Мазепа,
Козацький танок (червоний),
50 × 65 см.

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

ТРАВЕНЬ 1970 · Ч. 5 (113)
РІК ВИДАННЯ ДЕСЯТИЙ
МЮНХЕН

ВИДАВНИЦТВО

Українське товариство закордонних студій «Сучасність».

РЕДАКЦІЯ

*Богдан Бойчук,
Вольфрам Бургарт (головний редактор),
Богдан Кравців,
Аркадія Оленська-Петришин,
Мирослав Прокоп,
Роман Разманний,
Богдан Рубчак,
Володимир П. Стахів.*

Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову. Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Передруки та переклади з журналу «Сучасність» дозволені тільки за виразним поданням джерела.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ

«Sučasnist»,
P.O. Box 3461
London, Ontario
Canada

АДРЕСА ВИДАВНИЦТВА Й АДМІНІСТРАЦІЇ —
див. нижче, HERAUSGEBER

* * *

Gemäß dem Gesetz über die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäß der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

HERAUSGEBER

Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien «Sučasnist» e. V.,
8 München 2,
Karlsplatz 8/III (Telefon 59 46 67),
Bundesrepublik Deutschland

GESCHAFTSFÜHRER

Roman Tymkewycz.

DRUCK

«Logos» GmbH, Buchdruckerei und Verlag,
8 München 19,
Bothmerstraße 14,
Bundesrepublik Deutschland.

3 нових поезій

Юрій Коломиць

ЖИТО

Жито, жито,
тебе легко пережити.
Про тебе можна написати
голод.
Про тебе можна написати
поезію,
коли немає справжнього
живота.

СКАЗ

Прилетіли сніги
пелехаті
і сиві,
а тут тобі відтеплінь,
як нечиста сила,
узяла
та й потопила усе
біле.
А думалось будувати
палати
на цілісіньку зиму.
«Яка довга зима»
запитались дроба,
а дерева взяли
та й позеленіли.

НА ІОРДАНІ

Дзвенять вітри,
вітри,
немов дзвіниці.
І два хрести на цямринах
криниці.

Гордан і люд,
 від снігу білі
 голуби
 і крила б'ють
 у пляшці срібної
 води.

А може міт?
 Свячена крапля
 на чолі.
 Кропило з віт
 і повний ум свяченої
 води.

ТЕМА XII

Зранений ґрунт
 ненароком
 обручами підків.
 В полі дим.
 В полі трави.
 Кучугури комонні.
 Пилюга.
 Вітер плечі і чуби
 покосив...
 Ковтуни.
 Остроги
 і похмурені коні.
 Пожариц куці
 і пательня віконця.
 Базарюють вогні в чорноротій
 імлі.
 На коромислі степ
 і два сонця.
 У степу
 тільки степ
 і могили німі.

ПРОПАСНИЦЯ

Ціпи насукані з волосся
 грому.
 На бантинах завізна
 осінь.
 Чоло на цеглі.
 Місто спить.
 Блищить асфальту
 постіль.

і виросла з вікон прокажена
доля.

ВІЧНИЙ ПРОСУРЕНЬ

Тремтять листки,
мов бляха трухлої
покрівлі.

Все пожовтіло,
все пожовтіло.

І очі ліхтарів
від презимків
пожовтіли.
І руки білі пожовтіли,
від скатертини в'ялого
тепла.

Та золотіє тіло
у засіках живиці.
В долонях клюмби мляво
мліють,
а під устами просурень
живучої криниці.

ПРИЧАСТЯ

Весілля чаші. Радість
і причастя.
І Бог звисає на устах.
Хай виноград,
хай хліб,
хай патрахіль із пліч
нещасних
і вітражів наївний
міт,
але Розп'ятий доброго
зачаття
чоло наживить в добрий
світ.

А є світи:
не з диму ладану,
ні з галасу могил,
ні з криласа пісень
розгаданих,
ні з кукси бронзових
кадил.

А є світи:
розірвані в кутках
неділь,
не з бахрами безруких
діл.
Світи на крисах
чаші,
де хліб,
де виноград,
сукровиця ребра
і цвяхи
з-під бантин бань
панікадил.

Герострати

УРИВОК З РОМАНУ (III)

Емма Андіївська

На цей раз розшуки довго не тривали. Адреса привела мене до південної частини міста, де я колись любив прогулюватися, ще до одруження, і з того часу район не змінився, хоч на моїх очах перебудовували цілі ділянки, ущільнюючи парки й вирівнюючи терен, де раніше простягалися самі смітники. Однак цей район тримався. Його ще й тепер виповнювала собою гора, на якій не додалося жодної будівлі, і її, як і раніше, вкривали трохи здичавілі сади, які спускалися кручею вниз до ріки, переходячи в міський парк. Знизу на гору я колись їздив фунікульором, і мені ще з того часу запам'яталися збоку від фунікульора рештки монастирських мурів з мозаїками окатих святих, яким галузки затуляли німби, хоч інколи, найчастіше це траплялося вранці, коли сонце світило ще знизу, крізь ці галузки вдавалося вгледіти великі, як двері, крила святих, а за цими крилами кольору моркви, лискучі бганки одягу, вкриті, замість самоцвітів, чорними несамовитими очима, і тоді святі ставали серафімами.

Напевно, майстрові, що колись у ці стіни втискував камінці мозаїки, не давали спокою серафіми, і він, не подолавши райської спокуси, оздобив святих крилами й видющою одежею, а щоб не покривдити і святих або, може, й боячися настоятеля, уклав смальту під таким кутом, що серафіми з'являлися тільки зранку — це відкриття я зробив, коли мені якось удосвіта довелось під цими серафімами-святими їсти вишні з паперової торбинки, яку мені разом з вишнями подарувала дружина, тоді ще не будучи мою дружиною, і випадково паперова торбинка виявилася кольору серафімового крила, і тому тепер, коли я це пригадав, в мені наче засвітився і погас здогад, ніби тоді, — хоч такого, звичайно, не могло трапитися, — я їв не вишні, а серафімове крило, яке складалося з вишень, що я їх ніс у паперовій торбинці, і якщо знайти бодай одну кісточку з тих вишень, звідти вмиг виросло б серафімове крило, і я одразу без жодних труднощів ступив би в той час, коли сонце знизу підсвічувало мури і я ще тільки зустрічався з дружиною, не думаючи про одруження, однак тепер скрізь щільно лежала темінь, і на рештах монастирських мурів не відблискували навіть німби.

Трохи оддалік від цих мурів стояв двоповерховий одиний будинок на всю гору, перед яким починався й кінчався фрагмент вулиці, вимощений нерівним камінням. У широкому

(раніше просторо будували: напевно, колись крізь цю браму проїздили карети) аркоподібному в'їзді (з-під таких арок, мабуть, не раз вирушали на лови) виднілося, коли я ближче підійшов, намагаючися встановити, де ж у цьому будинку двері, кілька вставлених одне в одне заіржавлених відер і старий казан з-під фарби. Поруч з-за погнутої бляшаної діжки на сміття блиснули фосфоричні очі kota й поволі зникли. Навколо панувала тиша. Пахло вологістю.

Я подивився трохи пильніше на сад, на будинок і вирішив, що тут якось занадто тихо. Зійшов місяць, і на будинку між вікнами другого й першого поверху проступила ледве помітно перукарська вивіска, якої так і не пощастило доценту замазати: пара невагомих вусів без обличчя з попередньої доби.

Будинок навіював похмуре й неживе враження, ніби в ньому або дуже давно, або взагалі ніколи не мешкали. Звели стіни, устаткували, а тоді вжахнулися його виглядом і кинули. Якби не єдине освітлене вікно на нижньому поверсі з іншого боку, куди я забрів, намагаючися встановити, чи ж не надібаю когось, адже коли мені дали адресу, то тут мусів хтось і жити, він радше скидався б на склад, а не на житлову будівлю. Що будинок чужий і відмежований від довкілля, посилювалося ще й тим, що він явно випромінював важко окреслювану ворожість супроти гори, на якій містився, супроти саду, так ніби навколо нього пасувала б не зелень, а каміння або смердючі ями, у яких вимочують шкіри. Це враження ставало тим переконливішим, оскільки він, як морська тварина, тхнув дьогтем, лахміттям і чимось перегнило водняним, наче він всю свою молодість провів на пристані і лише з роками його пересунуло на гору в абсолютну тишу, яку він підмінував морською поганню, щоб одної днини гора з садами обвалилася і знову навколо нього запанувало каміння й смердючі ями з рештками шкір й обрубаними плавниками.

З-за діжки знову появився кіт і спробував потертис об мою ногу. Тиша стояла така, аж я чув, як вона полускує мені у вухах. Я обійшов будинок ще раз, пробуючи намацати двері, проте на всій фасаді існували самі тільки вікна. Я зупинився, силкуючися заглянути в освітлене вікно, яке починалося якраз від моїх плечей, і тоді постукав у шибу.

Світло всередині заворушилося і, погустішавши, стало наближатися. Горішня частина вікна з пронизливим скрипом відчинилася, і в отворі звисла чорна борода, трохи згодом над нею спалахнули очі, ніби їх щойно проявили, двома пальцями вийнявши з хемічного розчину, і, нарешті, виокреслилося погруддя. Якби це погруддя не дихало на мене, я подумав би, що його цієї миті стяли з якоїсь із занехаяних статуї, що мокнуть у парках. Людина, яка складалася з самого лише погруддя, дивилася на мене і мовчала.

— Пробачте, Бога ради, що я вас потурбував, — заспішив я, отямившись від першого враження, — мене посла-

ли сюди, тобто, звичайно, не прислали, я сам, просто я хотів висловити, здається тут живе... і тому... — і я назвав прізвище, що його всукав мені до кишені збирач автографів.

Бородач поволі, як квасолину за квасолиною, перебрав мене оком від голови до ніг, ніби прикидаючи подумки, чого вартий мій одяг і моя особа, наскільки це дозволяло роздивитися світло місяця.

— Це я сам, — нарешті ошчасливив він мене відповіддю.

— Я антиквар, — відкашлявся я, назвавши своє прізвище і потиснувши його велику, як підошву, руку, яку він мені недбало звів з вікна. — Я розшукую — клієнта. Мене запевнили, ніби він вчащає сюди, і я наважився обтяжити вас розпитуванням лише тому, ну як вам сказати, мені ідеться про те, тобто якби ви були такі ласкаві, мені залежить довідатися, чи ви його ближче знаєте, бо я...

І я якомога швидше, аби бородач устиг вислухати, заходився описувати йому мого відвідувача, вибачаючися, що грабую у нього час, справді, мені дуже незручно виявляти таку настирливість, однак нема ради, я не годен інакше, оскільки доводиться хоч з-під землі виривати деякі дані про мого клієнта.

— Заходьте всередину, — після довгої павзи обізвався бородач, розтягуючи на зубах губи, що, ймовірно, мало означати усмішку, і повністю розчахнув вікно разом із непрозорим низом, який виявився дверима. Мені здалося, ніби при цьому він щось буркнув про мізерність теперішнього людства, у якого навіть пограбувати нічого, однак не виключене, що це мені тільки причулося, і то через те, що його чорна, якимось лискучим мастилом наквацьована борода урухомила в мої пам'яті слова, яких він, напевно, і не говорив, а вони самі постали від одного вигляду бороди.

Всередині панував не такий бруд і не такий хаос, як мимоволі здалося знадвору, хоч те, що я побачив, ледве чи виглядало на впорядкованість. Прямо від дверей біля стіни, на тапчані, змонтованому з голих не однакового розміру матраців, лежала купа старих розкушланих газет, ілюстровані журнали, кілька порожніх (вимитих) бляшанок з-під консервів і два новісінькі спінінги. Поруч валявся окремих матрац, на якому халабудною застигла сіра ковдра, ніби з неї щойно вилізли, і вона ще не встигла втратити форми тіла, яке мить тому там лежало. У куті між імпровізованим тапчаном і вікном, єдиним, у яке я знадвору пробував заглядати, на столі (видно, також на швидко руч склепаному з шальовок і грубих дощок, від чого він уподібнювався, і, ймовірно, виконував ці функції, до скрині, куди запахали провіант, — принаймні я мав враження, ніби звідти справді стирчали два буханці, — і до риштування для білення будинків, бож пацьори валпа) височіли два відерця, а впоперек розлазився кинений у поспіху жмут вудлиць різної величини. Тут же, біля протилежної стіни, красувалася справжня ренесансова комода, я сказав би навіть, вірець ренесансової

різьби: голови в античних шоломах, переплетені фігурками й гірляндами, з першого погляду — жодного сумніву: комоду робив визначний майстер. Якби вона потрапила до мого антикваріату, хоч я переважно торгував книжками, я її одразу ж дуже вигідно продав би. На комоді верхи сидів босий рудий чоловік років тридцяти і, ялозючи п'ятами обличчя різьблених мужів (від зосередження прикусивши верхню губу й не реагуючи на мою появу), викладав у маленькі корбочки черву з прозорого великого слоїка. Над головою у рудого, однак так високо, аж довелося б хіба навшпиньки ставати на комоді, аби дотягтися (цікаво, чому раніше люди будували помешкання такі високі, ніби на виріст? — хоч тепер, здається, встановлено, наскільки люди побільшали; люди побільшали, а стелі понижчали, ущільнено час? — імовірно, раніше люди вважали себе більшими, ніж тепер?), висіла мандоліна, перев'язана паперовою стрічкою, — такі дають жокеям на перегонах: «Мандоліна — це інструмент».

Якими пізнавальними міркуваннями керувався автор напису, важко уявити, хібащо в такий спосіб він унаочнював своє покликання або й просто вважав себе зобов'язаним сплачувати данину виховному елементові, мовляв, до вищої матерії треба піднятися, і тому того, хто грав на мандоліні, кожного разу це змушувало користатися драбиною, — бо інакше, як? — тільки тепер, подумавши про драбину, я пригадав, що якусь анекдоту недавно оповідав мені один з моїх колег, і саме в ній фігурувало: «Мандоліна — це інструмент», хоч я в цю мить ніяк не знаходив у пам'яті, про що там ішлося, бо мені чомусь, на жаль, ніколи не щастило запам'ятати жодної анекдоти.

Це сталося не так уже й давно, і я дуже розважався, слухаючи. Здається, там згадувалося щось і про виховний елемент, однак то діялося у мене в хаті, і колега з анекдотом, це ж ясно, ніколи не потрапляв сюди, та й чає не повертався назад, щоб я, перебуваючи в бородача, одноразово сидів дома, але не тепер, а тоді, і слухав, як колега розповідає анекдоту, в якій щось смішне розгортається навколо «мандоліни-інструмента», одночасно стоячи в приміщенні, де висить ця мандоліна і рудий ялозить п'ятками комоду, а зі стелі на довгому шнурі з бляшаним абажуром (покришка від каструлі) теліпається лямпка, заважаючи пересуватися в кімнаті, бо там далі ще чотири ослінчики, плетене крісло, дебела зелена лавка, явно вкрадена з парку, і на неї навалено купу одягу й кілька полін.

— Мені дуже прикро, що я вас потурбував, мені не хотілося б вас затримувати, — мовив я, дивлячися на широкі халяви ґумових чобіт, які сягали господареві аж за коліна. — Аджеж ви напевно зібралися рибалити, і вам тепер нема коли. Може краще іншим разом?

— Чого там іншим разом, іншого разу може й не бути.

— Ото горе, я справді не хотів би вас турбувати...

— Ви мене не турбуєте.

— Воно ніби так, тільки ж ви на виході. Якби, коли у вас трапиться більше часу, домовитися...

— Ет, що там домовлятися! Ходіть зо мною. Я ніколи не домовляюся, це в'яже, а я розрубую всі вузли.

— Як Олександр Македонський?

— Як Олександр Македонський!

Таж він мовчить, скаменувся я, він цього напевно не говорив, це, здається, тільки за асоціацією пролунало в моєму мозку, хоч тепер я знову виразно чув його голос:

— Ну то як, ідете з нами чи ні?

— Ловити рибу?

— Ловити рибу.

— Отак о?

— Отак о.

— Це далеко?

— Залежить від ваших кроків.

— Я ж без вудлиця!

— Я вам дам.

Ні, він і цього не сказав, вирішив я. Це просто знову від нього якось дивно відлунюють слова. Я міркую собі, а вони вголос відлунюють.

— Якби ви погодилися, щоб я вас провів, а ви мені по дорозі розповіли, чи буває у вас мій клієнт...

— Дати вам вудлице?

— Ви гадаєте, мені конче треба вудлиця? А коли я з вами просто так, без? Бож я, властиво, хотів лише довідатися, чи заходить до вас мій клієнт і чи ви його знаєте?

— Ну то рушаймо?

— З великою охотою.

— А тепер вудлице.

— Я вам справді дуже вдячний, дуже люб'язно з вашого боку. Тільки, знаєте, мені ніколи в житті не доводилося ловити риби: я не вмю. Та й потім...

— Ловити рибу можна й не вмючи. Дехто запевняє навіть, ніби в тих, хто не вмє ловити, найкраще клює. Вам це чи це?

— Ви справді гадаєте, що мені конче потрібне вудлице?

— Чи це? Масте вибір!

— Мені однаково.

— Коли є вибір, тоді далеко не однаково.

— Ну, то нехай це.

Мене підбурювало сказати, що я не тільки не ловив риби, а й не тримав у руках вудлиця, якого я навіть трохи побоююся: як я взагалі дам собі з ним раду, коли воно таке довжелезне, я напевно одразу ж зашпортуватимуся з ним, проте, замість відповіді, я лише махнув рукою, чорт з ним, з патичиськом, про мене нехай і вудлице, не триватиме ж це довіку, аби він лише розповів про мого відвідувача.

Бородач ще раз перетрусив оберемок, і подав мені, здається, найдовше з низу, хоч, звичайно, таким довгим його, ймовірно, зробила моя нехоть до рибальських приладів, тиць-

нув коробку з дощовими хробаками, яку я взяв, намагаючися не зрадити виразом, як мені гидко, а їх же доведеться ще й брати в руки й живими настромлювати на гачок, і решту червяків зсипав собі до глибокої гумової кишені, що послужило рудому ніби сигналом.

Рудий зіліз з комоди й зупинився напроти мене, дурникувато усміхаючися:

— Ви ловите рибу на хробаків?

Не розуміючи, чого він хоче, я подивився на нього, потім перевів очі на бородача, який не зареагував на мій погляд, і вирішив: рудий напевно домагається частини тих хробаків, якими обдарував мене бородач, бож рудому, хоч він і сортував черву, нічого не перепало, оскільки решта хробаків зникла в бородачевій кишені.

— Справді, — звернувся я до бородача, — ви дали мені подостатком черви, забувши про вашого товариша. Бодай половину я вам охоче віддам назад. Вони навряд чи мені знадобляться, їх тут і так багато, а мені вистачить і одного.

— Це не товариш, а мій учень і послідовник, — обізвася бородач. — Хробаків йому взагалі не треба. Він ловить рибу без принади, на голий гачок.

Я замислився, що така відповідь означає, однак бородач похатцем, ніби йому урвався терпець, подав мені відро на рибу, розсунув стіну, яка відкривалася вгорі на рейках з коліщатками, як на середньовічних клунях, просто в сад, і ступив уперед, оглядаючися й присвічуючи кишеньковим ліхтариком, чи я приєднуюся, а я поспішив його наздогнати. За нами ззаду, захряснувши стіну, тупцював рудий, з обличчя якого навіть у темряві не сходила усмішка.

— Чи ви знаєте мого клієнта? — пробував я питати бородача, силкуючися не відставати й тримати якомога далі від себе, як гадюку, вудлице, яке чіплялося за пілля, і я щоразу поров носом, з великими труднощами втримуючися то за кущі, то за гілляки, аби не зірватися в провалля, краєм якого ми спустилися вниз.

— Вашого клієнта?

— Я вам довіку дякуватиму, безмежно, неймовірно! Для мене це питання життя і смерті.

Цього, звичайно, аж ніяк не годилося казати. Такого взагалі не говорять, та ще при свідках, хоч би це сто разів відповідало правді: клятий язик, сам вирвався наперед, це я відчув з невловної ледве помітної зміни в постаті бородача. Крізь нього ніби пройшло простирало й зникло, і мені стало ніяково, аж я зупинився, не знаючи, як далі. Маєш, вилаяв я себе, договорився, це лукавий потягнув за язика, тепер усе пропало, бородач перестане відповідати, і краще кинути отак посеред дороги вудлице й відро і, не оглядаючися, податися назад. Але бородач відповів:

— Він бував у мене.

— Слава Богу! То ви його знаєте ближче? Як же це чудово! Нарешті я добіг за що зачепитися! Справа в тому.

Ні, не подумайте чогось поганого, просто мені потрібна про нього невеличка інформація: де він мешкає, що робить, з ким товаришує, ну, і найголовніше, звичайно, як він називається, тобто, ні, ні, не те, тобто те й не те, очевидно, я знаю, як він називається, точніше, я знав, тільки забув, я просто не так висловлююся, язик не слухається, це, зрештою, кожному трапляється, а я вже чую, як зараз воно мине, якби ви тільки допомогли пригадати його прізвище...

Та бородач не поспішав з допомогою.

— Ви його справді знаєте? — вже значно несміливіше перепитав я, близький до розпачу, що мені чомусь не йдуть розпити так, як я їх собі уявляв.

— Я багато чого знаю.

— То ви можете мені сказати про нього...

— Можу, тільки це не означає, що скажу.

— Війтеся Бога, та чому ж ні? Ви на мене гніваєтеся? Я вам заподіяв якусь прикрість?

— Ні, не гніваюся, чого ж мені на вас гніватися? На це я вас ще мало бачив. Прикрости ви мені жодної не заподіяли, бо я не належу до тих, які дозволяють заподіювати собі прикроці.

— Ну, а чому ж ви тоді не хочете обмовитися про мого клієнта?

— Дуже просто: інші мене не цікавлять. Балакати про інших нестерпно нудно. Я сам надто цікава людина, щоб теревенити про інших. Та й потім, людина з надхненням здатна говорити тільки про саму себе. А я дійсно надзвичайний. Забобон, мовляв, себе не випадає хвалити, бо це несмак, склали сараки, які справді не мали чого про себе сказати, а щоб помститися, поширили думку, ніби про себе не випадає оповідати найкраще. Проте, що ж я вдію, коли я маю про себе що сказати, і то не лише гори цікавого, а й просто унікального?

— Ви... — я замовк, не знаючи, як далі. Я справді розгубився, прикидаючи подумки, чи те, що він висловив, означає якийсь вишуканий дотеп, якого я не втямив, настільки він витончений і сповнений підтексту, зрозумілого лише для втаємничених, чи все це належить розуміти дослівно, тільки тоді як поводитися: підтримувати розмову, а як її підтримувати, коли його інші не цікавлять? — чи упокоритися, нічого не розпитувати й чекати, поки він зволить обізнатися? А це ж виключене. Адже він сам потвердив, що знає мого відвідувача, як же його тепер не розпитувати? Ні, це мені понад силу: мій відвідувач до нього заходив і тепер не розтуляти рота? Де ж я тоді довідаюся про мого відвідувача? Нехай думає про мене що завгодно, я мушу витягти з нього бодай кілька інформацій.

— Мені справді прикро, однак мені не лишається іншого вибору. Я мушу вас потурбувати, — сказав я, — ви мусите, тобто, очевидно, ви не мусите, просто я вас благаю мені допомогти!

— Ви гадаєте, я рятівник людства?

— Прошу не зрозуміти мене фальшиво, однак ще раз благаю вас, моїй вдячності не буде меж, це я вам кажу, як перед Богом, прошу вас, зрадьте, чого мій відвідувач, тобто мій клієнт — до вас приходив! Не подумайте, боронь Боже, ніби тут криється якийсь підступ, здається, ви бачите мою щирість, мені справді треба довідатися про мого клієнта бо-дай деякі, нехай незначні, дані — для його ж власної користи. Я зобов'язаний...

— Пощо такі передмови? Це ж так просто: він приходив, бо його цікавила моя особистість, — відповів бородач.

Знову невидима стіна. Він наче випробовував моє терпіння. Нехай випробує, тільки якщо я не здолаю вирвати з нього правди, я ніколи не напишу біографії мого відвідувача і він до смерти стоятиме в мене над душею. Ні, хоч там що, я умучу бородача, мені треба його якось умучити. О Боже, дай мені терпіння й винахідливості, нехай він признається, що дійсно спонукало мого відвідувача вести знайомство з бородачем. Дай мені той ключ, яким він відмикається; я ладен на все, нехай він тільки розповість про мого відвідувача.

— Коли ви добре знаєте мого... клієнта, — почав я знову.

— Хіба людині дано взагалі знати іншу?

— Так, так, певно, але я тепер не про те. Мені йдеться про повсякденне знання людини, а не аж про таке глибинне. Мені головне, що мого клієнта у вас цікавило?

— Ви неухажні. Я вам уже відповів: його цікавила моя особистість: я надзвичайна людина.

Пробі, рятуйте! — тільки я однак не здамся! Якщо я не зберу даних до біографії мого відвідувача, ні, я зберу, я мушу зібрати! Можливо, я йому не симпатичний, і він кпить з мене. Нехай кпить, скільки хоче, я все витримаю, аби він лише розповів про мого відвідувача. Я його ублагаю. Він бачить, звичайно, як я хвилююся, і мені незручно виконувати невдячну роллю івана-покивана, бо коли людина не хоче розповідати, то непристойно мучити її розпитами, однак що ж я вдію?

— Чи ви знаєте, де мій клієнт мешкає?

— Якби я запам'ятовував, де мешкають ті, які мене відвідують, мені не вистачило б однієї голови.

Мене раптом просвітило. Щоправда, я ризикував викрити себе, проте, не зважившись, нічого не досягнеш, от саме тут візьме та й пощастить витягти з нього інформації про мого відвідувача?

— Чи не приходив до вас мій клієнт, щоб ви, гм, — писали його біографію?

— Я його? Ви що, з неба звалилися? Ну ж і втнули! Про мене варто писати біографію, це так, а щоб я про когось? Зрештою, про мене хіба лише саму біографію писати! Цілі епопеї, романи, хоч за браком талантів цього покищо

ніхто не зробив, крім заміточки в газеті п'ять років тому, і то з приводу, — а шкода. Та я переконаний, колись ще напишуть, виключена річ, щоб не написали, мене тут усі знають, адже я велика людина!

— Ви велика людина?

— Я велика людина!

Я аж зупинився, намагаючися пильніше роздивитися, чи бородач кепкує, хоч його обличчя не виявляло жодних емоцій, наче він набік випозичив своє тіло, і з нього говорив хтось сторонній.

— Ви велика людина? — з зачудованням повторив я, стверджуючи, як я поволі втрачаю відчуття, де я.

— Я велика людина, — з видимим задоволенням підтвердив бородач, здається, дочекавшись від мене нарешті людських питань.

— Мені вперше доводиться зустрічати велику людину.

— Щодо цього я ані трохи не сумніваюся.

— Чи я вас не потурбую, коли...

— Не потурбуєте, я вже пояснював. Зрештою, зараз я вам дозволяю мене навіть турбувати. Я в доброму настрої і люблю робити добро.

Тоді розповідж про мого відвідувача, аж закричав я подумки, а вголос лише кволо зауважив:

— А в якій галузі велика людина? — з сумом думаючи, що мій відвідувач у нього проводив час, і бородач напевно знає і де той живе, і його прізвище, і його життя (бо інакше чого ж би мого відвідувача аж сюди занесло?), знає, бачить, як мені залежить на цьому, і комизиться розповісти.

— Хіба людина велика в якійсь галузі? — щиро здивувався бородач.

— Я неточно висловився, я хотів спитати, через що саме ви великі? — поправився я, відчуваючи, наскільки мої поправки гірші, від усього досі виголошеного. Якби якимось вплинути на нього, щоб він заговорив про мого відвідувача, бож виявляється, я просто безсилий скерувати його увагу на відвідувача, ще більше засмутився я, і то безсилий напевно ще й тому, що я, невідомо як, раптом подвоївся і не вмщаюся у власному тілі. Це відбувається дуже швидко, і того я, якому залежало довідатися бодай головні дані про мого відвідувача, вже вихлопнуло поза мою оболонку, з якої нібито теж я говорю до бородача, а поруч із мого тіла, не заторкуючи моєї свідомості, яка ще сяк-так скріплює мої обидва розчленовані я, промовляє людина, яка мені, першоджерелу цього роздвоєння, здається такою чужою і далекою, аж я з подивом стверджую: мені рішуче байдуже, що вона виголошуватиме.

— Велика людина зовсім не через щось велика. Вона сама собою велика людина і кінець, — резюмував бородач.

— Воно ніби так, тільки кожна людина має на це свій погляд.

— О ні, ця істина незалежна від поглядів.

— Нехай, про мене. Я не затятий, та й не люблю напоягати, це не в моєму характері, зрештою, мені залежить, ні, не залежить, а я волів би вас попросити, тобто, очевидно, мені на тому залежить, навіть дуже залежить, ви не гнівайтеся, мені зараз якось не туди прямують усі слова, хоч я сподіваюся, ви зрозумієте, що я хочу сказати, я зацікавлений, майте трохи терпіння зі мною, йдеться про мого клієнта, і чи не погодилися б ви про нього все таки...

Але бородач замовк так, щоб я відчув його мовчанку й перестав надокучати, аж мені зробилося незручно. Я справді не знав, як далі. Я радо сказав би щось приємне, щось таке, що йому припало б до вподоби, тільки мені нічого не спадало на думку. Я закашлявся, нишком благаючи бородача: «Та допоможи ж, обізвися, не зловживай мовчанкою, навіть якби я й бовкнув якусь недоречність, то й тоді це сталося б справді ненароком, я охоче оповів би щось інше, однак нічого не здолаю вигадати, ну, не працює мозок, хоч лусни, а йти далі й ні пари з уст просто нестерпно». Та бородач карав мене мовчанкою, і я не наважувався порушити тиші. Так ми дійшли до ріки.

Бородач прив'язав на пояс відерце на рибу, зайшов по коліна в ріку й закинув вудку. Його босий учень почекав, поки поплавець ліг на воду, потім забрів по кісточки в ріку, трохи далі від свого вчителя вгору за течією і ближче до мосту, і теж закинув вудлице.

Бородач, не повертаючись і навіть для годиться не зронивши ні слова, — адже все таки він запросив мене з собою і, бачачи, як я справді не знаю, куди себе подіти, міг принаймні кивнути, щоб я зорієнтувався, чи мені поруч нього заходити в воду з вудлицем, хоча на мені не було високих гумових чобіт, чи роздягтися і як стій лізти в воду, чи йти далі до його рудого учня й послідовника, що так зосереджено дивився на поплавець, ніби риба мала клюнути не на гачок, а на його погляд.

Про мене, здається, остаточно забули. Я не існував ні для бородача, ні для його учня. Бородача настільки поглинуло ловлення риби, ніби він сидів уже годинами, однак (і цей перехід мене найбільше вражав) не ловлячи рибу, а наче переливаючися через вудлице в ріку, і якби я його тепер раптом спитав про мого відвідувача, то з його горлянки напевно ринула б кров, наче її перетяли сікачем, і кров текла б товстими рурами, як з тулуба Голоферна, зображуваного середньовічними малярами, а навколо тішилися б і святкували б, тримаючи важкі кухлі, з яких спливали б піна просто в ріку.

Я потоптався на місці й покрутив вудлице в руках, вагаючися, як же далі. Ймовірно, бородач припускав, що я і без сторонньої допомоги потраплю зайти в воду так само, як вони, і так само, як вони, ловити рибу. Зрештою, хіба я мав право від них вимагати, щоб вони опікувалися мною? Вони прийшли ловити рибу, і я теж, оскільки вони мене за-

просили, чи радше, я сам напросився (а то ж не міняло справи), сподіваючися розпитати про мого відвідувача, хоч тепер мені стало ясно: ловлення риби виключало будь-які розпитування, і я далеко краще зробив би, домовившись зустрітись з ними колись іншим разом, тільки тепер на це вже однак запізно, бо ж я прийшов разом з ними ловити рибу, і то моя біда, що я навіть не уявляв, як я її ловитиму. Виглядало, ніби на березі я, отак, як стояв, зайвий, однак мені не хотілося ні скидати черевиків і заходити в воду, ні закидати вудлице, я далеко охочіше пішов би додому, якби не пригадка, що мені належалося б одразу відмовитися від вудлиця, ще тоді, як бородач запрошував мене рибалити, а коли я цього не зробив, то тепер просто не випадає, і тому перший раз у житті мені зараз таки доведеться ловити рибу, бо як виглядатиме, коли я раптом скажу, що передумав (якби мене оце так з вудкою угледіла дружина!), тим більше, що по один бік бородач і трохи далі рудий затихли й не подавали найменших ознак життя?

Я потоптався ще трохи на березі, сподіваючися почути якусь вказівку бородача або заохочення, але він не реагував. Його учень теж не дивився в мій бік. Може, так і належало рибалити, ігнорувати один одного, щоб риба краще ловилася, і це треба було сприймати за рибальський звичай і чекати, поки вони згадають про мене.

Я пройшов косою ближче до мосту, де починався фарватер. Тут берег місцями вимостили брилами дикого каменю й засадили лозою, щоб не обносило схилу.

Вибравши найутульніше місце, де сісти (в лозах знайшлася навіть камінна брила на опертя спини), я начепив з огидою (звичайно, це упередження, бо хіба черва аж така вже огидна? — деякі народи навіть їдять їх, як десерт, отже те, що вони огидні, чиста умовність, ймовірно, якби я частіше ходив рибалити, то призвичаївся б) хробака на гачок, який мені від невірності мало не продірявив пальця, й закинув вудку, вирішивши, що, напевно, бородач покличе мене до себе після першої риби, і тоді я вже розпитаю про мого відвідувача. Головне витримка.

Поплавець упав дуже близько. Я закинув ще раз. Цього разу далі. На мосту горіли ліхтарі, обрамовані залізними кренделюватими німбами з попереднього століття. Над ліхтарями тримався надутий місяць. У великої людини кліюнуло. Ріка пахла водоростями, і повітря було тепле й ніздряве, аж відсвічувалося кружальцями.

— У мене не кліює, — подав голос учень бородача, коли в того кліюнуло.

— Ти ж знову не начепив хробака на гачок!

— Я зловлю й без принади, на голий гачок.

Тепер вони говорять між собою, от якось і незручно втручатися в їхню розмову й розпитувати про мого відвідувача, подумав я.

Потім вони заходилися тихіше перекидатися словами, від чого їхні голоси втратили дорослість і посвітлішали. Мені здалося також, що повітря розширилося. Я дивився на воду, і їхні голоси, які тепер уже майже набрали зовсім хлоп'ячого відтінку, стали розтоплюватися, віддаляючися від мене. Місяць зник, і небо зробилося темне і повне зірок, ніби перевернули вісь всесвіту, і ріка обернулася небом, а небо рікою. Я стояв на мосту й дивився в воду.

— То ви пішли ловити рибу з бородачем і його учнем?

Поруч мене, спершися ліктями на міст й дивлячися на воду, як і я, усміхався мій відвідувач.

— Як добре, що я вас зустрів! — вигукнув я, з радістю відчуваючи, як мені тепер легко говорити, ніби присутність мого відвідувача несподівано звільнила мене від напруження, в якому я, сам того не усвідомлюючи, перебував.

— Мені так приємно вас бачити!

— Мені також.

— Ні, справді приємно. Навіть якимось особливо приємно. Мушу признатися, я ще ніколи не відчував такої приємності, зустрівши вас, якщо ви дозволите мені на таку відвертість. Тільки цього разу я вас так просто не відпущу. Гнівайтесь на мене чи ні, хоча, звичайно, краще не гнівайтесь, адже краще не гніватися, чи ж не так? — проте ви мусите дати про себе бодай якісь, нехай наймізерніші дані! Про вас справді ніхто нічого не знає!

— Які ви нетерплячі! Ви ж маєте ще одну адресу.

— Та маю.

— Чого ж тоді хвилюватися? Звідкіля ви певні, що пішовши на цю адресу, ви не довідаєтеся там про мене більше, ніж я вам спроможний сказати?

— Досі мені не щастило.

— Ну, досі. Ви хотіли б, щоб за першим разом усе так і щастило! Не все ж так одразу!

— Погоджуюся, хоч все таки трохи більше...

— Ну, та що ви справді! Поговорімо краще про суттєвіше. От, наприклад, про вашу обережність, тобто про ваш брак обережності. Ви усміхаєтеся? Зверніть увагу, це ви вперше усміхаєтеся в моїй присутності, я теж сьогодні в доброму настрої, я теж тішуся, що зустрівся з вами, адже ми, щиро признавшись, мало знайомі, і про обережність я цілком поважно. Я раджу вам виявляти трохи більше обережності, бо вас легко забити, людське тіло надто недосконала посудина, зовсім незахисна, один мазок по горлянці, і вас нема, назавжди нема, а це для мене безвихідний стан. Ви ж знаєте, що я дуже зацікавлений у вашому житті, до певної міри навіть більше, ніж у своєму власному, оскільки ви маєте писати мою біографію, а від цього безпосередньо залежить моє існування, яке ви покликані чи, як хочете, даруй-

те за формулювання, яке я вирішив, щоб ви продовжили, а ви такі необережні! Правда, я задоволений, ба більше, навіть глибоко зворушений, що ви заради мене ризикуєте життям. Ви навіть зважилися з цими типами піти рибалити, річ просто таки подивугідна, коли врахувати, скільки бородач назбирав тягару на своєму сумлінні, хоч ви цього, ймовірно, й не знали. Ну, але байдуже. Таке нехтування собою мене просто роззброює! Признаюся, подібного я від вас не чекав, і це я справді дуже ціную, тільки ще раз запам'ятайте: вам варто трохи вважати на себе. Я маю також до вас деякі претенсії. От хоча б така дрібниця: пощо у вас на руці золотий годинник? Я вже не кажу, що цей несмак вам якийсь не личить, адже ви завжди так просто одягаєтеся, і раптом цей годинник! Ви, звичайно, пробачте прикрі ці подробиці, однак вони справді мене трохи бентежать у вашому характері. Годинник із золотим браслетом замість ремінця, і то, якщо не помиляюся, в браслеті досить таки багато щирого золота, справжній же? Для мого біографа це ніяк не пасує!

— Таж це давній подарунок моєї дружини колись мені на іменини! Він просто монструозний, де ж би я купував такий годинник, скільки я вже за нього набрався сорому, тобто мені, звичайно, ніхто не казав, ви перші, а я це завжди і сам відчував, просто самому завжди ставало незручно, хоч крізь землю провалився, він мене завжди ніби робив інакшим, ніж я є, — аби ви знали, як довго я до нього зважував! — перший час мені аж настрої псувався, коли я його одягав на руку, крім того, він часто зупиняється і відстає, так що я ніколи не годен орієнтуватися за ним. Я охоче купив би зовсім простенький, такий, який дійсно міряв би час, проте ви самі розумієте, що таке подарунок, та ще від людини, яка близька вам. Не носити його означало б глибоко образити людину, яка всім серцем бажала зробити вам приємність; що їй це не вдалося, то вже, зрештою, не таке й суттєве, адже вона так старалася! У мене просто язик не повернувся б зробити їй боляче. Ви ж знаєте, не я їх вигадав, є деякі речі, яких ніяк не пояснити. Ніби все просто, а воно ні. От чомусь дружина уроїла собі ошчасливити мене золотим годинником, ймовірно, то вияв якогось старого забобону, своєрідний атавізм, хто зна, може, її прабабця колись дарувала своєму чоловікові золотий годинник, і переказ про те зберігся в родині, як щось приємне і гідне наслідування, інколи зовсім незначні дрібниці вирішально впливають на нашу поведінку, їх людина давно вже й забула, їх нібито нема, а вони впливають, зрештою, це, здається, сталося десь невдовзі, як ми побралися, і мені ніколи не вистачало духу розчарувати дружину. Єдине, на що я зважився, це трохи схитрувати, ледь помітно, щоб не впало в око: я завжди намагався його носити так, аби він ховався під манжету, тоді його не видно, і сьогодні це справді випадок, бо я морочився з вудлицем, яке заважало, і, забувши, закасов рукави.

— Так, я розумію, справді дуже незручно ловити рибу, не закасавши рукави, тільки все таки вважайте на себе. Не пильнуйте ж мені вас! Візьміть мою пораду до серця і завжди пам'ятайте про неї. Обережність ніколи не завадить. Це, так би мовити, на майбутнє. А тепер давайте удвох ловити рибу. Гадаю, зі мною вам приємніше ловитиметься, ніж із бородачем? Крім того, я хочу вас трохи розважити, і то виключно в своєму інтересі, кожний своєї гні, такий уже світ. Мені залежить, щоб ви мене трошки полюбили, тоді й вам легше стане, і писання моєї біографії не здаватиметься карою Божою. Бо що не дається оминуті, то треба полюбити, чи не так?

— Чекайте, чекайте, те я вже десь чув!

— В цьому я не сумніваюся. Все, що говориться, десь колись чулося. Люди не винахідливі.

— Ні, я інакше.

— Ну, про інакше зараз не варто. Краще ловімо рибу.

— Алеж у мене немає вудлиця! — з жалем показав я йому порожні руки.

— Хто ж ловить рибу на вудлице? — засміявся мій відвідувач. — Ви дивак. Рибу по-справжньому ловлять без вудлиця, це і ліпше і премніше. Глядіть но!

Він тицьнув у небо указовим пальцем, і на пальці, як на гачку, затрепетіла велетенська риба, вся з горошин світла. Ця риба кіпила, і горошини світла вискакували в повітря, як мильні бульбашки, і лускалися, обсипаючи нам піджаки світловим пилом, а на місці вибухлих з'являлися інші, ще сліпучіші й рухливіші.

Мій відвідувач підніс рибу ближче до вуха, і я разом із ним, чи навіть крізь нього, почув, як вона звучить. Зовсім незвично, якимись чудернацькими переливами, що, як лоскіт, спричинюють сміх, аж я не втримався й почав реготати: я мав враження, наче мене з середини лоскотали від голови до п'ят, і це сприймалося, як щось невимовно приємне. Таке приємне, аж я мимоволі потягнувся від насолоди, ніби лігши у літешлу ванну. Звук нагадував духовий стоп із клявесину, пітари й труби, хоч коли я відтворив у пам'яті поодинокі звуки цих інструментів, то він їх нібито і не нагадував. Одне не викликало жодного сумніву: я ніколи не чув такого або навіть подібного звуку, і це, здається, лише тому, що він відзначався об'ємом. Я міг би обвести пальцем кожне місце, де цей звук перебував у повітрі, бо кожна світлова горошина, вибухаючи, лишала за собою окремі опуклі звукові кружала з тонкої, як на жовтку, плівки, і з сукупності цих кружал утворювалося навіть щось подібне до мелодії, хоч ця мелодія звучала ще дивніше, ніж самі поодинокі звуки.

Послухавши трохи світлову музику, мій відвідувач легенько зіпхогнув рибу з пальця вгору, і вона зникла в глибинах неба. Тоді віялом розчепірів пальці на обох руках

і занурив їх у темінь над головою. По небу пройшов ніби електричний струм, і на пучках мого відвідувача забилися, ляскаючи на всі боки, світлові соми, акули, медузи. Я зовсім виразно бачив, як, замість луски, риб вкривали товсті масні німби, густо розташовані уздовж тулуба один за одним, кожний відмежований веселкою від іншого. Це особливо помічалось, коли такий німб від різкого повороту риби виламувався з ямки на тілі й довго летів униз, залишаючи за собою вогненну смугу.

Мій відвідувач аж витанцьовував від ретельности на мосту. Його дуже розважало, що коли він підкидав риб із пальців назад у небо, вони втрачали форму риб й летіли вгору просто кущами світла. Справді, виявилось, на диво, приемним стежити за цим жонглюванням, хоч я вже ледве зважувався дивитися на небо, так воно рухалося, розкаламучене моїм відвідувачем. І від того, як небо розкитувалося, я раптом почав хвилюватися, наче й мене втягало в це розкитування. Замість звикнути, бож відвідувач повторював ніби те саме, я лише стверджував, як мені дедалі болючіше й триваліше завмирає в середині, коли над мою голову пропливають щораз більші кити, риби, схожі на амфори, в яких зберігають збіжжя, пирскаючи навколо вогким ікрестим світлом.

— Ви штукар! — захоплено гукнув я відвідувачеві. — Де ви такого навчилися?

— Це ви вмієте так само, як і я. Спробуйте! Більше відваги!

— Я? Таж я не вмію! Я такого зроду не втну!

— По-справжньому ловлять тільки не вміючи!

— Навіть, якщо я... — хотів я заперечити й не встиг, бо мною заволоділа нагло така нестримна веселість від припущення, що й на мій палець ладне щось клінути, аж я ледве встояв на ногах від реготу. Аби я зловив таке диво на палець? Ні, про це годі й мріяти, де ж би таке трапилося! Я схилився радше до переконання, що мій відвідувач намастив чимось пучки, і воно притягувало риб, або, може, він одяг на пальці магнетні наперстки, яких я не помічав, і вони виривали риб просто з неба. Напевно він знав якийсь трюк. Де ж би я зважився рівнятися до нього, хоч він мене і підбадьорював? Однак він наполягав.

— Отак-о! — кричав він. — Не бійтеся! Ну!

Нарешті, щоб не склалося враження, ніби я йому не вірю, хоч мене й самого проймала цікавість пересвідчитися, чи це дійсно так, я досить несміливо тицьнув указовим пальцем у небо, — і на моєму пальці засіпався кит.

— Ну, що, Хомо невірний! — обізвався відвідувач, усміхаючись і якось втрачаючи обриси.

Тільки тепер мені було вже не до відвідувача. З несподіванки, що на мій палець клінував кит, я так перелякався,

до того ж мене ще й засліпило громове сльиво, яке парову валило з усієї поверхні кита, аж я різко смикнув руку назад, рятуючись від опіків. Кит важко бухнувся мені на ноги, розлетівшись на скалки світла, і від цього світла я почав терпнути. Небо втратило глибину й стало прозоре. Мій відвідувач щось гукнув мені, чого я не розібрав, і, бачачи, як я не розібрав, з пересердя махнув рукою. У нього на краватці відсвічувався місяць. З краватки місяць пересунувся на ріку, витягнувшись в еліпсу, і зупинився на поплавці. Потім вайлувата тінь затулила собою поплавець. Я відчув, що хтось стоїть передо мною, і, ще отетерілий, підвів очі.

Передо мною, замахнувшись на мене дрючком, який дуже нагадував шпалу, стояв рудий, учень і послідовник бородача.

Під моїм поглядом він випустив шпалу, і вона, загуркотівши по камінні, плюснулася в ріку.

— Гарний у вас годинник, — дурникувато усміхнувся, кліпаючи невинними очима, рудий і почухав босою ногою другу ногу. — В мене не ловиться — і тому дайте годинника!

Забити він мене вже не потрапив би. Хоч ненормальні й мають велику силу (а він її мав, попри зовнішню нібито хирлявість, — легкості, з якою він тримав шпалу, так, справді шпалу, і вона тепер пливла за течією, позаздрих би й добрий атлет), все таки я здолав би збити його одним ударом, навіть якби він раптом і витягнув ножа, бо він балаянсував на двох кам'яних брилах у такій незручній позі, що тільки бідаці, в кого не все гаразд у голові, спало б на думку вибрати подібну позу для вбивства. Мені вистачало, навіть не підводячися, штовхнути його ногою, і він стратив би рівновагу й звалився б у ріку. І заки бородач, який тримався подалі і якому видно було всю сцену, хоч він і вдавав, ніби зосереджено ловить рибу, поспішив би своєму учневі на допомогу, за мною тільки смуга лягла б, бо одразу ледве чи кілька кроків за мною в лозах вузьенька стежка виводила просто на міст, а там уже значно важче впоратися з людиною, ніж тут у хащах, де немає жодних свідків. Напевно бородач усе це собі добре зважив, бо він не рухався.

Але ні відбиватися, ні тікати, ні навіть підводитися мені не лише не хотілося, а й наче взагалі лежало поза межами мого ества. Воно мене не обходило, і то з тієї простої причини, що моє місце на камінні перетворилося незбагненним чином на шматочок блаженства, яке з усього світу саме в цю мить зосередилося в мені, і я намагався не ворухнутися, щоб якнайдовше затримати його в собі, бож і натяку на подібне мені ще не доводилося пережити, а тепер я повінця вміщав його в собі, боячись розплескати, і властиво, аж я сам здивувався, мене не хвилювало і не обходило, що рудий намагався вбити мене, радше навпаки, проймаючи непереборним співчуттям до нього: як шкода, що я не знав, як впустити його в це блаженство — прочинити йому бодай

цілінку, — про яке він напевно і не догадувався, і яке, не виключене, перебувало в якомусь невизначеному стосунку до того, що він натинаявся позбавити мене життя, хоч я зовсім певний, правда, ця певність ніяк не дається пояснити, вислизаючи з-під усіх моїх спроб усіткувати її якимсь словами, що це блаженство не конче пов'язане з тим випадковим збігом обставин, наслідком яких я щойно уникнув смерті.

Очевидно, я не беруся перечити, ніби подібне блаженство, майже цілковита невагомість, наснажена щастям, яке одночасно втілює й могутню доброту, що вибухає, з блискавичною швидкістю ширячися на всі боки й змітаючи всі межі, дуже тісно межує зі смертю, хоча ледве чи смерть неодмінно викликає подібний стан. Я радше ладен схилитися до думки, що просто перед смертю в мозку, в серці, в самому баченні падають перегородки, своєрідні охоронні гальма, поставлені життям, як захист від неіснування, і людина чіткіше й одночасно в різних площинах сприймає те, що навколо, і те, що в ній самій, і тоді їй відкривається блаженство, яке я саме зараз переживав, а воно без цієї межової ситуації ніколи неспроможне доценту оволодіти всім еством людини, бо навколишні події, почуття або й просто щоденні клопоти надто каламутять усвідомлення цього стану, хоч він потенційно завжди супроводжує кожну людину, тільки до нього годі потрапити без великих струсів.

Зрештою, якби не рудий, що підняв на мене шпалу, я напевно ніколи не довідався б про цей настрій і про те, що комусь на світі забалося вартість мого життя виміряти годинником. Яке дивне відкриття! Адже я міг прожити вік, так і не дізнавшись ніколи про це, і тоді напевно я був би інакшим, яким, я й сам не знаю, однак якимось зовсім інакшим мною, і те інше я, ніколи й не припускало б мене такого, як оце я зараз сидів у лозах, дивлячися на рудого й з зачудуванням, ніби не мозком, а шкірою, констатуючи, наскільки та частина мене, яка все це думає, і та, яка сидить і дивиться на рудого, не пов'язані між собою, наче це два мої колишні втілення, які належать до минулого, яке не є вже мною, а справжнє моє я, повністю незалежне від них обох, тримає з ними зв'язок лише через блаженство, яке дедалі могутніше, щораз ширшими й прискоренішими колами вибухаючи з мене, аж навколо починає мерехтіти повітря.

Очевидно, з такою самою певністю я залишаю відкритим ще одне припущення, а саме: що я просто не встиг позбутися піднесеного настрою від зустрічі з моїм відвідувачем, і те, що рудий хотів мене убити, не тільки не приглушило цього настрою, а, навпаки, чомусь значно посилило його, хоч знову ж таки, цей настрій міг з'явитися і незалежно від мого відвідувача, бо ж хіба конче все залежить від причин? Хіба вони не другорядне явище? Адже найважливішим для мене стало те, що мені зробилося одночасно і шкода рудого, і то шкода і тому, що він рудий (а хіба ж це причина?) і тому, що

він саме такий, як оце стоїть передо мною все ще в позі, у якій натинався вбити мене шпалою, і невимовно весело, що саме йому спало на думку вкоротити мені віку, хоча, здавалося б, убивство не зовсім відповідний ґрунт до веселощів. Та мене справді розривало від надміру почуттів, я чув, як просто лускаюся від невміщальної радості, яка душить мене, аж я не годен опанувати себе, і вже усміхаюся на все обличчя, захлинаючися від усмішки, і рудий повторює її, наче я його засвітив.

Він стояв і чекав, застигши в усмішці, перебраній від мене, яка зробила його напрочуд світлим і якимось невагомим.

І тому, а може, й не тому — розум ніколи не годен викристалізувати з амебного туману підсвідомого, справжнього руштя наших вчинків, будь-яка аналіза людської психіки — найдитинніша гра дорослих, оскільки психічна магма щомиті зазнає перетворень, а розумові вдається підсумовувати тільки стале, про що людина мріє, будучи змінною, а що мріяння виявляє певну наполегливість, то людині й здається мінливе тривалим, бож іншого виходу нема, — я зняв годинника і дав його рудому.

У цю мить я не боявся ні смерти, ні підступу рудого, і думка, що з годинником я дарую згадку про відтинок мого життя, бож це подарунок дружини, який означав для мене не лише годинник, а втілення чогось дуже дорогого, такого, що не вкладається в слова, родинної злагоди, того, що одна людина безмежно близька іншій (і хіба ж то важливе, що всі ці невимовні почуття уособлені в незугарному золотому годиннику?), не викликала ні жалю, ні каєття.

Я досі повністю не здам собі справи з того, чому я саме так вчинив, бож те, що я подарував годинника, ішло від моєї доброї волі, і якби я не дав рудому годинника, він уже не подумав би його силою від мене відібрати, тепер уже не я, а він виявився безборонний. Тільки зі мною дійсно щось таке незбагненне діялося, що якби рудий зажадав мій одяг, я віддав би йому з себе усе до нитки, і не лише одяг, а й життя: хочеш, на, бери, аби тобі це справді становило приємність, щоб ти вичув мій настрої і на мить діткнувся його, навіть якщо до цього настрою довелось б іти через убивство, чи бодай через годинник, щоб крізь нього приєднатися до мого блаженства, поза яким більше вже нічого не існувало.

Рудий витиснув із себе, як пожежна сирена, рев захоплення і, високо підстрибуючи, помчав до бородача, простягаючи на долоні годинника, у якому відбивався місяць.

— Розбещуєте ви мені його, — мовив бородач, не відриваючи погляду від вудлища. — Розбещуєте!

Біля нього стояло вже майже повне відро риби, яка мені здавалася блакитною. Напевно я довше просидів у лозі, ніж мені запам'яталося, або, може, у нього особливо густо клювало.

— А ви ж куди? Хіба ви не залишаєтеся з нами на юшку? — повільно спитав бородач.

— Ні, дякую. Мені треба додому. Дякую за товариство, — не стримався я, мимоволі усміхаючися з такої олімпійської незворушливості бородача.

— Ну, як треба, тоді щасливого! — відповів бородач, теж мимоволі усміхаючись, і додав:

— Кожному своя воля.

— Воля не завжди залежить від обставин, — почав я і, одразу ж засоромившись, обірвав, бо я раптом усвідомив, наскільки бородач має рацію. Адже, дійсно, те, що я зробив, належало до вияву моєї волі, бо хто боронив мені вчинити інакше? Валити на обставини — лише виправдання, не вони змусили, а сам я захотів, щоб цей відтинок мого життя відбувся саме так, а не інакше, я мав вибір, обставини, очевидно, сприяли деякою мірою, однак я вибрав. Перед кожною людиною завжди є вибір, тільки чомусь ніхто не любить усвідомлювати цього, напевно тому, що легше не вибирати. Я ж міг і не віддавати годинника, і все таки віддав, значить, мені виявилось приємніше його віддати, ніж не віддати. Чи це лише хибне навіювання, яке веде до... ні, про це нехай пізніше, бо ж і так усі мої висновки зникають у тумані, який я не годен убгати в жодне окреслення, а це тільки зайво непокоїть мене.

— Ну що, передумали? Залишаєтеся на юшку? Не пошкoduєте.

— Ні, ні, я просто так. Прощайте!

Біля фунікульору я оглянувся. Бородач мирно ловив рибу. Ріка пахла на відлигу, як пахне вода ранньою весною, хоч тепер уже почалося літо, й шаруділа пласкими хвилями об каміння. Поруч бородача стояв рудий, закинувши вудлище, гачок якого ніколи не опоганювався хробаком.

Повний текст роману Е. Андіївської «Герострати», три уривки з якого надруковані в журналі, уже зданий до друку і появитья окремою книжкою у видавництві «Сучасність».

З попередніми замовленнями просимо звертатися до видавництва або до його представників по окремих країнах.

Випадкові стежки

Роман Бабовал

* * *

вітер став зернистим
бажанням
твоеї присутності
а вечір
глибоко надтятий
обслинився соком
цитрини
зщупленої задля
старости дерев і
перехожих

місяць
скотився
з-під грудок
глинистих хмар
нагодою до кохання
і спинився
в нашому вікні
спокусливим яблуком
напів вже надгризеним
самотою

НАВИСЛА ПОГРОЗА

Ми задивлялися, овіяні дурманом перших звірень,
У простір, вмоцений вітрами, сходжений за день.
І молоком спливало під ногами кволе листя.
І наче б вже стогнати не стогнала рихла ринь.

Не так впиватися тобою, як не захлинутись!
Проходи розляглися сфінксами край завулків.
І як, лишаючи знак зуба на плечі, не оп'яніти?
Дерева мовкли свідками, загнавши корінь в забуття.

Хоч наче спілим мохом заростали звільна ночі
І дрябло падали на чола краплі снів.
Хоч тріскало кварцовим склом з прокльонів небо
І роздиралася свідомість, як папір.

Коби отак сьогодні кохання наше
було без спогадів!..

Неочікуваними стогами впали до землі
Спогади про сонце, розкіш, про кохання.
І вітри під дірявим небом запахли
Деревсм, а потім просто так — зриванням листя.
З твоїх проходів не визбируй радісно слідів:
Години не звернуть назад,
І спогад лячно ткати.

Золотіння жита ми стрічали вдвох,
Бездумні й сміливі, над пізньою весною;
А під замисленими кроками
Так: осінь в шепоті
Хрустіла чудернацьким словом —
Хворіючи на кровотечу.

І дощ був сизий, як старий від неба
Голуб.
І воронів не чулося, як крикнули
Дуби до хмари тишею сипкою...

Та вже ж, мабуть, з прощанням снитимуться
Вигадані
Хурделі, смерті, заморожені вовки.

Так: — кинь!
Кохання може бути в нас лише:
Сьогоднішнє або
Ніяке.

КОХАННЯ, СТЕЖИНИ... АБО СПОМИН

Le pas cessa, pourquoi?
Mallarmé

Не проклинай так щедро щастя
Своїм мовчанням — відгуком ночей.
Не заперечуй так ненависно кохання
Присутністю своєю, усміхів та сонць.

Не добіжать, мабуть, ніколи вже
До ранку кроки.
Простягнуться стежини — де котилась вічність;
Простягнуться стежини — де вже не котиться вічності.
Простягнуться стежини спогадом.
Як спогад — вглиб
Розгвинченого неба.

Я знов прийшов до тебе. Був в саду і звісно
 деревам розповів новини про буденне, про липке
 місиво слів, про ніч. Вони ж мені — про сонце круторебре;
 і, з віт перехопивши усмішку — як помаранчу, як каштан —

я знов прийшов до тебе, ревної жрекині тиші.
 До тебе, що вливаєш шал ерупцій в тлінну кість.
 Дозволь, хай до ребер твоїх побожно приложу уважне вухо,
 і з певністю скажу, чи серце б'ється часто так в тобі,
 як сосна ворожила.

Лювен, '70

БАЛЯДА ПРО РОЗПАЧ

Слова мої не долетять, мабуть, до тебе.
 Казали риби: роки вщент вітрам
 Погризли ноги. Відтоді й здається, кинувши у ківш
 Надії, водорості й срібняки, я взявся
 Збирати павутиння,
 Розстелене між лунами і призабутим морем.

Щодня нести хіба мені у сонце сни, мов круглі овочі,
 Набряклі склом і відгомонам грому.

— Море зазвучить чеканням;

А я прокинусь деревом; до стіп тобі зубами стягну небо
 Напрочуд воскове; каяття кину, мов гнилий горіх;
 Скажу дупляво, що люблю,

люблю, люблю твою

Примару; а тоді комусь напевно ляжу на плече
 Хрестом — найпершому прохожому,
 Щоб запахом своїх суглоб і тіні заперечити
 Хоч на секунду
 Смерть.

:Тому, що певно вже не долетять
 Слова мої
 До тебе.

Лювен, '70

БАЛЯДА ПРО ВОСКРЕСІННЯ

I

Скриплять забулені життя в скигліні альбатросів:
 (Вже не одне переживав я море, не одне більмо,
 Снігом бо стали кості, а уста — землею ситий келех).

Я хліба не забув, і тіла білого твого, хоч вже й не стало
сірників.

Мільйоном попелиць побігли сни у глечик моря.
Розбилися калейдоскопи: очі наші — піскові.

II

Весною загорнув я твої стегна.
Не стало сліз, щоб ревніше молитися
Прокляттю. Я люблю твої обійми, імена твої,
Як на стіні запилені жоржини.

І жертви жаг жують опійні зела.
(Торкаюся твоїх грудей). Віддай хоч тінь
Мого сумління. Паперові птиці в'януть,
Коли кохаєшся з любови до землі.

Лювен, '70

СУМЛІННЯ

Акорд, що виріс з жили
і став
мужніти,
і став
тужити за сонцем
розпачливіше від ночі.

Я вчув його
і тінь моя сховалась
місяцю за
плечі жовті, як
каламутна цвіль
в очах роздертого
кохання.

Я вчув акорд,
що виріс небом
з коренями вітру,
і втопився
в твоїм погляді,
повнім болу за
наддерту з верби кору,
яку хлопчак кинув
в зіницю калюжі.

а к о р д . . .

Льезж, VIII. 63

Від Абатства поетів до П'ятірного ґрона

Олена Василева

Дорогою ціною сплатив Михайло Драй-Хмара за свої щирі думки, так талановито втілені в сонеті «Лебеді».

Мотив дружнього єднання мистців у творчому товаристві, пов'язаному спільними поглядами на мистецтво й життя, любов'ю до людини, думкою про потребу фізичної праці, прагненням єднатися в оточенні природи, далеко від галасливих, холодних міст, — вабив Михайла Драй-Хмару ще відтоді, як, знайомлячися з французькою літературою, він довідався про існування на початку 20 століття Абатства поетів.

ЗАСНУВАННЯ АБАТСТВА

Думка про заснування Абатства поетів належала славнозвісному поетові-гуманістові Шарлеві Вільдракові, що пізніше писав також у прозі, мав величезний успіх як драматург, був також критиком.

У 1905 році Шарль Вільдрак написав поему «Абатство». Починалася вона словами: «Я мрію про Абатство, — о, без абата». І поет почав думати, як втілити в життя вимріяний плян.

1 листопада 1906 року подружжя Шарль і Роза Вільдрак (сестра поета Дюамеля), в товаристві Рене Арко, цілком випадково знайшли в Кретей, на березі ріки Марни, маєток, що його власники залишили вісім років тому. Будинок був досить старий, невпорядкований, потребував великого ремонту. Проте, другого дня, коли група зібралася, вирішено було найняти цей маєток і оселитись у ньому.

Потрібні були фонди. Спочатку звернулися до майбутніх передплатників, пояснюючи мету Абатства. Молоді поети, письменники, мистці, захоплені мистецтвом, але не бажаючи робити з нього засобу для заробітків, хочуть заснувати поза містом «Притулок мистецтва й думки» і жити без тягара офіційної доктрини, працювати фізично, спільно задовольняти потреби й ділити прибутки.

Вони повідомляли, що матимуть друкарню, і просили поетів, що здебільшого друкують свої твори за власні кошти, давати їм замовлення.

Згодом був заклик до письменників і артистів, що мали вже певну репутацію й користувалися пошаною організаторів Абатства. Щоб здійснити вимріяний проект, потрібно було тридцять тисяч франків. Не бажаючи себе зв'язувати будь з ким фінансово, поети не хотіли позичати ці гроші. Але відгуків було замало.

На щастя, один із закликів потрапив до рук Анрі Мартена Барзена, секретаря Комітету Маскюро — цього знаменитого комітету, що керував радикальною політикою, — потім приєднаного до міністерства праці. Барзен, що був поетом, захопився проектом «соціального мистецтва», як він говорив. І завдяки фондам, що він здобув, пощастило створити Абатство поетів.

«Поєми людини», що їх написав Барзен 1905 року, сповнені гуманізму, властивого групі Абатства, і були там видруковані.

Почалася наполеглива різноманітна робота: каменярська, теслярська, слюсарська. Треба було лагодити дах, ремонтувати печі, малювати, порядкувати в саду. Молоді мистці — у розквіті сил і талантів — працювали з захопленням. Поети Вільдрак, Дюамель, Арко, маляр Глез щодня з'являлись у Кретей, немов доводячи, що можна любити й фізичну працю.

Невдовзі стара будова набрала затишного вигляду. Там були виділені спільні кімнати, зокрема на першому поверсі був великий сальон для читання, музики, виставок. Кожний мав честь виставити те, що в нього було найціннішого. Бюро й ательє розмістили в старовинній більярдній залі. Все було підготоване для братерського життя, що не залежало б від щоденної заробітчанської праці, бо кожний вільно обирав собі якусь фізичну роботу й мав досить часу для творчості.

Коли роботи були закінчені й оселя набрала гарного затишного вигляду, почався переїзд. Першим з'явився мистець Альберт Глез, переїхав також і його друг — Лінар, за фахом друкар, що був призначений за технічного директора друкарні. Поетові Рене Арко були доручені зв'язки з «зовнішнім світом». Найбільші жертви принесло подружжя Вільдрак, бо вони мусіли відмовитися від роботи й розлучитися з своїми дітьми. Пізніше приїхав Александр Мерсеро, що вернувся з Росії, оселився також і композитор Альбер Доаен, майбутній керівник Народних свят.

Письменник Жюль Ромен був досить часто їхніх гостем, приїздив у неділю.

Отже, на самому початку 1907 року здійснилася мрія п'ятьох — ініціатора Шарля Вільдрака та його найближчих друзів, що брали участь у створенні Абатства: Жоржа Дюамеля, Рене Арко, Люка Дюртена й Александра Мерсеро.

ТВОРЦІ АБАТСТВА

Жорж Дюамель (1884—1966). Його перший збірник «Легенди, бої» був виданий 1907 року в Абатстві. Щира, шляхетна, ораторська поезія Дюамеля — одна з кращих цієї групи.

Абатство дало йому надхнення для одного з найбільш відомих його романів — «Пустеля Б'євр», де він втілює оцей експеримент молодості, додавши персонажів і запровадивши так знайомі епізоди Абатства.

Разом з Вільдраком він склав «Нотатки до техніки поезії» (1909), в яких вони захищали техніку білих віршів, але обов'язково ритмічних. У такій формі написані рідкісні книги поезій Дюамеля: «Людина перш за все» (1909), «За моїм законом» (1910), «Товариші» (1912), «Елегії» (1920).

Крім того, він писав для театру в прозі: «Світло» й «У затишку статуй», а також у віршах — «Бій».

Пізніше виступив з великим успіхом як романіст: «Життя мучеників», «Цивілізація», «Життя й авантури Салавена», «Хроніка Паск'є» — твори проникливої психології, що принесли йому світову славу. Він був членом Французької академії (з 1935) та Академії медицини й хірургії.

Люк Дюртен (1881—1959). Оспівувач сучасної людини, щоденного життя в книзі «Потрібний етап» (1907) і в таких збірниках: «Пегас» (1907), «Кон Гарол» (1914), «Повернення людей» (1920), «Перспективи» (1924).

Часом його великодушна поезія має ракурси й образи, що нагадують кубістів та футуристів.

Лікар, поет, романіст, драматург, великий мандрівник, що видав у 1955 році спогади про свої мандрівки: «Чотири континенти». Пізніше трохи відійшов від поезії і лише час від часу писав класичні вірші, що не дорівнювали своєю красою вільним віршам його молодости.

Рене Арко (1881). Поет, видав свій перший збірник «Головне — душа» 1901 року. Абатство видало його «Трагедію простору». Але талант його розгорнувся на всю широчінь у творі «Кров інших» (1916), де він то у вільних віршах, то у білих ритмічних вихваляє життя у всіх його формах, вітає людей майбутнього, осуджує війну та всі принесені жертви.

Такі ж мотиви звучать і в його прозі: «Вечірні країни» (1917), «Касарня» (1921).

Александр Мерсеро (1884). Поет, як й інші поети Абатства, захоплювався поезією, служив їй, зневажливо ставився до інтелектуалізму, хотів, у противагу символізму, писати про конкретні речі, навіть на ремісничі теми.

Цікаво було довідатися, що ініціатор створення Абатства поетів — живе. Живе й далі працює творчо. *Шарль Вільдрак* (1882) протягом свого життя й у своїх творах випромінює тепло, чесність, ентузіазм, простоту, добрість і намагається, — як він сам пише, — прищеплювати в серцях людей любов.

Літературну роботу він розпочав у дев'ятнадцять років, ставши на захист традиційного вірша. Його перші два збірники «Поезії» й «Образи й міражі» стверджують це. Та, починаючи з 1908 року, погляд його на поезію міняється, і він, разом з Жоржем Дюамелем, працював у 1908-09 роках над «Нотатками до техніки поезії», що вийшли друком у 1910 році. Його наступні твори «Книга кохання», «Відкриття», «Співи засмученого», «Поезії Абатства», — мають правильну ритміку.

Шарль Вільдрак і надалі вірний своїм темам. У нього — душевна свіжість, допитливий розум, реалізм, хист захоплюватися світом. Він критикує соціальний лад, заснований на егоїзмі, змальовує жах війни, яку він сам пережив у багні траншей, співчуває стражданням народу, що до нього він ставить з великою симпатією.

Отож братерський колектив мистців, товариство друзів, що бажали жити вільно, заробляючи на прожиття фізичною працею, — вавив Шарля Вільдрака.

ДАЛЬША ДОЛЯ АБАТСТВА

Весна й літо в Абатстві були радісні, мешканці його, що навіть під час вакацій звичайно залишались у місті, захоплювалися, немов якимось чудом, величезним парком, близькістю природи.

В кінці літа почалися турботи й неспокій, всіх хвилювала фінансова непевність. Вживали заходів, щоб досягти фінансової рівноваги. Влаштували в кінці липня прекрасне свято в парку. Було багато співчутливих відвідувачів, та великі видатки спричинилися до малесеньких прибутків. Деякі письменники намагались їх підтримати, Анатоль Франс навіть погодився віддати у власність Абатства свій твір «Сюзан Лябруст», і це була добра допомога. 21 грудня в театрі Капуцинів денна вистава була присвячена поетам Абатства. Та було вже запізно. З 1908 року Абатство поетів, через фінансові обставини, мусіло ліквідуватися. Були там і деякі тертя.

«Ми були надто молоді, хлопаки, ми були трошки анархісти, індивідуальний бік переважав», — говорив Арко, згадуючи про Абатство.

Треба відзначити, що Лінар, Арко й Вільдрак вважали за честь закінчити ті роботи, що були в процесі виробництва. Друкарську машину, як і решту матеріялу, було перевезено до Парижу, і все було залишене Лінарові, що таким чином міг організувати своє підприємство.

У словнику сучасної французької поезії є нотатка, що колектив Абатства поетів розпався, щоб потім «розчинитися в уніанімізмі Жюля Ромена». Жюль Ромен, головний представник уніанімізму, дає таке визначення своїй теорії: «Вияв однодушного й колективного життя». Твір Жюля Ромена «Однодушне життя», що ілюструє його теорію, Абатство поетів видало 1908 року.

Жюль Ромен був другом фундаторів Абатства, часто відвідував їх, але його теорія не могла захопити таких яскравих індивідуалістів, як Вільдрак, Дюамель і Арко. Як відомо, поезія Вільдрака далека від екзальтації колективних почуттів. Дюамель, коли вернувся з війни, навіть критикував уніанімізм у своєму творі «Покинуті люди», виданому в 1920 році. Він вихваляє індивідуума, єдиного творця, що має перед собою гнітучу й часом принизливу владу групи.

Абатство поетів існувало лише один рік, та воно залишило слід, теплий спогад не лише у творців його, а й у суспільстві. То ж була цікава спроба мистців жити без тягара офіційної доктрини.

ДРАЙ-ХМАРИНІ «ЛЕБЕДІ»

Можна собі уявити, як могла оця теза захопити Михайла Драй-Хмару, що на собі відчував увесь час тягар офіційної комуністичної доктрини.

Уникаючи впливів різних груп та їхніх втручань у творчість, французькі поети організували «Притулок мистецтва й думки» — Абатство поетів, де вони могли б вільно творити і жити так, як їм підказувало їхнє сумління. Вони мали змогу ізолюватися від суспільства. І це в країні, де не було гніту, подібного до того, який доводилося відчувати українським мистцям. Поети Абатства просто не любили «парижанства літературного й світського».

І в уяві Михайла Драй-Хмари виникає зіставлення: «там і тут». П'ятеро поетів там, — п'ятірне гроно неоклясициків тут.

Так народжується дивної краси сонет — «Лебеді». Образи його закарбовуються в пам'яті назавжди.

Замерзає озеро, а на ньому ж лебеді... «гроно п'ятірне нездоланих співців», чий «переможний спів» розбиває «лід одчаю й зневіри». І заклик: «Дерзайте, лебеді»...

Цей сонет Драй-Хмара вмістив у «Літературному ярмарку» (Харків, грудень 1928, ч. 1), в якому друкувалися тоді найліпші твори українських поетів і письменників. Там увага читачів була скерована на сонет такою нотаткою: «Полетіли драй-хмарівські лебеді на південь далі через гори й величезні моря». Редактор журналу, відчувавачи сміливість сонета, хотіли застрахувати себе від закидів.

У наступному числі «Літературного ярмарку» вміщено діалог між хлопцем-піонером і його батьком. Автор (Микола Хвильовий) зазначає, що «Лебеді» чимало промовляють читачеві і що вони розкривають долю п'ятьох українських неоклясициків. Але оборонці партійної лінії (Борис Коваленко та Микола Новицький) обвинувачували Михайла Драй-Хмару в ширенні «контрреволюційних ідей».

У відповідь на цю критику Драй-Хмара вмістив у четвертій книжці «Літературного ярмарку» свій переклад сонета Маллярме (про лебедя) й довгий лист з поясненнями. Такий самий лист, з невеличкими змінами був одночасно видрукований у київському часописі «Пролетарська правда».

Говорячи про сонет Маллярме, Драй-Хмара доводить, що французький поет хотів змалювати марність людських зусиль звільнитися від дійсності силою думки, і додає: «В останніх двох терцинах свого сонету ('О, гроно п'ятірне нездоланих співців...'), що особливо вразили моїх критиків,

викликавши у них почуття непевности і сумніву, я натякаю на п'ятьох поетів 'Абатства', що зреклись еготизму і, наблизившись до сучасности, розбили лід 'одчаю і зневіри', в якому замерз темний геній Маллярме. Це ті поети, що заснували Кретеільську комуну, заробляли фізичною працею на хліб насущний і самі друкували свої книжки. Нещодавно деякі з них побували і в нашій країні. Імення їхні — Жюль Ромен,* Жорж Дюамель, Шарль Вільдрак, Рене Арко, Александр Мерсеро».

Далі Драй-Хмара зазначає, що він захопився цими поетами через велику їхню любов до людини. Цікавила його й їхня філософія, що вимагала від людини здорової думки, сили й фізичної праці, а також — дивитися з відвагою в майбутнє.

Драй-Хмара заперечує, що в «Лебедях» він змалював людей, які стоять в опозиції до сучасности. Я радив би цим критикам, — писав він, — не шукати «особенного смысла» в літературному творі, а «обращать внимание на видимую цель и намерения автора». Це взято з інструкції для цензорів ще царських часів. Та ця іронічна, дотепна відповідь не задовольнила комуністичних критиків.

Після появи сонета «Лебеді» було вже неможливо здати щось до друку. Галаслива критика й далі тривала, не звертаючи уваги на роз'яснення поета. І в цьому відчувалася певна умисність.

У цю пору Микола Зеров і Павло Филипович теж зазнали суворої критики. Максим Рильський відійшов від групи неоклясиків, а Освальд Бургардт емігрував до Німеччини.

1935 року Михайло Драй-Хмара був засланий до концтабору й загинув там. То був час, коли в'язнів прикінчували в концтаборах різними засобами та ліквідували масовими розстрілами.

Замерзає озеро... а на ньому ж лебеді...

Сонет «Лебеді» перекладено французькою, англійською, німецькою та португальською мовами.

Цікавий збіг обставин, «Лебеді» — твір, що був одночасно присвячений творцям Абатства поетів і п'ятірному грону, — з'явився французькою мовою в прекрасній адаптації Шарля Вільдрака, творця Абатства поетів.

Доля неоклясиків — це доля розстріляного українського відродження. Радянський уряд фізично винищував творчу еліту, побоюючись її впливів.

Так сонет «Лебеді» став лебединою піснею п'ятірного грона...

* Михайло Драй-Хмара помилково вважав, що Жюль Ромен належав до Абатства поетів. Як ми вже вище зазначили, Жюль Ромен був їхнім другом і частим гостем. П'ятим організатором Абатства був — Люк Дюртен, що про нього ми говорили в розділі «Творці Абатства».

Чи скоординовано всі координати?

Святослав Гординський

Два томи антології української поезії п. н. «Координати», які минулого року появилися у вид-ві «Сучасність» за редакцією Богдана Бойчука та Богдана Т. Рубчака, роблять солідне враження не тільки своїм об'ємом, — разом понад 850 сторінок, — а й кількістю зібраного редакторами антології матеріялу і схарактеризованих ними поетів. Антологія охоплює разом 68 авторів, які репрезентують поезію з-поза радянської України: Західної України до 1944 року, еміграції між двома світовими війнами (Прага, Варшава) й еміграції повоєнної (Мюнхен та американські осередки). Ця поезія на радянській Україні офіційно не визнавана і трактована як не існуюча; якщо про неї десь-колись щось і згадується, то (за мікроскопійними винятками) з лайкою. Правда, поети з радянської України не такі наївні, щоб вірити в офіційну версію про безвартість цієї поезії, вони її цінують і намагаються пізнати, не зважаючи на всякі цензурні заборони. Видана тепер антологія може також і їм допомогти краще схопити провідні течії української поезії з-поза радянського кола впливів. Уважний читач спостереже не одні спільні риси однієї та другої поезії і циклічність певних літературних процесів, що діють в усій українській поезії, хоч і на які супротивні табори вона була б поділена.

Антологія складена проглядно, наперед подається список виданих творів даного поета, кількома рядками з'ясовується його біографія, за чим іде обширніша стаття з характеристикою творчості, а на кінці добірка його творів, які, на думку упорядників антології, найкраще ілюструють ту його творчість. У сумі упорядники антології виконали імпульзантину роботу, зібравши не тільки різні мало приступні видання, але й досі не опубліковані твори померлих поетів, а зокрема зробили чимало критично-дослідної роботи для установлення різних фактів. Деінде таку працю виконують спеціальні інститути й університетські семінари.

Якщо я висуваю подекуди критичні зауваження, так вони спрямовані на виправлення деяких помилкових фактів, пропусків та, часом, певного легковажного ставлення до творчості попередників й одночасно браку пропорції в оцінці деяких поетів. Ці мої зауваження мають за мету уточнити образ нашої літературної доби, особливо тих часів, коли автори антології були ще дітьми і давніші часи знають тільки з писаних

матеріалів. Це стосується передусім часів довоєнного Львова і ранніх років еміграції.

Антологія попереджена коротким «Словом від упорядників» та більшою вступною статтею професора Ратгерського університету Івана Фізера. Обидві статті вимагають розгляду і коментарів.

Упорядники вияснюють, чому вони назвали антологію «Координатами». У час, коли на Україні існує намагання роздвоїти літературний процес на «дозволений», а другий умисне притьмарений, поза Україною вибухли стихійні джерела нової української поезії; пропливаючи чужими континентами, ті струмені повертаються на Україну, створюючи несподівані координати до центру, будуючи духові мости між двадцятими і шістдесятьма роками. Це гарно і добре сказане, тому шкода, що мистець, який оформлював обкладинку антології, не взяв за ідею для свого твору образу цих координат, що йдуть до центру. Зате він нарисував великі літери заголовка за якими-сь не то ґратами, не то дротами, створюючи річ ідеальну для якоїсь виданої тут збірки поезії радянської. Подібно видав свою книжку «Муза у в'язниці» Яр Славутич, але це були, власне, перекладені на англійську мову поезії з радянщини; тут же ніхто нікому не перешкоджає писати і друкувати все, що кому заманеться.

Упорядники антології застерігаються, що їх антологія — це не «антологія» у звичному понятті, бо готували її не науковці-спеціалісти, а мистці. Довжина чи сумлінність обговорення одного чи іншого поета зовсім не визначає місця цього поета в історії літератури, бо вони намагалися насвітлити риси поетів, які їх особливо цікавили. Також до антології включили вони ті вірші, які їм подобалися. Вони не завжди мали змогу бачити всі збірки поета, про якого писали, а при різних варіантах якогось вірша вибирали той, який їм найбільше подобався. Вкінці вони пишуть: «... з різних більш або менш очевидних міркувань ми вирішили обмежити наші контакти з живими поетами до абсолютного мінімуму, воліючи спиратися на опублікованих джерелах».

Критик, який читає ці застереження, скаже, що це не аргументи, бо він чекає від цього видання, як і від кожного іншого, дотримання певних загальноприйнятих літературно-критичних норм в оцінці фактів і кожне відхилення від них розглядатиме як замовлений у ресторані обід, над яким господар виправдується, що щось недозварене, щось перепалене і щось пересолене.

Стаття І. Фізера намагається знайти новий, за формальними ознаками, підхід до класифікації українських поетів. Він бере тут на допомогу класифікаційний ключ американського теоретика літератури Джона Крова Рансома, який визначав поетів за принципом «голова, серце та ноги поезії»; згідно з цим, цей принцип розглядає значення вірша, його емоційну тональність і його формальну будову. На цій основі

Фізер пробує поділити чільних наших поетів на три групи з різними підгрупами. Метода безперечно цікава, хоч не дуже прозора. Мені здається, що подібну класифікацію можна куди прозоріше досягти звичною метою поділу на генерації, групи і стилі. Обмеження автора статті тільки формальним розглядом поезії, з поминенням її духових стимулів, чинить його статтю якоюсь фрагментарно відірваною від цілоти. Це особливо помітне у відношенні до поетів довоєнних років, для яких поетична форма була тільки засобом для кращого підкреслення ідей. Вони шукали не словесної гри, а максимального насичення слова значущістю і високою температурою почуттів, контрольованих інтелектом. Це ті елементи, що, на мою думку, великою мірою зникли з сучасної поезії молоді, разом з опущеною напругою почуттів і пониженою температурою емоцій.

Читач і критик не зможуть не помітити спостереження Фізера, що «сьогодні деідеологізація досягає своїх вершин у творчості поетів-модерністів». Я б сюди додав ще: і «деукраїнізація». Фізер вважає, що поезія поетів-емігрантів надто насичена трагізмом та ідеалізацією минувшини, а це бьокуює цьому мистецтву шляхи у мистецтво світове. «Ні Маланюк, ні Орест, ні Дароган, ні Ліпа, ні Ольжич психічно не були здатні до такого тематичного космополітизму, як хоч би ненаціональний письменник російської національності — Набоков». Я не вважав би цього прикладу добрим. Звичайно, «Лоліта», будши завдяки своїй порнографії перекладена відразу на щось сорок мов, стала твором «космополітичним» і поплатним. Але твердити, що Набоков письменник не національний — неслухно. Власне, всі свої прибутки з таких своїх космополітичних писань, як згадане, він повертає на власну пропаганду російської літератури в західньому світі. Він подбав не тільки про переклади своїх давніших повістей, написаних російською мовою (під псевдонімом Сірін), але й видав англійською мовою низку солідних студій: про Гоголя, про «Євгенія Онегіна» (4 томи), переклади поезій Пушкіна, Лермонтова і Тютчева і один з кращих англомовних перекладів «Слова о полку Ігореві» (хоч і з наївними коментарями, якщо підходити до них з наукового погляду). Словом, Набоков головну свою енергію віддає російській літературі, і «ненаціональним» назвати його не можна. Також, очевидно, ніякого трагічного комплексу Набоков у своїй творчості не потребує, він же належить до народу переможців, м. ін., над Україною, а це вияснює, чому Маланюк, Ліпа й інші писали саме так, як писали, а не інакше.

Проте Фізер в оцінках по-науковому обережний і якщо має висловити якесь ризикове твердження, то робить це не від себе, а посилається на обох компіляторів антології. Зате трапляються в його статті деякі незручні вислови, наприклад, він називає конвенційними шаблянами ті поетичні форми, що їх поети переймають від «Слова о полку Ігореві» або козаць-

ких дум. Це, мовляв, веде їх до архаїзмів, до застарілих мовним форм. Думаю, що тут вистане навести творчість О. Стефановича і О. Лятуринської для ствердження, що їх архаїзація є фактично модернізацією старих мовних форм. Це, зрештою, посередньо стверджують і автори статей про цих поетів в антології.

*

Не зважаючи на трохи холодно-безпристрасний підхід Фізера до такої гарячої проблеми, як українська поезія, його стаття читається з цікавістю, вона також заторкує деякі нові для цієї поезії проблеми.

Переходячи до розгляду критичних статей і вибірок творів у цій антології, треба зразу ж таки пожалкувати, що весь той матеріал перед друком не був переглянутий кимось із старших та досвідченіших критиків чи взагалі письменників, які були сучасниками минулих літературних подій. Це допомогло б обминути чимало разючих похибок: неточностей, пропусків і, особливо, браку міри в оцінці фактів. У вступному слові обидва редактори дякують низці осіб за різну допомогу при укладанні антології, але це переважно люди вже новішої генерації, яким галицька й еміграційна довоєнна поезія мало знала. Правда, є подяка Богданові Кравцеву «за довгі години цінної праці». Його досвідчену руку видно хоч би в бібліографії, одній з його спеціальностей. Проте, як видно з надрукованих його віршів, він їх перед надрукуванням навіть не бачив. Інакше бо годі пояснити такі разючі похибки, як зазначення вже друкованих віршів як «рукопис» або датування його поезії «1 листопада» — 1948 роком. Звичайно, цей вірш міг бути десь передрукований того року, але постав він 20 років раніше, в десяту річницю львівського Листопада 1918 року, і тільки так він має значення і сенс. За цей вірш радянська критика вже нападла на «пана Кравцева», мовляв, «він хотів би знищити Львів . . . атомовими бомбами». Але особливо такий сторонній критик був би звернув увагу на потребу більш перестерігати міру в розподілі місця в антології. Бо хоч її упорядники й застерігаються, що кількість відданого якось поетові місця не може бути мірою його оцінки, проте збуття таких мастрів української поезії, як Юрій Клен і Михайло Орест, десятками з лишком сторінками при віддачі повних 12 сторінок деяким ще початкуючим авторам з одною тоненькою збіркою — таки вражає як брак почуття того, що зветься «модус ін ребус».

Я сказав би, що добра половина характеристик написана із знанням і здоровим критичним глуздом. Це стосується передусім поетів, твори яких упорядники мали в своїх руках, як і критичні писання про них. Я вказав би як на особливо вникливі: на статті про Антонича, Телігу, Липу, Лятуринську, Стефановича. Бездоганні були б і статті про Маланюка й Ольжича, коли б автори статей не пробували декуди накинути

їх поезії своїх власних поглядів. Наприклад, у статті про Маланюка читаємо, що його особиста поезія матиме в українській літературі триваліше значення, ніж його поезії з національно-історіософічною тематикою; і для доведення цього редактори шукають різних аргументів, не припускаючи, що один і другий жанр можуть гармонійно співіснувати в одного поета і мати однакову вартість. Це ж те саме, як твердити б, що Шевченкова лірика переживе його «Посланіє» і «Сретика». Ця двоторовість української поезії належить уже до її глибокої традиції, і цього свідомі всі наші видатні поети. Погляд, що поезія особиста переважає всі інші жанри, це погляд «ситих» культур, як американська; українська має тут свої власні шляхи і критерії.

Подібний спір можна звести за Ольжича. В українській поезії він один із справжніх клясиків (волю пропустити «нео»), він бо пізнав клясичний світ безпосередньо, а не з літератури, як це великою мірою було в Миколи Зерова та Максима Рильського. Ольжичева поезія — прямий резонанс давнього світу, відбитий у душі сучасника, не споглядально, а активно. У своїй, нав'язаній до Овідія, поемі про чотири віки, про Ганнібала, в циклі про Люкрецію та інших віршах Ольжич досягає справжнього монументального стилю. Ні одної з тих поезій немає в антології, бо її редактори конче хочуть зробити з Ольжича — «насамперед мініатюриста», і невеличкому, на 8 рядків, віршеві «Диліжанс» присвячують півсторінки обговорення. Звичайно, це річ прегарна, як й інші його поезії в антології на теми голляндські й неприянські; але невже зведення Ольжича, поета-монументаліста, до мініатюр дає справжній образ Ольжича? Також формальні засоби Ольжичевої поезії здаються редакторам антології дуже нескладними: «ритміка не вирізняється ніякими особливостями», а ритми — «невибагливі». Я думаю, що, навпаки, зверхня простота Ольжичевого вірша внутрішньо незвичайно багата і складна, а його індивідуальна метода інтонації за допомогою пірихеїв (безударних стіп) варта такої самої вникливої студії, як її з поезією Пушкіна зробив Б. Томашевський. Також невибаглива рима — справа умовна, бо важливіше, щоб останнє слово віршового рядка несло на собі максимальне значення навантаження. В Ольжича є й чимало неримованих віршів, збудованих за цією самою метою, і читач часом навіть не помічає, що там взагалі немає рими.

А втім, автори антології не відмовляють Ольжичеві дуже високого місця в поезії нашого часу. Погодімся, що його мініатюри це тільки один з деталей його незвичайно широкого діапазону творчості, яка в історичному і в позачасовому аспекті охоплювала рідні і чужі обрії, у кожній добі шукаючи співзвучних їй героїчних первнів. Навіть патос і риторика його політичних поем були свідомим засобом цього жанру поезії, і тому краще їх такими й приймати, а не цінити їх критеріями, притаманними іншим жанрам. Також годі при-

рівнювати Ольжичеві політичні поеми до «дванадцяти статичних барельєфів Хресної Дороги», не тільки тому, що ті поеми динамічні, а й тому, що образів тієї Хресної Дороги є 14, не 12. Мабуть, переплутано їх з апостолами.

Я б відмітив ще статті про Л. Миронюка, А. Павлюка і В. Хмелюка, поетів, які свого часу мали внутрішню потребу висловлятися поетично, але які через брак поетичної і поетичальної дисципліни самі покинули поезію або, як Хмелюк, перейшли на експресіоністичне малярство. В антології є по своєму цікаві і живо написані більшого розміру статті про таких поетів, як В. Варка, В. Лесич, О. Зуевський, та про трьох поеток Нью-Йоркської групи: В. Вовк, Е. Андєвську і П. Килину. Як знаємо, уся та новіша поезія часто поставала на межі підсвідомости і її поетичні образи не раз дуже затьмарені, тож редакторам антології треба було часто ставати в позу священнослужителів, які віруючим і невіруючим виясняють вищі містичні таємниці. Якщо ті жерці тут самі часом заплутуються в суперечностях, так винуваті не лише вони самі, а й творці поетичних Гордієвих вузлів.

*

Попередні мої зауваження це, так сказати, ідеологічні або стильові суперечки за таку чи іншу характеристику якогось поета. Я перейду до характеристик і вибірок поезій, які вийшли мало задовільні найбільш через незнання даного матеріалу, а часом і певної дози легковаження (як думаю) поетів, які культивували поетичні форми більш класичного типу. Я вже згадував про те, що, наприклад, поезія Юрія Клена вийшла дуже вбого. Правда, редактори антології у вступі застереглися, що вони більш зацікавлені поетами маловідомими, ніж відомими, але вирінає питання: невже поезія Клена аж така відома ширшим читацьким колам, що вона вже не викликає інтересу? Я маю на увазі його лірику і дрібніші поеми, що увійшли до воєнної збірки «Каравели» і що на еміграції мало приступна. Літературним колам ця, видана у Празі, збірка znana, але загальний читач радо порівняв би більшу вибірку його поезій з творами поетів новіших. Тим часом у вибірці немає ні одного вірша із знаменитого циклу «Україна», який в антології модерної поезії цікавив би вже хоч би своїми перегуками з минулого в майбутнє. Не кажу вже про великий артизм тих речей і силу слова, що її, здається, починає губити наша сучасність. Якщо я в огляді статті І. Фізера звернув увагу на його спостереження про «деїдеологізацію» модерної поезії і, від себе, додав ще і «деукраїнізацію», то в мене на думці були саме такі твори, як згадані Кленові.

Зовсім фрагментарно в антології вийшов Роман Купчинський. Не знаю, чи й тут редактори антології притримувалися свого принципу безконтактности з живими поетами (хоч би ті жили на віддалі міського телефону), але все, що написано про Купчинського, — доривкове і некомплектне.

Фактично редакторам цей поет відомий тільки з поезій початку 20-их років. Це мало. Хоч Купчинський і не видав окремої збірки своїх ліричних поезій, він має їх чимало, між іншим, такі перлини, як «Небо таке тихе і таке бездонне». А вже поминення його «Оди до пісні», одного з чільних творів української поезії 20-их років, незрозуміле. Бо якщо орієнтація антології була скерована тільки на особисту лірику, то антологію так і треба було назвати «книгою української ліричної поезії». Такі речі, як ця ода, як Кленова «Україна» і «Слава вічная» О. Стефановича були б дали антології якогось тугішого хребта.

Подібне сталося з Михайлом Орестом. Зараз же звертає увагу той факт, що Орестова збірка «Луни літ» (1944), хоч і згадана в бібліографії, зовсім поминена в статті і ні одного вірша з неї немає в добірці Орестової поезії. Тим часом ця збірка належала до найвидатніших поетичних появ воєнних років. Я певен, що такі речі тієї збірки, як «Давно не лунає вість сонячних, можних запросин», «Небес блакитну заграву в зорі вона несла», «Достиг моєї мрії первоплід», знайшли б місце в антології, якби її редакторам ці вірші були відомі. Вони бо в сучасній нашій поезії, на Україні і поза нею, мають небагато рівних собі щодо сили і краси вірша. Є в тій збірці й майстерні білі вірші, навіть верлібри, взагалі ця збірка найцікавіша з усіх Орестових. Пізніше він відійшов від символізму своєї першої збірки до більш прозорих класичних форм та філософських тем, однаково майстерних, але через свій інтелектуальний балаєст часом з нижчою ліричною температурою. Тому оцінювати поезію Ореста тільки на основі його пізніших збірок, не бравши до уваги його розв'язаної лінії, ніяк не можна. У результаті Орест в антології вийшов якийсь кущий, неповний, поет, «який закриває радше, ніж відкриває добру», як це читаємо в супровідній статті до його поезії.

Припускаю, що редакторам антології ця Орестова збірка могла бути не доступна, хоч у самому Нью-Йорку знаю найменше три особи, що її мають, а чимало віршів тієї збірки були надруковані у львівських «Наших днях», річнички яких є в бібліотеках. Також в американських університетах пишуть наукові дисертації про Орестову поезію, тож зовсім не доступною назвати ту збірку годі. Боюсь, що її просто не оцінено.

*

На основі доривкового матеріалу написано й статтю про мою поезію. Тому що редактори антології тут спеціально притримувалися принципу не контактуватися з тим, про кого пишуть, у цьому випадку вийшло чимало курйозів, наведення яких може бути корисне і повчальне для компіляторів подібних видань у майбутньому.

Десять три роки тому звернувся до мене один з редакторів антології з пропозицією дати йому кілька віршів до неї та коротку біо- й бібліографічну довідку. Я готував тоді книжку

«Поезії вибрані і нові» (ще не видану) і вибрав з дублетних копій три десятки уже друктованих віршів, починаючи від малих двострофних мініатюр до уривка поеми «Сновидів», і послав їх, щоб редактор сам зробив свій вибір. За якийсь час я отримав матеріяли з поворотом, з повідомленням, що 9 таких і таких віршів піде в антологію. Від того часу мені доводилося не раз зустрічати обох редакторів видання, але ніколи ніякого запиту не мав. Тим часом з віршами вийшла плутанина: мої вірші завжди датовані, проте всі дати під віршами, про які редактори не знали, чи і де вони друктовані, вилучено і подано «Рукопис». Читач, який також не знає, що дані вірші вже друктовані ще в половині 30-их років, може подумати, що це речі написані тепер. Очевидно, мені це не все одно. Протому, між даними мною віршами були такі, що були надруктовані в журналах з помилками. Я ці помилки виправив, але редактори, знайшовши ті речі в журналах, надрукували в антології не мій справлений текст, а той «оригінальний», з похибками. Так сталося з віршем «Над рікою», де передостанній рядок спотворений. До цього, той вірш написаний клясичними олександринами, які вимагають 6-стопового ямбу, а попсований рядок має тільки 5 стіп. Знову ж — не все одно, бо я колись видав підручник для початкуючих поетів, де перестерігав, що в канонізованих строфах ніякі довільності не допускальні.

Стільки про вірші. Щождо статті, то з неї видно, що редактори, пишучи її, мали в руках одну-єдину мою збірку — «Вогнем і смерчем» (1947), деякі вірші з журналів та, врешті, дану мною вибірку, в якій теж були речі, друктовані в «Огнем і смерчем». Супроти одинадцяти моїх збірок, вчислених у бібліографії, це справді небагато. Проте стаття взялася доводити, що Гординський — несущільний, немонолітний, неоригінальний, манірний еклектик, який не творить, а вправляється в писанні віршів. Йібо, я боявся б писати і видавати такі категоричні оцінки про творчість якогось поета, великої більшости писань якого я не мав навіть у руках!

Припущення усякої «впливології» на мою поезію, наведені в цій статті, випливають із згаданого неясного знання матеріялу. Наприклад, ледве чи я був спроможний зробити «майстерну і тонку стилізацію» під Стефановича у вірші «Апокаліптичне», коли мій вірш надрукований 1947 року (з датою 1944), а Стефановичів — 1949. Ми обидва просто покористувалися подібними поетичними образами й архаїзмами з церковно-слов'янської редакції Апокаліпси в Біблії. Але особливо звеселило мене запевнення, що «кілька років тому Гординський опублікував цикл поезій про Італію; вони своєю формою наближаються до творчости декого з молодших поетів за кордоном. Ці спроби Гординського ще раз підкреслюють його шукання, його готовість увесь час змінюватися та оновлювати себе . . .» Тут мушу пригадати, що такими самими неримованими віршами, як згадані про Італію, я писав ще до війни, одночасно перекладав Вергарна (і написав статтю про

його верлібр), Аполлінера та інших модерністів, отже, твердження, що я тепер роблю «спроби» наблизитися до когось, хто пише тепер так, як я писав уже в половині 30-их років — мало критичне.

Словом, можна редагувати антологію з позицій чисто мистецьких, але це не звільняє від обов'язку знати матеріал, про який пишеться, і триматися фактів.

*

Обширна бібліографія при кінці кожного тому приносить критичну літературу про кожного поета антології. Вона назагал багата, можна було б побажати, щоб у кінцевому списку загальних творів про поезію згадано також антології української поезії: німецькою мовою Ганса Коха й англійською К. Андрусичина і В. Кіркконнела, де є короткі, але змістовні характеристики поетів. Я б мав застереження щодо бібліографічних даних про Ю. Косача. Звичайно, з української літератури його викидати ніхто не збирається, бо до перших повоєнних років він давав твори, часто високо цінені нашою критикою. Проте в бібліографії редактори антології зробили для нього виняток, подаючи про нього писання його власні про себе самого, хоч не могли не знати, що все написане там розминається з правдою. Виправдання, що, мовляв, «Косач займає виняткове місце в українському суспільстві» — викликає здивування. Яку позицію в українському суспільстві може мати редактор антиукраїнської комуністичної газетки?

Я б хотів звернути увагу на ще один характерний казус. У бібліографії, яка ноує навіть принагідні рецензії на твори різних поетів, пропущено будь-яку згадку про мою статтю «Поезія молодих», надруковану у філядельфійському «Киеві» (ч. 2—3, 1957). Мова в тій статті була про перші збірки деяких поетів Нью-йоркської групи. Я прочитав ще раз уважно ту статтю, і не бачу в ній нічого такого, що перешкоджало б їй увійти в бібліографію антології. Я сказав би навіть, що для зрозуміння початків тієї поетичної групи ця стаття — основна, бо до того часу (1957) писали про неї здебільшого люди мало ознайомлені з західноєвропейською поезією, а американською й поготів. Звичайно, маючи змогу порівнювати, я деякими з тих перших збірок захоплений не був. Побіч рис позитивних, я відмітив особливо те, що в молодих поетів за модерністичною формою часто ховається старий як світ песимізм і неохота до життя, духовна й інтелектуальна порожнеча, піднесена до рівня якоїсь життєвої філософії, та ще й висловлена чисто натуралістичними засобами. Цій філософії я протиставив завжди живу і модерну поезію великого оптиміста Волта Вітмена. З моїми поглядами можна було не погоджуватися, проте та стаття мала певну документальну вартість як погляд представника сторшої поетичної генерації на молодшу. Я знаю, що та стаття не припала декому до вподоби, висловом чого була відповідь на неї в мюнхенській «Україн-

ській літературній газеті» пера Жені Васильківської: Гординський — соцреаліст і в модерній поезії зовсім не визнається.

49

*

Як читач бачить, антологія викликала чимало коментарів. Редактори її, як представники нової поезії, раді були дати її образ згідно з своїми новими естетичними смаками й поглядами, і це право кожної нової генерації. Проте їм частинно забракло знання і досвіду для такої великої і складної компілятивної праці, а ще більш критичного підходу до літературних явищ, який усе таки вимагає певної наукової бази. Як завжди, принципом такої антології повинно бути намагання зобразити кожного з її поетів таким, яким він справді є, а не таким, яким його хотіли б бачити упорядники книжки. Натиск на поезію індивідуального типу в наших умовах надто звужує межі української поезії, завданням якої повинно бути охоплення духового світу всієї української людини, в її індивідуальному й збірному аспекті. Відірвання від цього комплексу може зовсім слушно викликати в читача реакцію: невже наша поезія такої бурхливої доби аж так далеко стоїть від її проблем?

Ось чому в заголовку своєї статті я поклав запит про те, чи скоординовано всі координати. Читач, який візьме в руки два томи цього дуже потрібного, монументального, як на наші видавничі умови, видання, знайде в моїй статті деякі думки, які йому можуть придатися для кращого власного критичного погляду на цю антологію нової української поезії.

Виставка картин Галини Мазепи

Аркадія Оленська-Петришин

Перша індивідуальна виставка праць Галини Мазепи* у США, що відбулася в приміщенні Українського інституту Америки в Нью-Йорку від 15 лютого до 1 березня 1970, включала, за кількома винятками, найновіші картини мистця. Як і в попередніх, давно відомих працях, у виставлених творах є також велика перевага української народної тематики. Хоч розв'язки Мазепи цілком нові, вона тут знову показує вміння успішно поєднувати елементи народного сюжету з формальними засобами сучасного мистецтва. Вже саме опанування таких засобів надає її картинам універсальності, приналежності до духової традиції західного мистецтва, в якому вільна трансформація реальності, перевага творчого процесу над диктатами дослівного зображення є одним з підставових критеріїв. Що важливіше, в Мазепи структуральні елементи стають засобами експресії, які гармонізують з настроєм тематики її картин і підсилюють його. Помітним є саме те, що вона покладається на сюжет як носія думки картин, але вміє підсилити характерність ідеї народного образу відповідним уживанням структуральних засобів. Цей аспект творчості Мазепи особливо цінний, коли взяти до уваги, що народні елементи в нашому мистецтві так часто зустрічаються у зовсім неперетвореній, ілюстративній формі. Це помітне в мистецтві сучасної України, де тепер особливо цікавляться фолкльором.

Мазепа має найбільший успіх тоді, коли в неї сюжет нескладний чи тільки заторкнений, себто коли форма є головним носієм експресії. Тобто найкращі картини є саме ті, в яких при натяку на сюжет, при окремих елементах сюжету вона виявляє якнайбільше настрою розв'язкою співвідношення ліній, площин і кольору. Тут форма є засобом наближення глядача до почувань, що неприступні у мистецьки непережитому, ілюстративному зображенні. Мова тут про такі почування, наприклад, які викликає повторення ритмічного закруглення ліній; власне такого ефекту досягає мистець при відступленні від дослівного зображення.

Однак не треба забувати, що не тільки формальні засоби, але і сюжет є важливим компонентом творів Мазепи;

* Галина Мазепа народжена 1912 року. Малярство студіювала в Академії мистецтв у Празі. Виставляла у Львові (з 1935 року), Берліні, Празі, Каракасі, США, Канаді. З 1948 року перебуває у Венесуелі.

вони становлять дві площини діяння, які безнастанно одна одну доповнюють. Її найуспішніші праці віддзеркалюють добре розв'язані співдіяння цих двох елементів. Діяння сюжету є посереднішим, ніж діяння форми, бо воно часто залежне від попереднього ознайомлення глядача з тематикою переказів («Байда», «Опришки») чи хоч би пізнання народного одягу. Пригадуємо, що другий рівень діяння картини постає тоді, коли мистець передає бажаний настрій безпосередніми засобами форми: глядач тоді, незалежно від тематики, відчуває дані якості безпосередньо. На цьому рівні картина діє на підсвідомість глядача і збуджує властиві естетичні почування засобами сугестії чи експресії. Процес бо дійсного мистецького відчуття не включає аналізи форми.

Головні засоби форми, що їх зустрічаємо і в нових, і в попередніх творах Мазепи, не є особливо новаторськими; здебільшого вони були реалізовані в західньому мистецтві вже на початку 20 століття. Мазепине новаторство полягає в нюансах структури і в експресії структурних засобів, особливо в їхній гармонізації з вибраною тематикою. Справа в тому, що трансформація простору, спрощення і переорганізація площин, які особливо характерні працям мистця, вже відомі з початків кубізму, коли такі формальні спроби впровадили нові мистецькі ідеї і мали свіжість зорового зацікавлення. У картинах Мазепи такі спроби є цікаві, поскільки вони дають індивідуальні розв'язки, коли нюанси структуральних елементів набирають особливого експресивного значення, головне там, де призматична гра фрагментів площин уподібнюється до самоцвітів. А це особливо добре гармонізує з іншими аспектами її творів. Ці фрагментовані площини у співдіянні з схемами помаранчевих, жовтих і охрових барв випромінюють особливу теплоту. Лінія — один з важливіших формальних засобів у працях Мазепи — також віддзеркалює традиційне вживання. А все таки її лінія має деякі індивідуальні прикмети. Мазепа любить закруглювати лінії чи то в овалах облич, півколах брів, грудей і закритих очей, чи в повторенні закруглених ліній в елементах одяжі, реквізиту і продовженні їх на тло. Наголос на такому закругленні ліній помітний, наприклад, у картині «Опришки»: руки, що держать глечик, набирають округлості його форми у численних повторюваннях закруглених ліній у зображенні пальців. Таке закруглювання ліній творить гаму позитивних емоцій, які домінують у картинах, надає легкості й лірики сюжетові.

Особливо в повторенні ліній, що характеризує її творчість, Мазепа успішно гармонізує їх, виражаючи почуття домінуючої ритміки картини. Такий засіб ритмічного повторення елементів перемагає природні обмеження малярства як мистецтва простору, бо в послідовному сприйманні глядач відчуває почуття тягlosti. Отже, коли глядач слідує за лініями в картинах Мазепи, він відтворює їхню ритмічність, лагідність і лірику. Подібно до почуття певної активності, що його в глядача збуджує повторення схожих одна на одну

ліній, фрагментовані площини також притягають увагу глядача. Своєрідним спрощуванням чи ускладнюванням площин Мазепа привертає увагу глядача, збагачує його сприймання; подібно до трактування ліній вона фрагментами площин відтворює почуття певної ритміки.

Тепер повернімося до тематичного рівня Мазепиних творів. Мистець дає перевагу тим сюжетам, які становлять паралелі до емоційного світу, створеного формальними засобами. Тож найчастішими темами є розкішно прибрані дівчата з стрічками, квітами і багатими намистами та матері з дітьми. Дуже сильні натяки на народні костюми, які глядач ідентифікує як «українські», наприклад, коралі і зачіски, переважають в її картинах. Є, однак, у найновіших картинах також елементи південноамериканські («Спляча дівчина», «Мати»), вони помітні в таких аспектах, як смагливі обличчя, об'ємисті фігури, особливо притаманні багатьом південним традиціям. Помічаємо також деякі елементи візантійської мистецької традиції. Вони, як і картини з південноамериканськими елементами, часто виступають не самі собою, а спільно з українськими народними елементами. Тут також мистець використовує можливості ритміки ліній, як, наприклад, у складках одяжі. У загальному в картинах, де домінують чоловічі постаті, є менше лірики; там помітна більш динамічна фрагментація площин («Козацькі танки»).

Говорити про українську естетичну схильність — значить наражатися на неточності, бо це невловне поняття. Ми тоді примушені говорити приблизно, абстрактно й узагальнювати характерні риси, які зрештою не є виключно українські. Однак є певне зорове пізнання, наприклад, жіночого типу, який бачимо як український. Крім згаданих наявніших сюжетних елементів «українськості», як перекази чи костюми, Мазепа схопила також ідею такого типу в своїх картинах. У цьому розумінні праці мистця віддзеркалюють індивідуальність розв'язок, як і майстерність виконання.

Витриманий рівень виставки особливо яскраво віддзеркалює майстерність Мазепи. Експресія її картин завжди ясна і недвозначна; різниці між кращими і гіршими картинами дуже малі. Однак у деяких картинах помітні недоліки: наприклад, тоді, коли домінують асоціативні, посередні елементи і результатом є декларативність, а не експресія. Глядач тоді втрачає інтуїтивний зв'язок з твором, розгублюється в процесі мистецького сприймання, намагаючися розшифрувати деталі сюжету. Недоліками треба також вважати випадки, коли картина залишається формальною грою і, як це часто буває з сюжетом, перестає бути засобом експресії. У періодах, коли або тематика, або форма здаються самоціллю, ми стаємо занадто чутливими до одного або другого з цих обох елементів, і один з них на деякий час набирає особливої ваги. Формальна орієнтація і паралельна мистецька теорія багатьох напрямків на початку 20 століття довго домінувала над нашим сприйманням мистецтва.

Слабші картини Мазепи є саме ті, в яких, як уже згадано, вона не повністю користується елементами форми і сугестії сюжету чи втрачає рівновагу між цими двома площинами діяння картини. Мистець має нахил у деяких працях надто сильно наполюгати на формальних засобах, які тоді стають самоціллю, структуральною грою, що втрачає роллю носія експресії. В такому випадку форма стає виключно абстрактним зоровим зацікавленням, калейдоскопом для ока. Тож у «Козацькому танку» (синьому) психологічний елемент сюжету затриманий виключно в обличчях козаків, однак сама дія танку губиться в декоративній грі розбитих площин. Наслідком цієї фрагментації і дальшого розпорошення уваги глядача в деталях багатой декорації є не динаміка руху, а скоріше активність співгри цих фрагментів, які до самого танку стосунку не мають і залишаються тільки вібрацією поверхні. Однак у «Козацькому танку» (червоному) є краща розв'язка мистецького завдання: у фрагментації площин не втрачається рух танку, а, навпаки, спостерігаємо пов'язання між влучним поділом поверхні картини і зображенням танку. Тож діє успішно рух чи активність, створена абстрактними елементами, і відчутне зображення руху танку. Отож, форма не є така віддалена від сюжетних потреб, а діє як більш співмірний експресивний компонент твору.

Крім небезпеки зацікавлення формою задля неї самої, а не трактування її як засобу експресії, що співдіє з сюжетом, — у картинах мистця також помітна схематичність формальних розв'язок. У наслідок цього часто трапляється і брак індивідуальності, і поверховість експресії. Така схематизація вражає особливо негативно в обличчях постатей. Засади розв'язок облич, що на них у своїх картинах орієнтується Мазепа, були встановлені на початку століття; вони ґрунтуються на принципі зображення фронтальності і профілю обличчя в той же час, при допомозі вертикальної лінії посередині обличчя, яка одночасно творить профіль. Це саме собою дає цікаві можливості композиційних розв'язок обличчя. Однак бажане, щоб картина була завжди свіжим перетворенням дослівного бачення, вислідом творчого процесу, а не вживанням передіршених формул. Всі найновіші картини мистця мають саме таку розв'язку, тобто обличчя в них майже ідентичні. При такому занедбанні можливостей індивідуалізації мистець також не використовує можливостей глибини експресії, яка потенційно існує в обличчях; вирази облич в її картинах є також майже ідентичні. Щобільше, квіти, обличчя, коралі та інші елементи — всі однаково притягають увагу мистця; вони бо мають однаковий експресивний і декоративний рівень. Тож лірика такої картини, як «Ватра» (однієї з слабших на виставці), є надто очевидна: її сюжет — схилені голови, солондкові вирази облич, декоративно складені руки — не є визволені глибиною формальних засобів; схематизація тут наявна і не дуже експресивна. В ідеальній розв'язці ми маємо справу водночас з загальним виразом картини (форми і сю-

жету) й її індивідуальністю. У майже безпредметному «Портреті Канвайлера» Пікассо зумів зацікавити нас формальною розв'язкою і також віддати специфічні елементи моделю (вуса, ланцюг годинника), які ідентифікують конкретну постать Канвайлера.

В інтенсивному зацікавленні грою форм Мазепа часто творить світ зорового зацікавлення, який слабо зв'язаний з обраною тематикою або не поглиблює її. Тож у таких картинах, як «Жінка в церкві», можливості психологічних аспектів, які є властиві такій темі, майже відсутні. Тут знову переважають формальні ідеї: повторення закругленості облич у полум'ї свічок чи в квітах на головах дівчат, чи в округлих кульчиках, себто вживання елементів задля декоративності і декоративних моментів їхніх форм. У картині немає жодної психологічної асоціації молитви; ми цілком не зацікавлені фактом перебування дівчат у церкві. Таке нехтування можливостями психологічної глибини сюжету відчувається в багатьох інших картинах Мазепа: хоча б у серії картин про матерів. Тут знову площину діяння картини вирішує гра формальних засобів, ритмічне співвідношення елементів, у відтворенні яких ми не свідомі психологічних можливостей сюжету. Отже, незалежно від тематики, картини Мазепа віддзеркалюють дуже специфічний світ, випромінюють тепло й оптимізм, що саме є спільним знаменником експресії її творів. Вони є особливо сильні, коли тематика співдіє з експресією форми, тобто у нескладних сюжетах з дівочими посталями. У картині «Дівчата і соняшники» закруглені лінії в рисах облич, у соняшниках і в цятках (також аспект закруглення лінії), які повторюються в багатьох частинах поверхні картини, є зовсім співмірні з сюжетом. Мистець саме підсилює розкішність фолкльору розкішністю декоративних засобів.

Однак у картинах, де мистець поглиблює діяння форми введенням додаткових елементів, які поширюють можливість глибшого співдіяння з сюжетом, — наслідки значно кращі. У картині «Три дівчини» (1946, із збірки Гординських), яка включена в постійну групову виставку Інституту і яка являє собою одну з найуспішніших розв'язок мистця, — Мазепа змогла складнішою формою посилити сугестивність тематики. Бо, крім вже обговорюваної ритміки закруглених ліній в овалах голів, зачісках, бровах та в інших елементах, у цій картині також помітне драматичне діяння ясних і темних площин. Тож при світлі свічки, яку держить одна з дівчат, бачимо певну гру освітлених і темних площин на посталях дівчат і в просторі, що творить загадковий ефект, який підсилює і сюжет картини (ворожбу) і її зачаровану, казкову атмосферу. Ми сприймаємо експресивність сценки, зображеної в картині, навіть без попереднього ознайомлення з сюжетом.

Назагал у Мазепа дуже рідко трапляються картини, в яких вона занадто сильно покладається на езотеричне знан-

ня глядача. Протилежно до вже згаданого, настирливого на-полягання на формі, яка часто або стає самоціллю, або ж бу-ває схематичною, — в мистця залежність від нашого попе-реднього ознайомлення з тематикою є дуже рідкісна. Тільки час від часу в картинах Мазепи надто сильні вимоги сюжету (коли глядач зайнятий розшифровуванням деталей) спричи-няють втрату почуття експресивності цілого. Як приклад можна згадати картину «Байда», перед якою глядач не може всеціло віддатися діянню експресії, бо він намагається «чи-тати» переказ, слідкуючи за окремими деталями сюжету. Тут саме глядач втрачає почуття єдності сприймання, почуття одночасного діяння картини на різних площинах. Щобіль-ше, в конструкції твору Мазепа сама занедбала площину ритмічного діяння формальних засобів.

Безумовно картини Мазепи треба сприймати на рівні, який представляє їхня експресія; саме в рамках її власного, Мазепино, світу. Її впевнене відчуття рисунка і декора-тивний хист проявляється у всій її творчості. Така інтенсив-ність зацікавлення декоративними проблемами є наслідком дуже успішних розв'язок тривимірних об'єктів на двовимір-ності площин картини. Особливо відношення фігур до прямо-кутності площин (що часто створює проблему для мистців) набирає цілком впевнених розв'язок. Вживання фактури, яка поглиблює експресію і є засобом індивідуалізації, також від-дзеркалює декоративні напрями мистця. Деякі застереження до вихідної настанови її декоративної орієнтації можна мати тоді, коли в повторності, яка помітна на виставці більшої кількості подібних розв'язок, вражає їх рутинність. Однак таке застереження не стосується тільки картин Мазепи; во-но є проблемою формальної орієнтації сучасного мистецтва. Дуже індивідуальні Мазепині розв'язки поширюють можли-вості площин діяння сучасних розв'язок, що саме робить виставку найновіших її праць таким небуденним явищем.

„Музика“ — нарешті!

Василь Витвицький

Українська музична публіцистика має свою досить довгу, хоч і нерівну історію. Її початок сягає перших років цього століття, коли у Львові виходили музичні щорічники-альманахи за редакцією Ромуальда Зарицького. Приблизно в той час появлявся «Артистичний вісник», в якому музичну частину редагував С. Людкевич. Після першої світової війни з більшим чи меншим успіхом у різні часи появлялися на західноукраїнських землях «Музичний листок», «Музичні вісті» й «Боян». Поважнішим і краще редагованим став київський щомісячник «Музика» (1923), орган Всеукраїнського музичного товариства ім. М. Леонтовича. Його співробітниками були такі видатні музики, як Климент Квітка, Микола Грінченко, Пилип Козицький, Михайло Вериківський та інші. Наступником «Музики» стала харківська «Музика масам», згодом — «Музика мас».

Під кінець 1930-их років появлялися на українських землях два щомісячні музичні журнали: «Радянська музика», орган Спілки композиторів України в Києві, й «Українська музика», орган Союзу українських професійних музик у Львові. Їхню появу перервала друга світова війна. На жаль, після її закінчення ні одного з цих журналів не відновлено. Цей ненормальний стан дошкульно відчувала українська громадськість, особливо її музичні та музиколюбні кола. Про це неодноразово підносилися голоси на терені Спілки композиторів України, у пресі тощо. Про брак музичного журналу і про шкоду, заподіяну таким станом музичному життю України, писалося виразно й на еміграції, в тому числі й у «Сучасності». Теоретично музична публіцистика у Радянській Україні мала повне право на свою участь і свій вияв у всесоюзному журналі «Советская музыка». Та про це право і про його практичне застосування можна було б сказати хіба Франковими словами: «в наймах у сусідів».

Варто згадати, що в половині 1960-их років започаткована була спроба щорічних випусків музикознавчих матеріалів. У 1966 р. появилися в Києві у видавництві «Мистецтво» перший такий щорічник. Але — появилися він російською мовою: «Украинское музыковедение». Що було причиною того, що збірник праць українських музикознавців на теми, зв'язані з історією української музики, появилися в столиці Радянської України російською мовою — не відомо. Можливо, ті, які мали у цій справі вирішальне слово, прийшли до вис-

новку, що вже надійшла пора відновити давнє царсько-російське «не было, нет и быть не может». У всякому разі спроба виявилася передчасною, бо наступні щорічники появилися вже українською мовою.

І ось тепер, після надмірно довгої порожнечі, майже тридцятирічної перерви, знову появився журнал «Музика», двомісячник, орган міністерства культури УРСР, Спілки композиторів України і Музично-хорового товариства. Його перше число має дату січень-лютий 1970. У той самий час почали виходити три інші мистецькі журнали: «Образотворче мистецтво», «Український театр» і «Новини кіноекрану». Чим стала ця дата щасливішою від попередніх років для мистецького життя України, сказати важко. Тут можна було б догадуватися, входячи на поле позамистецьких міркувань і спекуляцій. Заходити в це я не маю в плані і розглядати появу «Музики» в аспекті чисто музично-публіцистичному.

Насамперед варто познайомитися з господарями, тобто з редколлегією журналу. У ній передусім музикознавці — М. Гордійчук, В. Задерацький, Ю. Малишев, М. Черкашина; композитори — А. Кос-Анатольський, М. Скорик, А. Филипенко, Ю. Знатоков; представник балетного мистецтва П. Вірський, голова Музично-хорового товариства артист С. Козак та інші. Головний редактор Едуард Яворський. У слові до читачів редакція обіцяє друкувати статті про сучасні музичні явища на Україні, в інших республіках СРСР і — за кордоном, статті з історії музичної культури, давати творчі портрети, критичні зауваження та методичні поради. Вона обіцяє надати окремі сторінки для творчих дискусій про різні питання музичного життя і для критики його недоліків.

Коли мова про зміст першого числа «Музики», то він багатий, можна сказати навіть надмірно багатий. Як на сорок сторінок друку (з яких 4 зайняті нотними додатками), то втиснено на них багато статей і авторів, заторкнено надто багато тем, тому й потрактовані вони здебільшого недостатньо. Та, не забуваймо, що це ж перші кроки новонародженого чи відродженого журналу і що рівновагу між кількістю і якістю та глибиною він матиме змогу знайти у своїх наступних числах.

У цьому першому числі досить багато місця зайняли статті й огляди з нагоди 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Цікаво й тепло написана стаття А. Кос-Анатольського про всіма шанованого й любленого сеньйора української сьогочасної музики — композитора Станіслава Людкевича. Далі йде стаття про нову постановку опери «Полководець» (раніше «Щорс») Бориса Лятошинського, яку статтю написав колишній учень і приятель композитора Ігор Белза. Про півстолітній ювілей Державної капелі бандуристів пише Л. Яценко. У розділі теоретично-естетичних питань є стаття І. Ляценка «Національне та інтернаціональне в українській радянській музиці». Відзначені ювілейні дати Оксани Петру-

сенко, Марії Донець-Тессейр та Веніяміна Тольби. Досить численні нотатки і враження з концертних подорожей українських музик по Франції, Швеції, Польщі, Болгарії. Цікаве звітлення музикознавця Н. Герасимової-Персидської про міжнародний музичний фестиваль, що відбувся у вересні 1969 у старовинному польському місті Бидгощі; українські музикознавці взяли у ньому участь трьома доповідями. Любителям грамофонних платівок цікаво буде довідатися про зібрання грамзаписів видатних співаків в антології «Золоті голоси України». Там збережені записи голосів 26 співаків, між якими є С. Крушельницька, М. Менцінський, О. Петрусенко, М. Литвиненко-Вольгемут, І. Паторжинський, О. Руснак, В. Тисяк, Є. Зарицька, М. Скала-Старицький та інші. Біо- і бібліографічні відомості та світлина й ілюстрації виповнюють решту сторінок журналу.

Яка ж була реакція на появу першого числа «Музики»? Лев Ревуцький прислав таке привітання: «Від душі бажаю успіхів журналові „Музика” у потрібній і важливій роботі на користь музичному мистецтву». Бела Руденко привітала журнал: «Сподіваюсь, що на сторінках журналу ми, співаки, зможемо прочитати ґрунтовні рецензії на оперні вистави, концерти, статті з хвилюючих питань музичного і вокального мистецтва». «Літературна Україна» (13 березня 1970) зустріла новий журнал статтею В. Іваненка під вимовним заголовком «Добридень, „Музико”!» А ось привітання з другого кінця світу: «Українці у світі з приємністю прийняли вістку про утворення журналу „Музика”... З цього приводу видавництво українського музичного журналу „Вісті” у США вітає Спільку композиторів України і в-во „Музична Україна” з цією знаменною подією і висловлює найкращі побажання успіхів у праці та можливостей об’єктивного дослідження і вивчення музичних явищ, процесів, творчості і діячів» («Вісті», Міннеаполіс, США, грудень 1969, ч. 4).

Про реакцію читачьких кіл можна сказати коротко: десятитисячний наклад журналу розійшовся у швидкому темпі, і то ще до появи його першого числа. Це незаперечне свідощтво потреби такого журналу, це теж одна з запорук його успіху. Інша — це високий стан сьогочасного українського музикознавства. Хто слідкує за монографічними працями та фаховими статтями наших музикознавців, той бачить їхній високий професійний рівень, ґрунтовне й широке знання предмету, добру організацію матеріалів, а в парі з тим цікавий і дотепний виклад. Це власне й повинне привести до того, щоб музикознавці мали більше слово і в самій редакції «Музики» і на її сторінках.

У своїй доповіді на об’єднаному пленумі творчих спілок і організацій України, що відбувся в Києві 9 квітня 1970, Андрій Штогаренко, голова правління Спільки композиторів України, посилався на ленінські слова про «необхідність дати народові справжнє велике мистецтво». Власне дослідження і навітлення справжнього великого мистецтва у його

різних аспектах — історичному, естетичному, соціологічному — й повинно бути основним завданням журналу.

Щоб виконати це завдання, журнал мусів би у скорому часі перейти на щомісячник. Музичне мистецтво тонко вразливе на час, тож для журналу, йому присвяченого, два місяці — це відстань часу надмірно довга. Музичне життя пульсує, імпрези відбуваються щотижнево, хто ж може місяцями чекати на їх обговорення й насвітлення. Варто взяти в руки міжнародний виказ періодичних видань Ульріча (Нью-Йорк) і ствердити, що загальні музичні журнали скрізь по всьому світу самі місячники. Рідшу появу мають тільки дуже спеціальні журнали, наприклад, «Акта Моцартіана» в Німеччині чи «Фолк-сонг мезезін» в Англії. Можна нарешті зробити й таке порівняння: за два місяці, тобто за той час, коли український читач чекатиме на наступне число своєї «Музики», російський читач одержить два об'ємисті числа журналу «Советская музыка» і чотири числа журналу «Музыкальная жизнь». Для першого це подобає на їзду волами і чумацьким возом.

На мою думку, окреме питання стосується нотних додатків, їх значення і доцільности. Ті, що надруковані у першому числі журналу, ледве чи на це заслугоували.

На кінець ще одне зауваження. Прочитавши слово від редакції і пройшовши усі сорок сторінок журналу, мені хотілося спитати: а де ж слово молодих і про молодих? Постійна рубрика в журналі п. н. «Говорить музична молодь» звучала б по-новому і мала б особливу цінність.

У згаданій вгорі рецензії В. Іваненко писав, що поява чи, точніше, відновлення журналу «Музика», це велика подія не тільки в музичному, а й в усьому мистецькому житті України. Я додав би до цього, що такою ж важливою і радісною є вона і для наших скупчень, розкинутих скрізь по світу — від Ванкувера по Сідней і від Філадельфії по Торонто.

На оборону культури та її діячів на Україні

У столиці Тайляндру Бангконзі від 3 по 8 грудня 1969 відбулися дві конференції міжнародного характеру, — III з'їзд Світової антикомуністичної ліги (ВАКЛ — *World Anti-Communist League*) та XV конференція Антикомуністичної ліги азійських народів (АПАКЛ — *Asian Peoples' Anti-Communist League*), — на яких схвалено цілий ряд важливих постанов, у тому числі постанови, що стосуються поневолених в СРСР неросійських народів і зокрема України.

Передруковуємо постанови ВАКЛ (у перекладі з англійської): «Про допомогу поневоленим народам» і «Проти винищення культурних діячів та руйнування пам'яток на Україні».

В обох конференціях взяла участь делегація АБН (Антибільшовицький блок народів) на чолі з Ярославом Стецьком, активній праці якої треба завдячувати резолюції, текст яких тут публікуємо.

ПРО ДОПОМОГУ ПОНЕВОЛЕНИМ НАРОДАМ

Радянсько-російський імперіялізм після загарбання України, Білорусії, Туркестану, країн Кавказу, Естонії, Латвії, Литви, Угорщини, Словаччини, Чехії, Польщі, Румунії, Болгарії, Східньої Німеччини та інших країн допоміг комуністичній уярмити Північну Корею, Північний В'єтнам, підтримав комунізм на материк Китаю, на Кубі та в інших країнах (Занзібар, Албанія, Хорватія, Сербія). Він брутально здушив визвольні повстання українських та інших в'язнів у російських концтаборах (1948, 1953—59), розгромив угорську революцію в 1956 році і спроби чеського та словацького народів (1968) звільнити себе, і він незмінно зростає, щоб опанувати світ.

Тепер російська воєнна фльота, здійснюючи історичний імперіялізм царської Росії панувати над морями, загрожує Південній Європі, Близькому Сходу та Північній Африці і систематично проникає на Індійський та Тихий океани.

При допомозі партизанської війни в Латинській Америці Москва намагається встановити там залежні від неї режими.

Через підривання суспільного ладу, через загальну деморалізацію, студентські заворушення в Північній Америці та Західній Європі, а у США це й через провоковані расові конфлікти Москва прямує до опанування з середини тих частин світу.

Російська і червонокитайська агресії проти незалежності й об'єднання у свободі В'єтнаму та Кореї, підтримуючи при цьому Північний В'єтнам та В'єтконг і диверсії в Південній Кореї, загрожує незалежності та свободі народів Азії.

Тому III з'їзд Світової антикомуністичної ліги постановляє:

1. Продовжувати політичну підтримку всім народам, поневоленим російським імперіялізмом в СРСР та поза його кордонами, в їхній національно-визвольній боротьбі за відновлення їх вільних та незалежних держав і за права людини.

2. Закликати уряди вільного світу,

а) щоб вони заініціювали політику визволення поневолених російським імперіялізмом та комунізмом народів, які є Ахілловою п'ятою радянсько-російської тюрми народів; щоб вільний світ підтримав національно-визвольні революції та повстання, здатні повалити російсько-більшовицьку імперію та комуністичну систему і запобігти термо-ядерній війні;

б) підтримати боротьбу за об'єднання у свободі тих країн, що їх насильно поділено.

3. Засудити:

а) безперервну російсько-комуністичну політику загарбництва, агресію проти щораз то нових країн, поневолення багатьох націй та потоптання прав людини і запланований злочин народовбивства;

б) русифікацію життя поневолених націй, руйнування та палення культурних, історичних, релігійних пам'яток, архівів, музеїв і церков російськими шовіністами в поневолених країнах;

в) втримування концентраційних таборів та ув'язнення в них інтелігенції, священиків і мирян різних релігійних віровизнань, борців за свободу слова, думки, совісті, за національні права та права людини.

4. Закликати вільний світ, щоб він вимагав від Росії:

а) негайного звільнення всіх політичних в'язнів, зокрема всіх ув'язнених священиків — католицьких та православних, євангеліцьких пасторів, могомеданських та єврейських релігійних провідників, а передусім архієпископа підпільної Української Католицької Церкви В. Величковського (якщо він ще живе), і взагалі всіх в'язнів-борців за права людини і за незалежність своїх народів;

б) скасування всіх концентраційних таборів у радянсько-російській тюрмі народів та людей і в усій комуністичній сфері впливів.

5. Домагатися, щоб провідники всіх націй вільного світу засудили СРСР та його сателітів як найжорстокішу тюрму народів, щоб вони виключили СРСР та його сателітів з Об'єднаних Націй і з інших міжнародних організацій за порушення хартії ООН і щоб зірвали взаємини з цією імперією.

6. Закликати громадськість вільного світу, щоб вона вимагала від своїх урядів зміни політики супроти поневолених народів — з політики т. зв. мирного співіснування з Росією на політику визволення; поборювати комуністичні п'яті колони серед вільних націй; посилювати патріотизм, героїчну концепцію життя і соціальну справедливість; протестувати і демонструвати проти більшовицьких злочинів, агресії та народобивства, проти порушення прав одиниці і націй.

ПРОТИ ВИНИЩУВАННЯ ДІЯЧІВ КУЛЬТУРИ ТА РУЙНУВАННЯ ПАМ'ЯТНИКІВ НА УКРАЇНІ

Викорінювальна та русифікаційна політика Москви супроти українського народу на всіх ділянках життя — культурній, релігійній, економічній, національній і політичній — наявно посилюється.

Український народ незмінно та послідовно продовжує боротьбу за вільну й незалежну державу і за права людини.

Москва якнайбрутальніше і щораз наполегливіше переслідує українських діячів культури й Українську Католицьку та Православну підпільні Церкви.

Тому III з'їзд ВАКЛ постановляє:

1. Дати повну політичну підтримку визвольній боротьбі українського народу за відновлення його вільної та незалежної держави і за права людини.

2. Якнайгостріше засудити нищення й палення культурних, історичних та релігійних пам'яток, архівів, музеїв і церков на Україні та в інших поневолених країнах (наприклад, спалення неоціненого архіву в церкві св. Юрія у Видубецькому монастирі в Києві, бібліотеки Академії наук Української РСР, зруйнування однієї синагоги в Одесі з цінним архівом тощо).

3. Засудити поступове затруювання харчів, подаваних видатним українським інтелектуалістам (М. Гориневі, І. Кандибі, Л. Лук'яненкові та іншим), ув'язненим у концентраційних таборах; 25-річне ув'язнення у Владимирській тюрмі пра-

цівників підпільного Українського червоного хреста (К. За-рицької, О. Гусак, Г. Дидик та інших); ув'язнення за рішенням КГБ, без жодного судового процесу, українських юристів, зокрема доктора юридичних наук Володимира Горбового, що перебуває вже 23 роки в концтаборах; ув'язнення українських підпільних католицьких священиків на чолі з архієпископом В. Величковським, як також і православних та євангелістських священиків;

засудити знищення борців за свободу та незалежність своїх батьківщин; посилену русифікацію; комуністичні вбивства борців за свободу та незалежність, виконані у вільному світі (1959 — українського революційного провідника Степана Бандеру, 1949—69 — білоруських, азербайджанських, туркестанських, угорських, словацьких, хорватських та інших борців за свободу), — вбивства, які безперервно продовжуються та систематично посилюються;

закликати до сумління вільного світу, щоб він доклав усіх зусиль для припинення терору, народобивства і нищення культурних пам'яток на Україні та в інших поневолених країнах; щоб негайно звільнено з тюрем і концтаборів українських політичних в'язнів та в'язнів інших народів, поневолених в СРСР і в т. зв. сателітних державах, і щоб ліквідовано всі концентраційні табори.

(Обидві постанови були одногосно прийняті на пленарному засіданні 6 грудня 1969).

А до того я не знаю „людства“

Роман Рахманний

Як ви дивитеся на проблему «українці та людство»? Чи не вважаєте доцільнішим для українців підтримувати ідею вселюдського об'єднання народів, країн та держав, де було б гідне місце для української нації, ніж постійно висувати українське питання з вузької національної бази?

Такі питання я почув від одного українського студента в Канаді. Поскільки питання поставлене руба й щиро, а водночас подібні думки можна почути від інших молодих людей на північноамериканському континенті, відповідь мусить бути ясна і така ж відверта.

Набридло вже слухати, осоружно й читати витерті фрази про «вищі інтереси людства» і про ніби обов'язок українця «врешті» включитися в цю ніби головну течію сучасного мислення. Про це бо говорять дискусанти на телебаченні, це чуємо від радіокоментаторів, про це пишуть автори газетних статей і на тому конику залюбки гарцюють різні державні діячі, політики й дипломати, а нерідко й дехто з церковних достойників. Всі вони ніби щиро підтримують тезу про те, що, мовляв, уже настала пора забути національне — вузьке й застаріле, а годиться мислити й діяти на ширшій базі всього людства і прямувати до вселюдських ідеалів та цілей.

Звичайно, окремі виступи не є адресовані українській нації безпосередньо, але коли тільки виникне якась справа, пов'язана з українцями, нам зараз дораджують спрямувати свій національний корабель на оте ніби вселюдське море, яке вони ідеалізують та захищають.

Чи вони щирі в цих своїх міркуваннях? Дуже сумніваюся. Це звичайнісінька гіпокризія людей, які тріскучими фразами силкуються прикрити свою практичну діяльність, переважно мотивовану їхніми національними, регіональними або й особистими інтересами.

Бо покажіть на один випадок, де і в якій країні відповідальні й пересічні люди мислили б по-вселюдському? Де є такі діячі, які діяли б з мотивів загальнолюдських, а не в ім'я національно-державних інтересів?

Погляньте на сучасні великодержави. Сполучені Штати Америки уже майже десять років ведуть війну у В'єтнамі, а тепер встрянули в справи внутрішніх конфліктів Ляосу та Камбоджі, бо керівні особи у США вважають такі заходи в інтересах американської нації. Звичайно, ці заходи мотиву-

ються всіляко вселюдськими потребами, мовляв, що добре для Америки, те добре для вільного світу чи вільного людства.

А Радянський Союз? Москва, наприклад, підтримує арабів у їхніх наполегливих спробах знищити Ізраїль, як суверенну країну, хоча така московська політика суперечна з основними настановами навіть марксизму, бо це суто російська імперіялістична політика. Людство в розумінні комуністичної доктрини — це трудовий люд, незалежно від національностей, але Москва недавно наклала свою тверду руку на трудовий люд Чехо-Словаччини, а раніше поневолила трудову Польщу та Угорщину, а ще до того розстрожила агресією прогресивну демократичну Українську Народну Республіку та інші трудові народи Східної Європи, Кавказу й Азії. Нині московські клясократи пактують навіть з т. зв. бонськими реваншистами, бо йдеться про економічні інтереси Росії, а не «комуністичного людства».

Щоправда, існують сьогодні деякі широкі чи регіональні об'єднання, як, наприклад, успішний Європейський спільний ринок. Але знову й там маємо ряд суверенних держав — членів того об'єднання, які на практиці не зреклися ніяких суттєвих прерогатив своїх національних держав.

А таке широке міждержавне об'єднання як Об'єднані Нації? Хто там вирішує справи? Людство? Ні, чотири великодержави (номінально п'ять, з Китаєм), представники яких заздрісно піклуються про те, щоб була інтереси їхніх націй не зазнали матеріальної чи престижевої шкоди в наслідок будь-якого вселюдського проекту чи кроку.

Нігерійсько-біяфрський конфлікт був страшною ілюстрацією панівної тенденції захищати національно-державні інтереси сучасних країн. Великобританія, підтримуючи інтереси великих нафтових компаній та території федеративної Нігерії, допомогла придушити усамостійнену Біяфру. Радянський Союз, той самозванний «чоловіколюбець», всупереч принципам «комуністичного людства», співдіяв з буржуазією Великобританії та капіталістами інших країн і власними тяжкими гарматами (продукт рабської праці в СРСР!) допоміг реакціонерам знищити героїчний опір біяфрських пролетарів — пролетарів не так з ідеології, як пролетарів фактичних: босих, голодних і беззбройних! Все це мотивовано інтересами ширших об'єднань та інтересами прогресивного людства.

Середні та малі держави — давні й новоутворені — діють на такий самий егоїстичний лад. Кожний струже собі морковцю на свій смак, а якщо йому щось не влад, тоді він зі своїм назад і застосовує збройну силу, де і коли йому потрібно. А т. зв. людство тоді мовчить і дозволяє на суверенне діяння з вузької національної бази.

Ось так дозволено Ізраїлеві провести превентивну війну проти арабських країн, як дозволено Біяфрі вмерти повільною голодовською смертю буквально перед очима т. зв. цивілізованого людства. Бо цього вимагали інтереси великого

бізнесу, зосередженого в т. зв. високорозвинутих країнах світу.

(Навіть Канада, де значна частина суспільства активно співчувала народові Біяфрі, відмовилася висунути питання геноциду в Біяфрі на обговорення в Об'єднаних Націях. Чому? Бо, як пояснили керівники Канади, від такого «втручання у внутрішні справи Нігерії» постраждали б інтереси канадської нації. Сказано принаймні відверто, чесно і без зайвої гіпокризії).

Щодня, щомісяця, щороку спостерігаємо той самий підхід до пекучих питань сучасного людства в різних країнах. Не обвинувачуємо нікого за те, що хтось дбає про інтереси передусім власної нації. Але рішуче відкидаємо і засуджуємо гіпокризію офіційних і приватних речників різних країн, коли вони т. зв. вселюдськими мотивами силкуються затримати українців на статусі колоніального бидла в російській загороді. Канада, як раніше за неї американські штати, відділилася від Великобританії в суверенну державу і цим самим «порушила» принцип ширшого об'єднання на міжнаціональній базі. Правильно і з користю для канадців. Однак в умах багатьох канадських діячів глибоко засіла думка про «шкідливість» відділення України від Росії, бо, мовляв, це не в інтересах людства. Такі канадці — не єдині в світі люди, що вважають постулат української самостійності суперечним з «сучасними тенденціями в розвитку людства», яке, мовляв, вступило на шлях зростаючої взаємозалежності.

Так, взаємозалежність — зокрема економічна — існує нині; вона дедалі збільшуватиметься в міру вдосконалювання засобів зв'язку і транспорту. Але в цьому немає нічого нового. Коли і яка країна могла жити повноцінним життям, будучи відрізана від решти світу? Може імперіальний Китай? Але це був континент самий у собі та в часах, коли його сусіди були відсталі. Незабаром Китай залишився позаду них і мусів відкрити свої кордони чужоземцям. Те саме сталося з Японією, яка американським сталевим суднам могла протиставити лише дерев'яні кораблі. Та й Радянський Союз за Сталінового володіння діяв у взаємозалежності з іншими країнами світу, хоча радянських громадян від чужоземців «залізною завісою» поліційного контролю.

Отже: економічні потреби всякої країни завжди були приблизно такі самі, як вони є сьогодні. Тому принципу «взаємозалежності» не годиться вживати як аргумент для відштовхування українців у сторону російського ярма, мовляв, лише з цим ярмом на шиї українець досягне рівня вселюдської взаємозалежності.

А втім, наша мова тут звернена вже не так проти чужинців, які на практиці дивляться крізь скельця власних національних інтересів, а нам замилують очі людством. Що вони гіпокрити, це ніяка новина. Але наша мова звернена передусім до українців, які мають добру освіту і повинні б розуміти механіку сучасного світу краще за своїх батьків. Тим

часом у нас далі триває традиційне «горе від ума». Чим більше деякі люди вчаться, тим густіша саламаха в їхніх головах. Аж дивно, як сьогодні деякі наші молоді люди піддаються хитрим слівцям піпокритів в університетських тогах і дипломатичних смокінгах, ніби авторитетних речників урядів і масових засобів інформації. Тим часом саме нашим освіченим молодим людям годилося б посідати проникливість ума того хлопчика з казки про голого китайського імператора. Коли всі міністри, урядовці та громадяни не сміли визнати дійсності і вихваляли «прекрасний одяг», якого не було на імператорові, хлопчина сміливо прорік: «Та ж імператор зовсім голий!»

На жаль, нині дедалі частіше зустрічаємо українських інтелектуалістів, які воліють триматися пасивної більшості, що на словах подивляє неіснуюче вселюдське вбрання сучасних імператорів. Ось один український економіст пише так, начебто світовий уряд був уже лише питанням часу: мовляв світ іде до неминучого об'єднання, понаднаціональне переможе національне. Висновок з цих міркувань простий: українцям нічого брикати на вузькій національній леваді, їм треба задовольнитися міні-автономією в межах СРСР. Інший університетський викладач недавно переконував українських студентів у Канаді, що, мовляв, у 1970-их роках пекучі питання розглядатимуться радше з точки зору загальнолюдських інтересів, а не національних; тому українську справу треба обов'язково включити в загальнолюдську проблематику і висовувати її з тієї «ширшої» бази.

А хіба ж українці не люди? А якщо вони люди (у чому не маємо сумніву), то їхня справа є сама собою частиною загальнолюдської проблематики й нема потреби спеціально доводити чи будь-кого переконувати, що ми висовуємо її *лише* з загальнолюдських мотивів. Навіщо нам виправдуватися?

Виправдуванням тхне й від таких тверджень, що, мовляв, рух українських вільнодумців в СРСР має «універсальні аспекти та гуманний характер», а програма їхньої боротьби за права українського народу є ширша за програму вимог самої лише незалежності на своїй території. Якщо так, тоді ми мусіли б визнати, що програма боротьби українських націоналістів за українську суверенну державу не мала й не має універсалістичного й гуманного характеру. А так воно не є, бо саме вимога бути господарем на своїй землі є першою гідною вимогою будь-якої органічної спільности людей.

Виправдовуватися і прикриватися модними слівцями мусять лише особи, які не вірять ні в себе самих, ні в свою націю. Вони, мабуть, вважають її гіршою за інші нації, бо силкуються провести її крадькома крізь бічні двері у фіктивну будівлю, що зветься «людство». Мабуть, соромлячися свого походження і справедливих вимог своєї нації, вони постійно оглядаються на модну в даний час «індійську святу корову», що втягнула б українську справу на міжнародний форум. Тим часом англієць, японець, албанець, чех, словак,

члісець, танзанець чи пакістанець не потребують такої бу-тафорії і ніколи нею не послуговуються: вони є тим, чим вони є, і їм належать відповідні людські права. Вони не шукають шевченківського німця, щоб за них і про них сказав світові їхню правду.

Ця недуга підривала стабільність мислення багатьох українців у часи Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, М. Хвильового. І всі вони окремо боролися з цим духом малоросіяництва, рутенства та «енківства». Вони безжалісно громили тенденцію саморозпливання українців у т. зв. ширшому людстві незалежно від того, яку офіційну назву воно мало: слов'янофільство, понаднаціональний соціалізм, єдність російських та українських пролетарів чи будівництво комунізму в одній великодержаві.

Вплив тієї традиційної недуги не послаб досі, її вірус загніздився глибоко в підсвідомості нашого суспільства ще й тепер. Недуга фальшивого й не домисленого до кінця космополітизму проникає в уми наших освічених людей, через них вона прищеплюється молоді, яка так чи інакше виставлена на діяння чужоземних масових засобів інформації. Ця течія легко може понести українців на трясовиння асиміляції, де їх неминуче засмокчуть на саме дно партикулярні інтереси правлячих кіл та героїстичних держав. Так, замість стати будівничими людства, наші люди стануть лише намулом під будівлями чужоземних націй.

А втім, на кінець запитаймо одні одних, чим є насправді людство? Це три з половиною мільярди людських істот з приблизно однаковими життєвими потребами: житло, їжа, праця, відпочинок, розвага, культурна надбудова. Щоб існувати, треба працювати, продукувати речі, обмінюватися виробами, досвідом і вмінням з іншими істотами та організованими групами істот. На сучасній звуженій Землі дедалі тяжче перетривати суперництво за доступ до ресурсів і ринків збуту, бо в розширеному на більше число націй суперництві далі нема (й не може бути) думки про якісь «інтереси людства». Є передусім прагнення забезпечити власне суспільство, своїх виробників, свою країну. Всяка додаткова мотивація тих чи інших заходів уряду даної країни є лише зручною рекламою. Та навіть найхитріша пропаганда не в силі прикрити дійсності: як у минулому, так і в сучасному не про людство йдеться керівникам суверенних держав, а про інтереси їхніх націй, з яких складається номінальна концепція людської спільности.

Можна ще розглядати людство з іншого погляду, з де-що вищого рівня. По-справжньому людство — це мільйони людських істот, що хочуть жити *гідно* в умовах і формах, які вони витворили або витворюють на своєму географічному, економічному й історично-культурному ґрунті. Хто даній групі людей відбирає можливості на таке гідне існування, той є реакційним гнобителем, навіть якщо він обґрунтовував свою політику й діяльність найблагороднішими й найбільш

«науковими» теоріями про «добро людства» чи «тенденцію до творення широкопростірних прогресивних устроїв».

А хто є позбавлений того права на гідне існування, як людина своєї нації, той активно мусить боротися з гнобителями і зривати з їхніх облич маску вселюдської гіпокризії, бо лише прагнення жити гідно життям суверенної нації і лише безпосередня боротьба за це право спроможні перетворити хлібоз'їдача на органічну частину гідного людства.

Наші міркування базуються на простій логічній схемі. Я — людина, а тим самим я — частинка якоїсь нації. Поскільки з націй складається людство, кожен з нас може сказати собі: я — людство, бо в мені живе частина моєї нації, яка має право існувати в таких самих гідних формах, в яких існують нині стокількадесят інших націй — малих, середніх і великих. І вони існуватимуть ще тисячі років, поки можна буде утворити якесь суцільне людство під одним всесвітнім урядом, якщо такий уряд взагалі колись постане.

Будь-яка робота з метою забезпечити гідне існування українській нації є рівнозначна з підтриманням найгіднішої вселюдської справи. Тому, хто радить нам діяти лише з плятформи уявного людства та в ім'я тієї «святої індійської корови» звужувати наше національне «я», той, мабуть, вважає українців за тварин, які могли б досягти людського рівня лише шляхом перетворення на космополітів або асиміляції з якоюсь іншою нацією.

Саме володарі сучасного світу, речники міжнародних інтересів, чужоземних великодержавних доктрин і ніби-понаціональних церковних об'єднань вважають українців неповноцінними людьми і тому наполегливо намагаються затиснути нас у широкопростірні асиміляційні структури. Тому вони перед очі нашої молоді на всіх континентах висовують міражі ніби вищою людського існування, що його можна досягнути «єдино» шляхом змішання з якоюсь вищою расою, наприклад, з росіянами.

Цим расистам ми кидаємо у вічі виклик. Нам відоме, що існували колись могутні широкопростірні ніби-всеохоплюючі імперії. Була римська імперія з її «паке романа» і монгольська імперія з її незабудованими степами. Була еспанська, британська і французька колоніальні імперії. Були могутні німецька, австрійська і російська царська імперії. І були услужливі науковці, які доводили, що поневолені в тих імперіях народи мусять підкоритися законові природи і зіллятися з вищою расою населення даної імперії. Всякі рухи до суверенности трактовано як божевілля та заходи «проти головної течії історії». І ми знаємо, що всім тим імперіям прийшов кінець. Деякі розпалися перед нашими очима. А колишні поневолені нації живуть і розвиваються у своїх суверенних державах, що теж є «природним процесом» і «головною течією історії людства», якщо вірити об'єктивним науковцям.

Тому ми знаємо, що і теперішній несправедливий лад (за якого верховодять світом кілька великодержав і знаходиться місце для будь-якого острівця — незалежної держави, поскільки він служить інтересам тих держав, а нема місця тільки для української багатомільйонної нації) теж упаде!

Нашим братам і сестрам, які попались у полон вселюдських ілюзій скажімо: українці були і є людськими істотами, незалежно від того, чи вони вірять у вселюдські ідеали, чи ні, та й незалежно від того, чи вони зодягнуться в модне вбрання «універсалізму», чи ні. А тим самим українську справу — право України на власне суверенне державне існування — можна і треба висувати всюди *лише як українську справу* без будь-яких ярликів і виправдувань, бо вона сама собою така ж людська і гідна, як справа будь-якої іншої нації — білої, чорної, жовтої чи оливкової. Українська справа — це вселюдська справа.

Щойно коли на території України український народ стане власним сувереном своєї долі; коли росіянин не гнобитиме українця в ім'я марксизму чи в ім'я інтересів «людства»; коли Україну репрезентуватимуть українські представництва в столицях більшості держав світу; коли по океанах і морях плаватимуть кораблі з українським прапором; коли українця ніхто не засилатиме в Арктику ведмедів пасти в ім'я «ширшої», бо російської, великодержавної концепції, схвалюваної лідерами багатьох країн Заходу; коли українця в кожній країні та на всякому міжнародному форумі трактуватимуть нарівні з росіянами, поляками, румунами, китайцями, американцями, канадцами, нігерцями чи бразилійцями; коли в наукових центрах українство досліджуватиметься гідно, як своєрідне людське явище, а не мов якийсь наріст на організмі всеросійської нації... — ось тоді ми, українці Канади, США та інших країн Заходу, зможемо спокійно розважатися дебатами про вселюдські ідеали, про світовий уряд, про космополітизм. Більше того: ми тоді навіть закликатимемо інші національності, щоб вони позбулися свого вузького націоналізму, щоб відкрили свої мислі на інтереси людства, щоб контролювали свої національні прагнення.

Та доки цього всього нема, молодий чоловіче, кожен з нас мусить сказати собі твердо: А до того я не знаю «людства»!

Про „переконаних“, але не ідейних комуністів

Анатоль Камінський

Один із трюїзмів сучасної советології є ствердження ідейної кризи радянського (і загального) комунізму. На практиці це визначається зником ідейності в партійному апараті, тобто відсутністю ідейних комуністів у ньому. Водночас із спрIMITIVІзуванням і здогматизуванням ідеологічних канонів радянського марксизму-ленінізму, заблюкуванням всього творчого політичного думання, разом із встановленням і формуванням нестерпної забріханої фразеології і простацької еквілібристичної «партійної логіки» наступило й вихолощення партійного і адміністративного апарату від ідейних комуністів. Вони — або розчарувавшись радянським комунізмом, на практиці перестали ними бути, або були знищені чи й опинилися в позиції «внутрішніх емігрантів» чи дисидентів, які в найкращому випадку перегукуються з певними ревізійністичними марксистськими колами на Заході і в країнах народних демократій. Цей факт виправдано розцінюється сучасними советологами як величезний негатив радянського режиму і комунізму взагалі, з дуже поганими діагнозами і перспективами для нього в дальшому майбутньому. Відомо ж, що ідейна криза попереджає звичайно матеріально-політичну кризу, яка через закам'яніння і звиродніння системи скоріше чи пізніше приводить цю систему до упадку. Погоджуючися з таким міркуванням, вважаємо однак, що не раз у деяких колах на Заході перебільшується дещо сам факт безідейности російського комунізму на сучасному етапі, за ціну того, що не добачається іншого елемента в ньому, який великою мірою «компенсує» цей основний негатив режиму.

Цим елементом — протиставним до ідейности і одночасно заміником безідейности — є партійна переконаність. Коротко: місце ідейного комуніста, члена партії, посів уже давно «переконаний комуніст» чи переконаний член партії. Цей переконаний комуніст не є і ідейний, тобто він не вірить в ідеологічні канони комунізму, ані тим більше він не є їхнім романтиком, чи фанатиком; щобільше — він, звичайно, не є навіть належно ознайомлений з комуністичною ідеологією і трактує її як справу другорядну. Проте він є переконаним прихильником радянської системи і кращою її підпорою, ніж ідейний комуніст. На ділі він є «адміністративним комуністом», пере-

конаним у слушності сучасної системи на основі не її ідейно-програмових засад як таких, але в силу практично-політичних вимірів цієї системи та його особисто-суспільних зацікавлень у ній.

Який є профіль такого «переконаного комуніста» і який зміст у нього вкладається?

У першу чергу треба сказати, чим він не є. А не є він типовим бюрократом — роботом, роля якого, як це влучно недавно висловив Анатолій Кузнецов, є тільки виконувати, а не думати. Переконаний комуніст далекий від всякого глибокого інтелектуалізму і не поглиблює, але радше звужує й спрощує всяку проблему. Його думання є грубо практичне, хоч політично однобічне; на свій спосіб реалістичне, хоч суб'єктивно викривлене. Але йому з ним не погано. Переконаний комуніст має свій утилітарний світогляд, який заступає йому саму ідеологію як таку, і, посилаючися на неї, він на ділі поступає згідно не з нею, а з власним світоглядом. Цей світогляд це — радше своєрідна філософія влади, груба, макіявеллівсько-хитра, безпринципна і безоглядна. Марксизм-ленінізм у ній є тільки сумою референцій і комуністичним «бібліїним багажем» та камуфляжем для жорстокої дійсності. З цього багажу можна завжди вибрати всяку референцію на потребу, і при тому її відповідно цитувати, інтерпретувати, перекручувати і фальшувати. Але це не є істотне, бо не цей багаж визначає практичну політику, а, навпаки, практична політика диктує зміст і значимість ідеологічних канонів. Зрештою, Реймон Арон вже давно ствердив, що марксизм в СРСР «був не так базою для ідеократії, як радше камуфляжем для задоволеної бюрократії». Задоволеної засадничо чи генерально, хоч не завжди в деталях. Складається на це факт пов'язання й ідентифікації власного упривілейованого становища з інтересами імперії, як виразника передусім національних інтересів Росії, а не справжнього інтернаціоналізму. У цій постановці, коли говориться про інтернаціоналізм і комунізм, думається весь час про новітній «третій Рим».

Два основні елементи складаються на формування такої ментальності: традиційне російське розуміння влади та механіки правління й економічно-мілітарний комплекс, як єдино визнаний атрибут сили, престижу і рації існування.

У розумінні «переконаного» російського комуніста тверда, монопартійна, тоталітарна і жорстока диктатура є єдино справною, доцільною і реально можливою формою правління в СРСР. Всяке розладнання тоталітаризму, впровадження опозиційних не то партій, але фракцій у партії, демократизація і визнання особистих і політичних прав є просто несприйнятні для російського політикуму. У переконанні цих людей всяка справжня лібералізація довела б лише до анархії і розвалу імперії та нової російської «смути». У середині, у собі самих, вони навіть свідомі всіх вад і об'єктивної злочинності їхньої

системи, проте вони виправдують її не лише як конечне зло, але як укалькульований елемент їхнього «резон д'етр».

Міродайною для них є не якась ідеологічна, а чисто практична економічно-мілітарна рація існування імперії, яку вони ідентифікують з собою. Не ідеологія і не ідейність, а силовий економізм, на даному етапі технологічно зорієнтований, в наслідок дальшого розвитку його попереднього сталінського гатунку. Синонімом цього економізму за Сталіна був культ заводського димаря, трактора і танка, в яких кохалися герої соцреалістичних романів, а синонімом сучасного економізму став культ компютора, атомового реактора і ракети.

Це не означає, очевидно, що теперішній економізм є на рівні з сучасною індустріальною революцією на Заході. Зовсім ні, бо якісно і кількісно він далеко позаду, і зовсім вірно батько російської водневої бомби Сахаров, разом з Турчином і Медведєвим, підкреслили це, наприклад, у зверненні до кремлівської олігархії на початку цього року. Вони ствердили, що «стосування компюторів у радянському народному господарстві... яке є синонімом другої індустріальної революції», є таке незначне в СРСР, що між ним і Заходом «існує така прірва, що її просто не можна зміряти. Ми просто живемо ще в іншій епосі...»

Але для типу «переконаних комуністів» це не переконливе, бо їхній економізм вони так само спрощено-примітивно розуміють, як і їхню механіку політичної влади. Іншими словами, вони не спроможні усвідомити і допустити, що між модерним економічним розвитком і суспільно-політичною свободою є пряий зв'язок і що передумовою дійсного, всестороннього економічно-технологічного прогресу є саме дальша лібералізація і демократизація радянської політичної системи, а не новий сталінський зашморг.

Цей феномен «переконаного комуніста» існує сьогодні в різних сферах радянської дійсности, з більшим чи меншим типологічним насиченням, але в основному його найбільше серед «середньої» генерації, тобто у віці 40—55 років.

Чи не найбільш типовою і при тому найбільш вагомою своєю політичною значимістю є сьогодні група Шелєпіна, відома ще з таких імен, як Ніколай Єгоричев, Володимир Семичастний, Димітрій Горюнов, Андрей Кандрєнков та ін. Всі вони не тільки вихованці сталінської школи, речники «молодої» партійної бюрократії, противники лібералізації і демократизації, але й противники старшої генерації Брежньєвих, Косигіних, Підгорних, які в основному заінтересовані зберегти статус кво. Багато з них чоловічі вихідні і колишні функціонери комсомолу, як і сам Шелєпін. Вони звичайно були (і ще є) у тісному пов'язанні з колами КГБ, де вони, до речі, «в себе вдома». У цьому нічого дивного, бо раціоналізація владної механіки у них така сама, як у КГБ. Шелєпін і Семичастний, зрештою, самі були шефами цієї інституції.

Всі вони більш агресивні, більш динамічні, більш безоглядні і одночасно більш рафіновані, ніж старша генерація. Це стосується їх ставлення й дії у питаннях і внутрішньої, і зовнішньої політики. У внутрішній — вони речники нового сталінізму, у зовнішній — наставлені на авантюричне використання силового потенціалу на різних пляцдармах міжнародної шахівниці. Так, наприклад, Єгоричев мав бути тим, хто висловлювався за політику прямої воєнної інтервенції СРСР по стороні арабів під час 6-денної війни і опісля критикував Брежнєва за його «нерішучість і зволікання».

Вони вважають себе більш компетентними і кваліфікованими для керування імперією, ніж теперішні олігархи. І вони прямують до перебрання влади. Натяки на це подав дуже виразно ще в 1967 році на сторінках «Коммуниста» А. Кандрєнков, пишучи, що «старі партійні кадри можуть бути менш мобільні і важче сприймають нові речі, вони не завжди можуть правильно оцінити важливість нового, і їм може бракувати належного знання, бож життя розвивається штовртовим темпом...» А одночасно, атакуючи «старі кадри», Кандрєнков протиставляв їм «молоді кадри», «які звичайно є повні ініціативи й енергії. Їхнє знання є на висоті модерної науки, і вони є відкриті для нових ідей...» «Є багато молодих людей (для керівних постів), і це треба взяти до уваги...»

Першим «кандидатом» на «провідний пост» є таки сам Шелєпін, якого виправдано найбільше бояться «старички». Як шеф КГБ в 1958—61 рр., а опісля голова партійного контролю до 1965 року, він знає багато чого з-за лаштунків Кремлю, що й збільшує відповідно його «кваліфікації» на генерального секретаря партії неосталінського гатунку. І хоч від грудня 1965, а зокрема від липня 1967, коли його переведено на пост голови профспілок, його владна позиція почала слабнути, він не переставав бути небезпечним. Так само було з іншими діячами його групи: Семичастного усунули з посади голови КГБ у травні 1967, Горюнова — з керівництва ТАСС, а Єгоричєва в липні 1967 з посади секретаря Московського парткому. Справа в тому, що всі вони надалі відіграють «першу скрипку» у тискові по всіх лініях за впровадження нового зашморгу і, як свідчать останні події в СРСР, їхні впливи не є незначні.

Для нас зокрема важливою є національна політика цієї групи. Вони є головним промотором русифікації й уніфікації. При тому пригадаймо, що якраз Шелєпін був ініціатором і аранжером убивств Л. Ребега і С. Бандери, а В. Семичастний «архітектором» проекту повного розгрому українського культурного молодняку в 1965 році, коли він пропонував виарештувати на Україні 300 осіб — і «справа буде розв'язана».

Це не означає, очевидно, що й теперішня кліка в Кремлі не складається з великодержавних русифікаторів. Зовсім навпаки, їх там не бракує. Відомо ж, що Суслов є найбільш ярим «ідеологом» русифікації, «злиття націй» і повної асиміляції

неросійських народів. Справа в тому, що на тлі сучасних труднощів — політичних і економічних, а передусім економічних — і шукань виходу з них, кліка Шелепіна виконує роллю надто сильного, прискіпувального скріплювача неосталінських централістичних, асиміляційних, русифікаційних й антиреформістських тенденцій. Великою мірою складається на це її співзвучність з настроями більшості «середнього» партапарату, обмежених консервативних апаратників, для яких девізою дня і розв'язкою всіх проблем є формула «старопорядку», так влучно подана у свій час В. Морозом «Сталин был, порядок был...» При такій «моральній» підтримці шелепінська кліка, з її динамізмом і виразним курсом на неосталінізм, є дуже небезпечна для нашого й інших неросійських народів. Тому й дальші дії цих найбільш типових «переконаних комуністів» заслуговують на постійну увагу і студії, навіть коли вони перебувають на підрядних позиціях чи й на перший погляд позбавлені вирішального впливу.

Писання, що породжують сумні рефлексії

Мирослав Прокоп

Ці зауваги написані в першу чергу з приводу книжки українського радянського літературного критика Євгена Сверстюка, що останньо появилася на книгарських полицях.* Друга частина цієї книжки — це збірка його літературних статей або винятків із статей, друкованих у 1961—63 роках у літературних журналах та в пресі УРСР, і одна стаття, надрукована в пражівському журналі «Дукля» в 1967 році. Перша частина книжки — це недруковані в радянській пресі есеї, написані з приводу роману Олеса Гончара «Собор». Вони творять найновішу збірку т. зв. захлавної літератури з України.

В цьому огляді збірка Сверстюка цікавить мене не як голос ще одного літературного критика про «Собор» Гончара, бо таких голосів було досі доволі багато на Україні й на еміграції, але як новий документ, що характеризує сучасну дійсність на Україні. З цього погляду це документ сумний, подекуди трагічний. Його не можна читати без почуття глибокої турботи за долю і перспективи розвитку української нації.

Правда, Сверстюк не говорить нічого ревелюційного, він не розкриває перед читачем ніяких особливих таємниць, він не наводить фактів, що, в більшості, не були б відомі з інших публікованих на еміграції документів захлавної літератури або про які не розповідали б найновіші туристи з України. Він тільки кидає новий жмут світла на ту дійсність, в якій постав роман Гончара, натякає на мотиви, якими письменник міг керуватися коли розмальовував події чи творив персонажі. Але власне це помагає побачити, що «Собор», який був написаний у країні, де письменника зобов'язують догми т. зв. соціалістичного реалізму, появилася на світ як документ реалізму, але глибоко трагічного. Трагічного насамперед для самої української людини, яка, за Гончарем і Сверстюком, є у чималій мірі співвідповідальна за ту трагедію, яку переживає українська нація.

* *Євген Сверстюк, «Собор у рипштованні». Передмова Марка Антоновича. Документи III. Перша українська друкарня у Франції. Українське видавництво ім. В. Симоненка, Париж—Балтімора, 1970, 173 стор.*

Щоб однак ці нотки не звучали надто пригноблююче, їх треба попередити одною заувагою, чи радше висловити одне переконання.

Отож, немає сумніву, що за останні роки наша нація зробила великий крок вперед в її розвитку. Я не маю на думці т. зв. бурхливі досягнення і небували «стрибки», що про них так гамірно в радянській пресі, головне тепер, у зв'язку з ленінськими роковинами. Справа не в кількості виплавленої сталі чи видобутого вугілля, бо його, як відомо, видобувають і в колоніях. Справа також не в порівняннях числа українських шкіл сьогодні з тим, що було в 1913 році, що є улюбленим трюком радянських агітаторів. Взагалі такі порівняння наскрізь ідіотичні, байдуже, чи йдеться про освіту, економіку, чи масову культуру. Відомо ж, що за останні 50 років усі народи зробили великий крок вперед, і то також такі, які ніколи не чували про більшовицьких чудодіїв. (Цікавий деталь: ті, хто на радянській Україні робить такі порівняння, має виразну мету, мовляв, дивіться, як страшенно поневолювали Україну царські поміщики, і які блага принесла Україні «велика жовтнева». Але рівночасно ті самі люди, не моргнувши оком, переконуватимуть вас у «прогресивному» значенні «приєднання України до Росії». Звичайно, до царської і поміщицької, бож іншої тоді не було, отже тої, яка на дно безпросвітності і нужди привела Україну. Логіка радянських статистичних фокусників доволі диковинна).

Коли я говорю про великий крок вперед у розвитку нашого народу, то маю на увазі передусім факт, що за останні роки він дещо розпростав спину, що перед обличчям масового політичного народобвиства (ославлена політика т. зв. «злиття націй»!) у народі почала відроджуватись історична пам'ять, що народилися доволі численні форми самооборони, що, врешті, як писали Іван Дзюба, Валентин Мороз або Сверстюк, на Україні, як і в усьому Радянському Союзі, народилася громадська думка. Це є досягнення, про яке, скажім, десять років тому найбільш сміливі оптимісти серед нас не могли й мріяти. Хто з нас міг тоді уявити, що в ближчому часі в Радянському Союзі появиться захальна література, що діячі української культури і науки будуть писати петиції до партії й уряду в справі безчинств над українським народом, що студентська молодь буде публічно і всупереч заборонам переляканих бюрократів відзначати роковини Шевченка, Франка, Лесі Українки, що, врешті, на Україні писатимуть талановиті політичні памфлети з науковою критикою національної політики КПРС і що такі праці знайдуть собі дорогу до чужих видавництв на Заході, що про них заговорить також громадська думка світу?

Проте, як відомо, одна, а то й більше ластівок весни не роблять. Коли читати есеї Сверстюка з приводу Гончарового «Собору», доводиться думати, що весна ще справді далеко. Далеко не тільки тому, що ворог сильний, але передусім тому, що українська людина ще слаба.

Сверстюк з іншого боку, як, скажім, Чорновіл, Дзюба, Масютко, Лук'яненко чи Мороз, насвітлює сучасне становище українського народу. Вони писали головне про сторонні сили, що поневолюють націю. Вячеслав Чорновіл у збірці «Лихо з розуму» конкретними фактами розкрив широку скалю шикан і насильств російських шовіністів та їх наставників на Україні. Лев Лук'яненко та його товариші з групи юристів відхилили рубець правди про панічний страх кремлівських вождів перед самою хоч би думкою чи дискусією про можливість виходу УРСР з Радянського Союзу (що, теоретично, гарантоване конституцією). Валентин Мороз проаналізував ментальність чиновників таємної поліції і трагедію людини-гвинтика, що її перетворили на бездушну частинку великого тоталітарного механізму. Особливе місце серед тих документів посідає «Інтернаціоналізм чи русифікація?» Івана Дзюби, книга, що стала одним великим актом обвинувачення великодержавним російським шовіністам.

Зате Сверстюк, спираючися на роман Гончара, пише, як сказано, насамперед про вчинки і відповідальність української людини чи жителів української землі, про становище на Україні. Відомо, що «Собор» Гончара написаний у пляні оборони традиції і сенсу історичної тяглости нації. Це — також царина, на якій Сверстюк бачить найбільші загрози для українського народу і найбільші провини його власних синів.

Сверстюк пише про людей, які «з недоумковатою сміливістю переступають через народні звичаї, традиції, святині», про те, що «історія неминуче поставить нашій інтелігенції головне питання: що ви витворили для свого народу на зміну настирливі агітації проти релігійних вірувань і обрядів, старих звичаїв, традицій і свят — тобто всього того, що колись мусів перш за все поважати чужинець» (стор. 36, 75). Або: «Людина нашого часу пройшла крізь революцію відчужень, селянство ще й досі не отямилось від ланцюгового розпаду старих форм життя і майже біблійних випробувань, з яких кожне саме по собі — історичне. Відчуження землі. Відчуження продуктів праці, відчуження релігії, звичаїв, вірувань. Відчуження мови, яка стала у виданні газет, радіо та інститутів значити щось інше, якусь паралельну до щоденного життя реальність» (стор. 73—74). І далі: «Нинішня українська технічна інтелігенція в основній масі не знає, що вона українська інтелігенція», а «наша молодь в основній масі не знає історії, культури, навіть мови свого народу, і часто не вірить, що українською мовою можна знайти щось вартісне в книжковому потоці збелетризованої буденщини та дешевого гумору» (стор. 50, 48).

На такому тлі духовного спустошення відбувається бруталне знищення культурних пам'яток. Сверстюк пише: «Наші вчені педагоги звісно не думають над тим, на якому ґрунті з'явився той факт, що учні-старшокласники старовинну свою гуцульську церковцю на дрова ламали. А

вчитель їхній — вчитель наставник! — роботою керував...» (стор. 43). Або: «В Чернігові у 1968 році на місці зруйнованої дзвіниці П'ятницької церкви міськрада вирішила зробити громадську вбиральню... На Україні знято з охорони 35% пам'ятників культурного та історичного значення...» (стор. 78).

Такі явища вбивчі зокрема для українського народу, який за останні десятиріччя пройшов кризу великі трагедії. Сверстюк пише: «За півстоліття, коли населення планети доскочило чотирьох мільярдів, його стало менше, ніж було. Він знесилено встав після 1914—21 років, ледве живий підвівся після 1933 року, посічений і порубаний ожив після 1945 року, а нині його організм такий, що не забезпечує приросту... І страшенно, безбожно п'є...» (стор. 49).

Фізичне нищення пам'яток культури йде поруч з менш злочинним виправдуванням таких варварств і свідомим вбиванням сенсу історичної тяглости народу. Учасниками таких лиходійств стають часто не будь-хто, а доктори наук і академіки. Нападаючи на «Собор» Гончара, академіки Микола Шамота і Олександр Мазуркевич застерігали проти «захоплення минулим», проти «огульного вихвалання своєї, рідної національної минувшини» (стор. 44, 46). Наслідки такого рубання всякою сокирою і пером історичної пам'яті народу є, каже Сверстюк, такі, що «багато наших співвітчизників, дипломованих і атестованих, не знає історії України і не цікавиться нею. Бо що з неї? На загальному фоні той, хто цікавиться історією України, і досі викликає підозру не тільки у чиновників, а навіть у кандидатів наук» (стор. 40).

Про що говорять такі приклади? Вони говорять, що часто самі українські люди підризують підстави нашого національного існування і стають погоничами над українським народом. Про це свідчить не тільки історія довкола Гончарового «Собору».

Подібне сталося із студією Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Праця написана з марксістських позицій, в обороні ленінських принципів національної політики. Але рівночасно Дзюба вдарив по російському великодержавному шовінізмі і по місцевих малоросах. Тому «ножиці відразу відізвалися». Коли минулого року восени запало рішення, щоб Дзюбу атакувати, охочих знайшлося чимало. Розкривати Дзюбу втягнув насамперед Любомир Дмитерко («Літературна Україна» від 5 серпня 1969); відтак заангажували бригаду «письменників і журналістів» (Б. Чалий, Я. Ярмиш й ін. в «Молоді України» від 10 вересня 1969); ще пізніше в Смоличевому «Товаристві зв'язків з українцями за кордоном», яке, як відомо, діє під прямими дорученнями певних органів, зааранжували окрему книжку-відповідь Богдана Стенчука; врешті, справа опинилася на синедріоні Спілки письменників України. Там пробували зробити те, що найлегше: пов'язати з закордоном і пришити «буржуазний націоналізм» (Козаченко, Збанацький, Собко, Усенко, Смолич

та інші). Не вийшло. Жертва не дала себе зацькувати. Бо як прикласти марксиста Дзюбу до антимарксистської «буржуазно-націоналістичної» еміграції? Дзюба відповів: «На національні проблеми, — як зрештою і всякі інші, — я завжди прагнув дивитися з погляду принципів наукового комунізму, вчення Маркса-Енгельса-Леніна...» («Літературна Україна» від 6 січня 1970). Перша погоня не вдалася.

Останньо другу погоню почав І. І. Басс («Радянське літературознавство», ч. 1, січень 1970). Він доктор філологічних наук, співредактор «Історії української літератури» у восьми томах, автор багатьох праць з історії української і російської літератури тощо. Басс б'є в той самий барабан, що його попередники з першої погоні, але в нього є ще й інші жалі, що прориваються крізь серце цього авторизованого інтерпретатора духовної культури українського народу (про співредаговану ним «Історію» він авторитетно заявляє, що «у ній з позицій марксизму-ленінізму висвітлені шляхи розвитку української літератури від найдавніших часів і аж до наших днів», — попередження для читачів, що літератури в тій «Історії» багато не буде).

Отож, Басса не влаштовує заява Дзюби, що він марксист. Басс вимагає покаяння. Хто плазує — ненавидить тих, які не гнуть спini. Крім того, Басс не може простити Дзюбі того, що він забуває про «дружбу українського з братнім російським народом», і того, що він, мовляв, пригадає землякам проблему «національного сорому» на тлі таких явищ, як «упокорення перед ворогом і пристосуванство до обставин поневолення». Обидва обвинувачення звучать як донос і погроза.

Погрози бувають і серйозніші. Їх роблять, правда, не академіки, але менші за них чиновники. Як розповідає Валентин Мороз у «Репортажі із заповідника ім. Берії», капітан Круть так промовляв до в'язня Яреми Ткачука: «Ти не будеш мати життя, коли не порозумнішаєш. Ми зробимо так, що у тебе не буде ні родини, ні даху над головою» (стор. 40). Або, як писав Василь Симоненко у пам'ятному «Щоденнику» про голову колгоспу з Єременкового села, який «кричав на зборах від безсилля і люті: Я вам зроблю новий 1933 рік!» («Берег чекань», вид-во «Пролог», 1965, стор. 175).

І ще такий один приклад з літератури не захалявної, але із спогадів Юрія Смолича, відставленого на пост «президента» Товариства для зв'язку з українцями за кордоном. У другому томі своєї збірки п. н. «Розповідь про неспокій триває» (Київ, 1969) Смолич розповідає про одні збори з часів нагінки на українську інтелігенцію, зокрема на Максима Рильського в 1947 році. Він пише:

«Ми з Рильським ввійшли до залі разом — ледь-ледь, на кілька хвилин припізнившись, бо докурювали цигарки в коридорі. Всі уже посіли свої місця — блжче до президії, в перших рядах, і ми сіли трохи позаду всіх — поруч. Янов-

ський сидів рядів за два попереду, трохи ліворуч. Мову свою промовець адресував здебільшого просто до Рильського чи Яновського.

«Страшна то була мова. До велично-поетичного, гордо-патріотичного слова „Я — син Країни Рад” — ставилося питання: яких Рад? Адже була і Центральна Рада! Точнісінько такі ж... — не доберу слова для характеристики — „заушательські”, чи що, коментарі подавалися і до прози Яновського. І кінець-кінцем просто в обличчя Рильському було кинуто: петлюривець!..

«Ми сиділи з Максимом Тадейовичем поруч — він мовчав і дивився собі під ноги. Тільки виймав з кишені цигарку, розминав тютюн і знову ховав у кишеню: курити в залі було невілтно. Я дивився на нього збоку — він був блідий смертельно.

«Що робити далі? Що буде завтра?

«Рильський раптом звівся і голосно — перед усіма — заявив, що ніколи ні в якій формі не мав нічого спільного з будь-якою формацією петлюрівщини.

«Ми вийшли разом і розпрощалися сумно — до завтра чи назавсім?» (стор. 212—213).

Смолич не каже, хто був тим, що обвинувачував Рильського. Ще не прийшов час, щоб таких злочинців можна було прилюдно назвати. Він згадує тільки, що це діялося під час короткого володіння на Україні Лазаря Кагановича. А що Кагановича з кремлівського Олімпу давно вичистили, то про нього можна писати що завгодно.

З опису цієї події виходить, що сам Смолич мав громадську мужність на такому судилищі сидіти поруч з Рильським, та ще й з ним вийти із залі і прощатися. Але це зовсім не перешкоджає Смоличеві, на наступній сторінці, розповісти про те, що на інших зборах він сам критикував Рильського і назвав його «лібералом і безпринципним». За це Рильський образився і, після зборів, відвернувся від Смолича, мабуть, не подавши йому руки. До того ж зі спогадів Смолича виходить, що він з Рильським дружив...

Правда, події, про які пише Смолич, відбувалися ще за Сталіна. Сьогодні часи ніби дещо інші. Але, якщо спиратися на розповідях захалявної літератури наших днів, то доводиться думати, що змінилася хіба температура морального терору над людиною і народами, але не сам його зміст і не його джерело. Не змінилися також, як каже Сверстюк, духовні «ефрейтори», що цей терор можуть кожночасно знову піднести до найвищих ступенів.

В якій мірі відповідальність за таке спустошення людини і народу на Україні несе сама українська людина, а наскільки відповідальний за це накинений нашому народові чужий режим? На жаль, суспільне життя не можна визначати мірилами точних наук. Певно можна сказати тільки, що без контролю Москви над Україною не було б тиску росій-

ського шовінізму на Україні і не було б там також московських вислужників. Без панівної тоталітарної диктатури не було б страшного морального занепаду самої людини, затрати її людяности, зануку громадської етики, люди не були б автоматами.

Видатний польський автор Чеслав Мілош каже у книжці п. н. «Поневолений ум», що «взаємини, які існують між людьми на Сході, важко характеризувати інакше, як постійне лицедійство, з тим, що люди грають свої ролі не в театрі, а на вулиці, в бюрі, на заводі, на зборах, або навіть у власній хаті».* За такою логікою можна б думати, що свою ролю грає Ю. Смолич, коли публічно називає свого приятеля «безпринципним», що така мотивація вчинків є, може, в Шамоти і Мазуркевича, в Дмитерка і Басса та в інших, коли вони нападають на Гончара і Дзюбу, що таким чином «тихими патріотами» є й такі, що заявляють «моя хата з краю», або й такі, що нехтують рідною мовою, культурою, історією, традицією (мовляв, маскуються, йдуть на компроміс з чортом і чекають пригожого моменту). Біда тільки в тому, що наслідки такого мудрування є завжди одні: воно приносить страшну шкоду українському народові. Тільки подумати: які спустошення в українській літературі, культурі, політичній думці, в усьому духовному житті народу посіяли за останніх 50 років ті, хто, зі страху чи перестраховування або просто ради особистих вигод і привілеїв, на кивок сатрапа навипередки «розкривали» своїх рідних братів, хоч знали, що цим вони віддають їх під ніж сталінської гільйотини; свідомо фальшували історію свого народу; обплювали його традицію; болотом обкидали найкращих патріотів і борців за свободу народу; а героями величали ноторійних зрадників і хриstopродавців.

Ніхто інший, але саме такі люди несуть також тяжку відповідальність за примітивізацію нашого духовного життя, за нищення цінностей духовної і матеріальної культури народу, за те, що нас досі у світі уважають провінцією. Якщо ж у декого з тих людей була попри все спекуляція, що так можна перехитрити ворога, то їхня малоросійська філософія є нища, а результати їхньої «політики» — ганебні. Очевидно, ґрунт для існування одиниць такого типу створює панівна на Україні система. Але якраз у таких умовах найбільше залежить від самої української людини те, чи вона буде сліпим або й ентузіястичним виконавцем волі чужинців, чи, навпаки, вона матиме своє власне національне обличчя, і, навіть з ризиком для себе і для своєї родини, боронитиме інтереси свого народу і збереже свою людську гідність.

* За англійським перекладом: *Czeslaw Milosz, The Captive Mind*. Vintage Books, New York 1959, p. 51.

„У перших лавах будівників комунізму“

Роман Купчинський

«Комсомольці і молодь горді з того, що в останні чотири роки наша батьківщина добилась визначних успіхів у створенні матеріально-технічної бази комунізму, вийшла на нові рубежі економічного і соціального розвитку».

З доповіді першого секретаря ЦК ЛКСМУ

О. С. Капта, 25 березня 1970

Важко читати всю ту «політагітку», якою задруковано шість сторінок газети «Молодь України» 26 березня 1970 п. н. «Доповіді на ХХІ з'їзді Ленінської комуністичної спілки молоді України» (ЛКСМУ). Вона могла б стати темою якогось роману Кафки. Виголошені на з'їзді промови були такі шабльонові, що годі й уявити, скільки делегатів могли їх вислухати і не позасинати. Якби не «бурхливі оплески», «тривалі оплески» і те, що періодично «всі вставали», то справді був би скандал. Може, декого й розвеселяли такі нісенітниці, як фрази про «мудре керівництво партії», «нам особливо радісно, що на з'їзді присутні члени політбюро, керівники партії і уряду», чи й гумористична балаканина про «визначні успіхи у створенні матеріально-технічної бази комунізму». Серед повені фраз можна було сильно відчутти, що на 53-ому році революції, в роковини 100-ліття з дня народження Леніна ЛКСМУ є мертвою, нетворчою спілкою, під проводом старих бюрократів, які не в силі дати молодим людям України нові ідеї, вказати їм нові напрямки. Все таки з виголошених на з'їзді доповідей можна зробити деякі зауваження щодо розвитку ЛКСМУ на майбутнє.

СУЧАСНА РЕВОЛЮЦІЙНІСТЬ КОМСОМОЛУ

У виступі генерального секретаря ЦК КПУ П. Ю. Шелеста (він же вічно молодий, бо був обраний членом ЦК ЛКСМУ) було сказано: «... Комсомол активна революційна сила нашого суспільства, школа підготовки переконаних борців за велику справу комуністичної партії, надія і гордість нашого народу». П. Ю. Шелест, як секретар ЦК КПУ і член

ЦК ЛКСМУ, мабуть, дуже добре поінформований, що на ділі так не є і що він нікого вже не спроможний обдурити беззмістовними фразами. Молодь на Україні, як і молодь усього світу, наставлена справді революційно, але не за формулою Шелеста. Революційність не виявляється в якійсь боротьбі за справу комуністичної партії, бо сьогодні ніхто не може відверто сказати, що таке «справа компартії». А коли твердити (і то правильно), що її справа є поширювання фальшивих теорій про «злиття народів» і «двомовність українського народу», то це не є революційне відкриття. Цього роду теорії були поширювані за царату і сьогодні реалізуються як «програма КПРС».

Натомість комсомол України може легко стати революційним авангардом українського народу. Він має за що боротися, у першій мірі за права українського народу, гарантовані на словах у конституції УРСР. Може, тоді сповняться слова Петра Шелеста, і комсомол дійсно стане «надією і гордістю нашого народу». Під гаслом «українізації» комсомолу можна спрямувати потенціал цієї організації на відповідні шляхи. Спілка молоді з понад чотирма мільйонами членів могла б мати тоді сильну підтримку в народі. Провідники сучасного комсомолу України не є з народом, комсомол як організація не виступає в обороні українського народу, його мови, культури і політичних прагнень.

Проблема відновлення революційності комсомолу України стоїть перед вождями ЦК ЛКСМУ. На жаль, вони не виявилися здібними захоплювати ширші маси української молоді новими ідеями. Коли кліка підстаркуватих пузатих вождів з ЦК ЛКСМУ стала на відверто антинародні позиції русифікації і геноциду українського народу, вона не може мати великих успіхів у боротьбі за «уми і душі» молодого покоління. Промови Олександра Капга і П. Шелеста рясніють пригадками про «спроби буржуазної ідеології впливати на нашу молодь», як також гістеричними закликами, щоб українська молодь ставала «зі зброєю в руках захищати завоювання соціалізму». Захищати які завоювання соціалізму? Чи сьогодні в 1970 році хтось може повірити в те, що українська радянська молодь візьме зброю в руки для захисту... російського імперіялізму? Вона стане на оборону своєї батьківщини, України, як і стала була під час другої світової війни проти фашизму, а не в обороні СРСР і Сталіна, як твердять сучасні радянські історики.

Психопатологічні фрази про «буржуазну пропаганду» і про її вплив на українську молодь виявляють страх керівників ЦК КПРС перед відродженням національної свідомості української молоді в рядах ЛКСМУ. Для керівників імперії протест проти русифікації, проти обмежування людських прав в УРСР синонімний з «буржуазним націоналізмом». А коли деякі молоді члени ЛКСМУ виступають на оборону людських прав, забезпечених навіть у сталінській конституції СРСР, П. Ю. Шелест засуджує їх, кажучи: «На жаль, у нас

є ще окремі молоді люди, які більше всього турбуються про якусь особисту „свободу” і мало що роблять або зовсім нічого не роблять для суспільства... Хто не працює або не має повного навантаження, той починає займатися *різними дурницями*» (підкр. моє — Р. К.). З дорікань Шелеста виходить, що особиста свобода, що конституції УРСР і СРСР, що право турбуватися про людську гідність — це все для генсека ЦК КПУ ніщо інше, як тільки «різні дурниці»! А що тоді є важливе, що революційне? Чи не є оборона людської свободи справою великої ваги для суспільства, зокрема в такій тоталітарній великодержаві, як СРСР?

СТАТИСТИКА Й ДІЙСНІСТЬ

Інколи згадувалося в промовах на XXI з'їзді, що ЛКСМУ нараховує чотири мільйони членів. З першого погляду така цифра виглядає імпозантно. Але коли нагадати, що від 1962 до 1966 року ЛКСМУ зросла з 3 239 000 до 4 089 000, себто на 25%, а від 1966 до 1970 до 4 394 000, то стан членства збільшився тільки на 13%. У промовах на з'їзді ніхто про це не згадував, але можна думати, що причини такого стану не в тому, що на Україні немає молодих людей. Причини треба шукати деінде: в роботі комсомолу. Якщо організація, зокрема молодіжна, є динамічна, революційна і прогресивна, вона матиме всі можливості до зростання. Така організація дає молодій людині змогу здійснювати нові ідеї, нові почини в суспільному житті. Провід ЛКСМУ і з ним вся ЛКСМУ неспроможні на таку прогресивну програму. Коли лишаться в проводі комсомолу «вічно молоді» типу Капга і Шелеста, то будь-які зміни є не можливі. Кожна нова думка, ідея чи почин здаються цього типу вождям підозрілими, якимось проявом «буржуазної ідеології», що їх треба поборювати, не дивлячися на те, чи вони цінні й корисні. Прогрес для бюрократа є шкідливий і непотрібний, головна мета для нього — втримати все на стабільному рівні і не допускати до будь-яких змін. Молода людина не буде вступати до організації, коли знає, що ця організація не виправдує свого існування.

Якщо в 1966 році тираж комсомольських видань становив 5 500 000 примірників, а на 1970 рік він збільшився до 8 000 000, себто на 21%, то можна зробити певні висновки. Перший — це те, що методи пропаганди невдалі і неуспішні, бо не змогли приєднати більшої кількості нових членів, хоч пропагандивна акція домоглася підвищення на 21%. Сам стиль пропагандивної роботи в більшості випадків і далі на дуже примітивному рівні і рідко може захоплювати. Якщо брати до уваги, що журнали «Дніпро» і «Ранок» (обидва органи ЦК ЛКСМУ) попали під гостру критику на XXI з'їзді за неправильну «ідейну спрямованість», то треба подивляти їхніх критиків за брак глузду. «Дніпро» і «Ранок» — журна-

ли цікавіші з тих, що видаються в УРСР. Власне в цих журналах зустрічаються цікавіші статті, вірші і критичні виступи, а не в офіційних газетах типу «Молодь України» та «Зірка». Замість відзначити «Дніпро» і «Ранок» за літературну працю серед комсомольської молоді, їх гостро критикують. Не треба бути знавцем радянської дійсності, щоб догадатися, про що тут мова. Намагання молодого інтелігенції, яка нібито під «чужими впливами» хоче відживити комсомольський труп, наблизити його до народу, це для панівної чиновницької верхівки ухил, а то й злочин.

ОСВІТА — ВОРОГ НАРОДУ

Не можна заперечити факту, що в СРСР і в УРСР кадри освічених молодих людей збільшуються кожного року. Хоч шкільництво в УРСР є під сильним русифікаційним тиском, все таки багато молодих українців є у вищих учбових закладах. За даними Капта, 77 з кожних 100 членів комсомолу мають середню або вищу освіту. Але зростання в ділянці освіти перевищує зростання самого комсомолу. Пояснення цього явища не надто складне. Сильні антиінтелектуальні тенденції серед проводу ЛКСМУ, зводження всього творчого, мистецького і наукового до примітивізму і дешевої партійщини не в силі притягати здібних молодих людей до активної праці в комсомолі.

Вища освіта відкриває дорогу молодим людям до нових ідей і шукання власного «я», а ця дорога є діаметрально протилежна до догматичної вузької дороги партії. Не є випадковим, що більшість дисидентів в СРСР це — професори, письменники, студенти і люди з вищою освітою, а провідники в тих чи інших ЦК — апаратники, що закінчили партійні школи і вміли пережити всякі чистки. Така диспропорція між верхівкою і здоровим ядром радянського суспільства проявляється сьогодні і в ЛКСМУ. Не випадково, що вожді гостро критикували журнал «Дніпро», вони, може, й не розуміють всього того, що пишеться в цьому журналі, а все легше голосно критикувати, ніж входити в дискусію.

Освіта родить сумніви щодо багатьох «бездискусійних» правд і вартостей, а відповіді на ці сумніви і питання є деколи страшні, коли треба їх давати молодим людям. Радянський Союз, як і всі імперіялістичні держави, має свою політичну мітологію, за якою ховається. Розбиття цієї мітології не є складний процес; зрештою, українські юристи зі Львова швидко переконалися в тому, що теза про вільний вихід УРСР із складу СРСР є мітом: вони ще й досі в концентраційних таборах за вимогу здійснити міт. Коли політична концепція держави побудована на легендах, її легко дискредитувати в очах світу і в очах самих громадян даної держави. Найбільша загроза для такої держави виникає тоді, коли

її діти набувають освіти і починають ставити питання батькам. Інтелектуальний фермент, який охоплює УРСР, не запідається на спокійний етап у будові комунізму.

«З ПАРТІСЮ — НАВІКИ!»

В УРСР, як і в усьому світі, молодь хоче відповідей від своїх «батьків», хоче, щоб вони виправдали своє існування. В УРСР молодь ставить питання, які бентежать Шелестів, Каптів, Лутаків, Борисенків та їм подібних. Молодь хоче знати, чому у США вільно протестувати проти інвазії на Камбоджу, а в УРСР не вільно й слова сказати проти інвазії на ЧССР. А коли «Молодь України» обурюється з приводу арештів інтелектуалістів у Греції, молодий комсомолец має право запитати: «А як же з арештами в нас, чи в нас немає законности?»

Будова економічної бази комунізму не може відбутися без контрверсійних питань з боку молодих. Чи молодий член ЛКСМУ може спокійно слухати заявлені фрази про досягнення в радянській індустрії тоді, як під час «урочистих» святкування 100-ліття Леніна в гостях режиму перебуває американський капіталіст Форд, з родиною і членами управи його фірми, запрошений радянським урядом на пораду й допомогу в будівництві автоіндустрії.

Парадокси життя збігаються і стають «закономірністю», себто брехнею, фальсифікаціями і насильством. ЛКСМУ могла б вказати напрям дій українській молоді в УРСР, довести їй, що ця молодь може і повинна самостійно мислити, але на це ЛКСМУ сьогодні під проводом сучасних вождів — неспроможна.

Про технологію в економіці США і СРСР СТУДІЇ І ВИСНОВКИ МИХАЙЛА БОРЕЦЬКОГО

Дмитро М. Корбутяк

Досягнення Радянського Союзу в ділянках озброєння і дослідження космосу часто викликають здивування на Заході, чому ці досягнення не віддзеркалені також у цивільній індустрії і в життєвому рівні радянських громадян. На це питання пробує дати відповідь відомий американський економіст українського походження д-р Михайло Борецький у працях, які знайшли широкий відгомін у науково-економічному світі не тільки на Заході, але й в СРСР. З його поглядом я й хочу познайомити читачів «Сучасности». Перед цим декілька слів про нього.

Михайло Борецький народився на Україні в 1921 році. До США прибув після другої світової війни. Вищі студії почав у Політехнічному інституті у Львові, після війни переключився на економіку. Ступінь магістра економічних наук здобув у Західній Німеччині, ступінь доктора — в Колумбійському університеті в Нью-Йорку. З 1962 року він працює в міністерстві торгівлі США, останні три роки як директор американських студій міжнародних розбіжностей у використанні новочасної технології і як дорадник у ділянці економіки новочасної технології.

ПОРІВНЯЛЬНІ СТУДІЇ І ТЕОРЕТИЧНИЙ ВКЛАД У НАУКУ ЕКОНОМІКИ

Кілька років тому спільна комісія американського конгресу для економічних справ звернулася до видатних економістів з проханням написати для неї ряд наукових праць про стан економіки Радянського Союзу. Ці праці були опубліковані в 1966 році під заголовком «Нові прямування в радянській економіці. Частина II А, Економіка в дії». У збірнику, який знайшов широкий відгомін у світовій загальній та фаховій пресі, включно з СРСР, поміщено також працю М. Борецького під заголовком «Порівняльний прогрес у технології, продуктивності та економічній ефективності Радянського Союзу і Сполучених Штатів».

Нагадаймо, що вже раніше М. Борецький виступав як фахівець-свідок перед згаданою комісією, яка тоді дослід-

жувала розвиток економіки СРСР. Його свідчення були надруковані в 1962 році в збірнику конгресу США під заголовком «Розміри радянської економічної сили», потім були видані міністерством торгівлі окремою книжкою. Стаття М. Борецького в цьому збірнику має назву «Радянський виклик американському машинобудівництву».

У вступі до праці 1966 року М. Борецький каже, що основну частину дослідів він провів в Інституті Брукінгса, відомому американському осередку дослідів, де він працював у 1965 році як стипендіат федерального уряду для поглиблення своїх знань. Там таки виробилися і теоретичні настанови цієї праці.

Сама праця базується на багатьох американських і радянських джерелах, вона ілюстрована численними діаграмами та іншими порівняльними даними і відзначається тонкою аналізою. Він дає також теоретичний вклад у науку економіки, впроваджуючи вперше в світову економічну літературу поняття індексу технологічного прогресу на основні головних технічних нововведень. Це — нововведення, які важливі не тільки самі собою, але й тим, що вони неминуче несуть із собою дальші нововведення, які автор називає сателітними. Метою цього індексу є встановити загальні темпи всіх технологічних нововведень, запроваджених та розповсюджених в економіці протягом певного періоду, і таким чином показати різниці в темпах технологічного прогресу або між різними країнами того ж самого періоду, або тієї самої країни в різні періоди часу. Новим у цій праці є також те, що Борецький прикладами доводить величезний вплив технології на продуктивність праці, капіталовкладень і ресурсів на зріст національної валової продукції і тим самим на життєвий рівень.

ВИСНОВКИ

Провівши порівняння між основними показниками технологічного прогресу в СРСР та США в період між 1939 і 1962 роками, автор робить такі узагальнення:

1. У цивільному індустріальному секторі у США є мало таких технологічних нововведень, які були б невідомі в СРСР і не вживалися б у більших чи менших розмірах. Але найважливіші з них застосовуються тільки у війсьній індустрії і космічних дослідях із шкодою для решти економіки.

2. Рівень застосування нової технології в СРСР у 1962 році був такий самий, як у США між 1939 і 1947 роками. Це означає, що загальний рівень технології в СРСР у 1962 році відстав від США на 25, а в деяких ділянках на 40 і більше років. Лише в деяких ділянках технологія в СРСР відстала на 5—7 років. У період післявоєнної економічної відбудови, від 1945 до 1950 року, СРСР не зробив майже нічого, щоб мо-

дернізувати свою економіку, тоді як у США запроваджено багато технологічних нововведень. У 1950 році нова технологія не була застосовувана в СРСР ширше, ніж у 1940 році.

3. Правда, в деяких секторах, як виробництво синтетичних тканин і заміна давніших засобів пального, СРСР зробив між 1940 і 1962 роками умовно більший поступ, ніж Америка, але тільки тому, що він почав працювати в цьому напрямі значно пізніше. Крім того, у двох важливих секторах — продукція електроенергії і металообробка — технологічні нововведення запроваджувалися такими самими темпами, як в Америці, бо цій справі уряд надавав надзвичайної ваги. Але у всіх інших ділянках СРСР відставав технологічно в післявоєнні роки на 40 відсотків. Навіть у період між 1950 і 1962 роками застосування технологічних удосконалень в СРСР дорівнювало лише 80 відсоткам цього періоду у США.

На погляд М. Борецького, щонайменше дві третини післявоєнного економічного зростання в СРСР — це результат збільшення вкладу робочої сили і капіталовкладень. Це означає, що застосування технологічних удосконалень спричинилося найбільше до однієї третини економічного зростання. У той самий час в США технологічні удосконалень спричинилися до понад 50 відсотків економічного зростання, а в західноєвропейських країнах у середньому до 60 відсотків усього зростання.

Технологічний прогрес в СРСР помітно зріс після 1962 року, що підтверджують також інші західні спеціалісти, які відвідували СРСР і бачили радянські лабораторії. Однак цей поступ навіть приблизно не підніс зростання радянської продуктивності до тих розмірів, яких досягла американська економіка протягом кількох останніх років. Отож можна сумніватися, гадає М. Борецький, що різниці в технологічному прогресі — це єдина причина нижчої продуктивності і нижчого життєвого рівня в СРСР. Відповідальність за це несуть у дуже великій мірі комуністичне керівництво і взагалі радянська система економіки.

М. Борецький визнає, що в деякі періоди темпи економічного зростання в СРСР були швидші, ніж в Америці, але, як уже згадано, це явище він приписує значно більшій витраті робочої сили і капіталу в порівнянні з США. Він каже: «Весь секрет так голосно рекламованої нібито переваги Радянського Союзу над Сполученими Штатами в економічному зростанні чи національній валовій продукції повністю пояснюється значно більшими фізичними вкладами в порівнянні з США. Особливо це пояснюється темпами росту виробничого капіталу, який був утричі більший, ніж в США. Коли взяти до уваги низький рівень життя в СРСР за весь час радянської влади, такий високий ріст капіталовкладень навряд чи може свідчити про перевагу радянської економічної системи. Це свідчить радше про диктаторську владу режиму».

М. Борецький робить висновок, що однією з головних причин низької ефективності радянської економіки є недбальство в застосуванні в цивільній індустрії технологічних поліпшень і невідповідне використання наявних ресурсів. Причини цього кореняться в соціально-політичній системі. Це — ігнорування «суто економічних моментів» у плануванні, зокрема в плануванні капіталовкладень, незадовільна організація, брак відповідних заохочувальних спонук і надмірні, в порівнянні з економікою, витрати на озброєння, які зростають значно швидше, ніж розвиток економіки.

СВІТОВІ ВІДГУКИ

Як уже згадано, праця М. Борецького викликала численні коментарі або послужила джерельним матеріалом для інших авторів, що писали на подібні теми. Ось декілька прикладів.

Лондонський «Економіст» від 13 травня 1967 у статті «Кошти комунізму» переказує головні висновки Борецького, щоб поставити під сумнів твердження Економічної комісії ООН для Європи, що капіталовкладення у Східній Європі в 50-их роках дали такі самі економічні наслідки, як на Заході. У статті вказано на те, що в країнах Східної Європи для збільшення продукції на певний відсоток потрібно в три або чотири рази більше капіталовкладень, ніж на Заході.

Австралійський економіст Брюс Вільямс у праці «Технологія, капіталовкладення і розвиток», виданій у Лондоні, підтримує погляд Борецького, що в СРСР справжній технічний прогрес значно менший, ніж потенціальний; що СРСР не використовує величезних можливостей засвоїти сучасну технологію Заходу і застосувати її в цивільній індустрії.

Більше двох сторінок присвячено праці М. Борецького в науковій розвідці «Наука і технологія в 1970-их роках», виданій відомою американською корпорацією ЛАКГІД, яка спеціалізується на ракетах і космічних кораблях. Автор розвідки обговорює зокрема індекс технологічних змін, запроваджений вперше Борецьким.

Аналітичний звіт про технологічні різниці між Америкою і Західною Європою (видання Організації для економічної співпраці та розвитку, Париж, 1967) називає згаданий індекс «одним з найважливіших кроків у напрямі більш прямого визначення ролі технологічних нововведень». В іншому виданні цієї організації п. н. «Наукова політика в СРСР» (Париж, 1968) звернено увагу на те місце в праці Борецького, де стверджено неоднаковий рівень технології в СРСР — високий у ділянках, яким держава надає особливої ваги, тобто у військовій та космічній промисловості, і низький в інших ділянках.

У журналі «Саенс» («Наука») за жовтень 1967 автор статті «Порівняння дослідів» С. Фрімен наводить висновки Борецького, що поза сектором оборони і дослідження космосу наукові досліді і розвиток в СРСР стоять позаду західних держав.

Американський журнал «Форчюн» за серпень 1969 надрукував статтю під заголовком «Військово-індустріяльний комплекс у Радянському Союзі», автор якої, Річард Армстронг, цитує кілька місць з праці Борецького, щоб показати, що модерна технологія і наукові досліді в СРСР в основному (на 80 відсотків) служать военній індустрії і дослідженню космосу і що цивільна індустрія з цього погляду занедбана. Реактивна авіація, каже автор статті за Борецьким, яка спочатку служила тільки збройним силам, це єдине модерне технічне нововведення, яким тепер користується також цивільна індустрія. Два інші революційні нововведення — компютери та електронно-контрольовані машино-верстати — служать в основному покищо тільки військовому секторові. Радянська економіка, каже автор статті, втрачає дуже багато в наслідок того, що модерна технологія є тепер майже виключно в розпорядженні збройних сил, які забирають також найкращі людські і матеріяльні ресурси. Використання цих важливих факторів економіки для цивільної індустрії у великій мірі збільшило б національну валову продукцію і піднесло б життєвий рівень народу, який уже довго чекає цього. Про це мріють також радянські керівники, але, витрачаючи на озброєння левину частину національного прибутку, вони не можуть здійснити цієї мрії. Коли військовий сектор в СРСР зростає більше ніж у два рази швидше від економіки, як це довів Борецький, то це мусить відбитися на економічній успішності країни.

Італійська газета «Ля Стампа» від 28 червня 1969, аналізуючи книжку «Нові прямування в радянській економіці», звернула особливу увагу на порівняння між італійською і радянською економікою, яке зробив М. Борецький. Він твердив, що якби радянська економіка розвивалася з такою ефективністю, як італійська, то в період 1950—62 рр. СРСР заощадив би 113 мільярдів карбованців без жодної шкоди для зростання. Порівняння з Італією дуже некорисне для СРСР. Хоч Італія є порівняно бідною на ресурси країною, вона досягла в згаданий період удвічі більшого зростання продуктивності, а її національна валова продукція впродовж 12 років, які досліджував Борецький, зростала завдяки технологічним поліпшенням у шість разів швидше, ніж радянська.

Радянським економістам, очевидно, трудно визнати висновки М. Борецького та інших західних економістів про більшу ефективність економіки на Заході, в основі якої лежать ширше застосування технології в цивільній індустрії, краща організація виробництва і збуту, краще використання наявних ресурсів, приватна ініціатива і більше зацікавлен-

ня в праці. Наприклад, Борис П. Плішевський у праці — «Экономический рост и эффективность» (Москва, 1968) критикує західних економістів, включно з М. Борецьким, за те, що вони прикладають до радянської економіки так звані «капіталістичні критерії оцінки». Проте Плішевський називає індекс технологічних нововведень Борецького «простим, проглядним і цікавим підходом». Він каже, що «оцінка впливу технологічного прогресу на економічне зростання є важливим напрямком вивчення проблеми ефективності продукції», і зазначає, що індекс Борецького дає «некоторые приближения к общему темпу технического прогресса».

ЛИСТ ДО РЕДАКЦІЇ

До напису над київською Орантою

У статті «Україно, моя любове» («Сучасність» 3, 1970) Віра Вовк, згадуючи свої відвідини в київській св. Софії, пише:

«Я доторкалася своїми пальцями святих мозаїк, а Григорій Логвин із сльозами в очах відчитував грецький напис довкола Богородиці: „Бог посеред неї, і не порушиться; Бог помагає їй день-у-день”».

Абстрагуючися від того, наскільки точно Віра Вовк передала сказане Логвином, поданий нею переклад потребує пояснення, бо справжнє значення напису, поміщеного на луку над Орантою, є інше: «Бог посеред нього (міста), і (воно) не похитнеться: Бог допоможе йому від самого ранку». Хоч даний напис у св. Софії через обшипання смальти зберігся тільки частинно (бракуючі букви домальовано фарбами), його легко можна зреконструювати за 45 псалмом Давида (5 вірш). Тому що в попередньому вірші псалма є мова про «місто Боже, святе місце домівок Найвищого», ясно, що «неї» відно-

ситься до міста. У грецькій мові місто (*поліс*) є жіночого роду, тому «автес» і «авте», якщо перекладати дослівно, дає форми «неї» і «її».

Здається, Віра Вовк, не пам'ятаючи докладно Логвинового перекладу (а він, як історик мистецтва, мусів знати справжнє значення напису), покористувалася тут перекладом з Повстенкової монографії про св. Софію, де, власне, є граматично дослівний і тому неправдивий переклад грецького тексту.

Це уточнення важливе тим, що воно роз'яснює постанови назви «Непохитної» (Нерушимої) стіни київського храму. До речі, цей напис, узятий з псалма, — єдиний відомий у візантійському мистецтві. Використання цього біблійного тексту в св. Софії вказує на те, що Софія-Премудрість Божа мала бути патроном Ярославової столиці — Києва, і, що дуже можливо, він сам вибрав цю цитату з псалма. Не даром історія назвала його Мудрим.

С. Гординський

Питання патріархату у Львові в 1842 і 1880 роках

Михайло Г. Марунчак

За останні роки появилось багато літератури до справи патріархату чи патріархального устрою Української Католицької Церкви. Пишуть про це в наукових журналах та популярних часописах. Все це свідчить про те, що питання патріархального устрою УКЦ є не тільки важливе та актуальне питання, але й всенародне. Помітне й те, що обговорюються не тільки практичні потреби для постання патріархату, але наводяться часто історичні факти, коли ще минулими століттями такі відомі постаті нашої історії, як митрополит Іларіон, Клим Смолятич, Григорій Цамблак, Йов Борецький, Веніамин Рутський, Петро Могила, Андрій Шептицький наголошували бажання «бути цій церкві помісною Церквою зі своїми питомими рисами Східньої Церкви».¹ При цьому згадуються часто зокрема далекозорі керманічі Вселенської Церкви, як папи Климент VIII, Григорій XVI, Лев XIII та інші.

Немає сумніву, що при кінці 16 та впродовж 17 століття питання патріархату Української Католицької Церкви (тоді ще Руської Греко-Католицької Церкви) стояло на височині, бо ним були зацікавлені не тільки київські митрополіти, але й кола Римської столиці та державні мужі. Підніс це питання вже папа Григорій XVI у 1843 році, пропонуючи на генеральній сесії Конгрегації надзвичайних церковних справ створення патріархату Греко-Католицької Церкви в межах Австро-Угорщини.²

ЛИСТУВАННЯ о. М. МАЛИНОВСЬКОГО З о. А. ТАЙНЕРОМ ПРОЛОГ ДО ВИСТУПУ ПАПИ ГРИГОРІЯ XVI

У збірці п. н. «Церковні і Державні закони», які були опубліковані у Львові 1864 року,³ а зібрав та опрацював їх о. Михайло Малиновський, префект Львівської духовної се-

¹ «Лист до Святішого Отця Папи Павла VI у справі Патріархату Української Католицької Церкви». Українські організації міста Вінніпегу, Канада, серпень 1969.

² Archivio Segreto Vaticano, Acta S. Congregationis Consistorialis an. 1853, vol. II, fasc. 45, S. N. — Baran, A., Progetto del Patriarcato... p. 472.

³ Die Kirchen- und Staats-Satzungen bezueglich des griechisch-katho-

мінарії та одночасно парох св. Юра у Львові, зберігся лист, писаний до римського референта в справах Східніх Церков при курії в Римі, о. Августина Тайнера, в якому чи не вперше після прилучення Галичини до Австро-Угорщини (1772) та створення церковної провінції й віднови старої Галицької митрополії з осідком у Львові (1808) заговорено дуже виразно про потребу створення патріархату для русинів-українців Австро-Угорщини.⁴ Автором цього листа був упорядник збірки згаданих «Церковних і державних законів» отець М. Малиновський.

З тексту листа виявляється, що між о. Малиновським й о. Тайнером у Римі велося тривале листування, яке датувалося вже від 1840 року. Згадуються тут листи о. Тайнера від 5 липня 1840 та 15 січня 1842. На ці листи (як, може, й на інші) о. Малиновський відповів добірною латинською мовою, підготувавши докладний еляборат листом (18 сторінок книжкового друку, стор. 501—518 цитованого вище збірника), в якому він з'ясував точно організаційний стан тодішньої Греко-Католицької Церкви, подаючи чисельність вірних у той час, щоб згодом у висновках наголосити потребу патріархату для українців-католиків в Австро-Угорській монархії.

Варто пригадати цей історичний стан Руської Греко-Католицької Церкви з 1840-их років деяким історикам та публіцистам, які заперечують його або фальшують, а в найкращому випадку промовчують.⁵

Автор виразно пише, що «*inter nationem Ruthenam*», себто серед руської чи української нації є «*sequentes Eparchias* (наступні епархії) „*cum Sacra Sede Romana*” — з'єдинені зі святою Римською столицею». Виразовуючи епархії, він згадує найперше Холмське єпископство під Росією (*sub Imperio Russico Episcopalem Chelmensem*), а далі галицьку митрополію разом з єпископством у Перемишлі, а потім «*in regno vero Hungariae Episcopales Muncanciensem (ubi passim uniti Valachidantur) et Eperiensem*», себто під владою Угорщини були: Мукачівське єпископство (куди належали з'єдинені молдаванни) та Пряшівське єпископство. У дальшому автор листа пояснює, що серед молдаван є теж русини, як також згадує про русинів «*in Transylvania Episcopalis Fogariansiensis*» та «*in Croatia demum Croatorum (progenici slavicae) Episcopalis Criesiensis*». Отже ж іде мова про українців в єпископствах Фогаратському та Крижевацькому. Автор згадав і про існування українців латинського обряду (*Fideles ritus latini*), які жи-

lischen Ritus der Ruthenen in Galizien, dargestellt vom Michael Ritter von Malinowski, Lemberg, Druckerei des Stauropegischen Institutes, 1864.

⁴ Reverendissimo Domino Augustino Theiner Presbytero S. Congregat. Oratorii s. Philippi Neri, Consultari Congregat. indicis Censori, Referenti Orientalum Catholicorum sive unitorum etc. Romae; Michael Eques de Malinowski Presbyter Rutheno-Catholicus in dioecesi Metropolitana Haliciensi, Praefectusque Studiorum in Seminario generali metropoli Leopoliensi.

⁵ В. Маркусь, Словацький єзуїт проти єпископа кир Василя Гопка. «Свобода», 27 лютого 1970.

ли в єпископствах Львівському, Перемиському та Тарнівському, і в дальшому українців-євангеліків, а навіть караїмів (їх було 245). Розуміється, багато уваги він присвятив українцям православним віровизнання під російською займанщиною та православним на Буковині, що їх було 269 327.

Всіх українців католиків у той час о. М. Малиновський нарахував чотири мільйони (*ultra quatuor milliones*), з того числа на Галичину припадало два мільйони, а решта на Холмщину, Буковину, Мукачівську та Пряшівську єпархії і на Балкани.

У листі-елябораті автор наголошував різні труднощі, на які наражалися українці греко-католики, а зокрема ворожість «російського царства» та холодність чи гордовитість латинського духовенства. Не місце тут на цих проблемах зупинятися. Нас цікавлять передусім висновки, до яких прийшов автор, змальовуючи правне та фактичне становище Руської Греко-Католицької Церкви. Його остаточний підсумок звучав, що прийшла довго очікувана пора, щоб галицькі митрополити були вшановані та наділені гідністю кардинальською або патріяршою. «Отже я, спонуканий ревністю про Божу славу і св. Римської Столиці, — писав о. Малиновський, — згідно з цими зовнішніми і внутрішніми обставинами уважаю слідуюче, як спасенну і нагідну, ба що більше за конечну річ для теперішньої Унії зі св. Римським престолом, а саме: треба осіяти галицький Митрополітичій престіл з'єдинених русинів⁶ гідністю кардинальською або патріяршою. Таким чином стане видною належна співрядність греко-католиків з латино-католиками» (підкреслення наше — М. Г. М.).

Автор листа, хоч згадує про гідність кардинальську для галицького митрополітичного престолу, однак більшу вагу кладе на потребу патріярхії для українців в Австро-Угорщині. «Якщо ходить про патріяршу гідність, то ще ніхто із з'єдинених греків ані русинів ніколи її не бачив в Європі. Лише з'єдинені мелхіти в Азії відзначені патріярхом», — підкреслював гірку історичну правду о. Малиновський. «Також між православними, — продовжував він, — многи достойники ясніють гідністю патріярха, а особливо ота сусідня, що обіймає російське царство, додає дуже багато зовнішнього блиску для відділення (схизми), маючи отой незаконний синод, що веде справи церковні патріяршим устроєм... Серед того зовнішнього блиску латинників і схизматиків греко-католики в цій країні (Австро-Угорщині — М. Г. М.) ледве чи тішаться таким зовнішнім блиском обставин, котрий однак багато допоміг би для католицької справи» (стор. 505).

В цитованому листі-елябораті о. М. Малиновський виявився дуже тонким політиком, а одночасно відважним у вимогах та аргументації. Він виступив як пильний знавець релігійно-історичного питання, а понад усе наголосив, що

⁶ З'єдинені русини — вживана автором назва на визначення українців-католиків чи греко-католиків.

українці католики були трактовані Римською столицею не як вірні другої категорії, які повністю заслуговували на рівнорядність з іншими, а зокрема з латинниками.

Аргументи, що їх зібрав о. М. Малиновський, щоб довести потребу патріярхії для Української Католицької Церкви, використав у своїй аргументації папа Григорій XVI, який, як уже сказано, підніс це питання рік пізніше в Римі, а його найближчі співробітники зробили це у Відні та Будапешті (наприклад, державний секретар кардинал Л. Лямбрускіні і віденський нунцій Льодовіко Альтьєрі та інші).⁷ При цьому дозволимо собі висловити ще один здогад, а навіть висновок, що листування о. М. Малиновського з о. А. Тайнером правдоподібно мусіло відбуватися за відомом тодішнього владики у Львові, митрополита Михайла Левицького,⁸ а, може, навіть більшого гурту керівних особистостей з духовної семінарії та митрополитчої капітули. Як би воно не було, еляборат про потребу підвищення Руської Греко-Католицької Церкви був солідно уаргументований.

Ще одне цікаве треба підкреслити. Питання вивищення Української Церкви піднесено саме в час діяльності «Руської Трійці», в час виступу Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького та Івана Вагилевича, коли вони започаткували злам у народному мисленні: у справі рідної мови та народної літератури. Виступ о. М. Малиновського з плянами реорганізації чи вивищення рідної церкви добре гармонізує з ідеями відродження пробудителя Галицької землі та його послідовників. Питання персонального стосунку о. М. Малиновського до Руської Трійці вимагало б дальших дослідів. Все таки, не виключене, що відродженецькі ідеї цієї трійці могли додатньо впливати на формування справи незалежництва чи помісности церкви.

На жаль, політичні події, які відбулися в 1848 році в Будапешті та Відні, припечатали справу українського патріярхату на західноукраїнських землях. Треба було чекати більше ніж чверть століття, щоб це питання було поставлене у Львові на порядок денний — цим разом уже не шляхом засекреченого листування між Львовом та Римом, а відкрито. Воно було поставлене в 1880 році на обговорення в пресі та остаточне публічне схвалення.

СПРАВА ПАТРІЯРХАТУ НА СТОРІНКАХ «РУСЬКОГО СІОНУ»

У 1870—80 роках появлявся у Львові, двічі на місяць, 32-сторінковий журнал книжкового формату під назвою

⁷ О. д-р Олександр Баран, Питання українського Патріярхату в половині XIX сторіччя. «Логос», 1962, книга I, січень-березень, стор. 26—36.

⁸ Михайло Левицький — єпископ у 1813—16 роках, митрополит від 1816 до 1858 і перший українець кардинал.

«Рускій Сіонъ». Редакторами його були Сильвестр Сембратович,⁹ пізніший митрополит і кардинал, Юліян Пелеш, пізніший влади́ка, та Олескандер Бачинський, тоді віцере́ктор греко-католицької семінарії у Львові. Хоч цей журнал редагували передові діячі Греко-католицької Церкви, він ніколи не став офіційним цієї церкви, не зважаючи навіть на вимоги його читачів, які дуже виразно і часто підкресливали цю потребу в своїх листах до редакції в 1880 році. Щобільше, 1880 рік був роком ліквідації журналу. Яка була причина закриття «Руского Сіону», важко збагнути. З останнього числа (21) з датою 1 листопада — довідаємося, що рішенням Всесвітлішого гр.-к. митропол. Ординаріяту з дня 4 листопада 1880, ч. 137/Орд., «запрещаєся підписаному дальше видання і редагування його власної приватної часописи „Рускій Сіонъ”».¹⁰ У прощальному слові до читачів редактор о. О. Бачинський ствердив, що його «провідною гадкою було очистити і оборонити нас (розуміється, українців греко-католиків — М. Г. М.) от всякої напасти і піднести нас» через «истребленье элементов, тлѣющихъ нашъ народно-церковный организмъ». Однак, чи то ми «неблагорозумно ю розвивали», — медитував редактор, — чи то вона в своїм розвою «надібалла на страданя кождой идеи свойсвенни, чи то так зарядив розум божий», — не міг редактор знайти відповіді на поставлені ним самим питання.

Після заборони видавання «Руского Сіона» почав виходити в такому самому форматі, як і його попередник, журнал, що називав себе «Галицкій Сіонъ». Його редагував о. д-р Йосиф Мильницький, який вже в першому числі поінформував читачів, що його орган є органом архієпископальним і що він замінити має «Рускій Сіонъ», бо останній схибив літературну лінію («часопись уступила з поприща літературного»)¹¹ У зв'язку з таким твердженням виникає питання, яка була політична лінія цього контрверсійного часопису. «Рускій Сіонъ» в історії преси має різні оцінки. Деякі історики називають його консервативним, а навіть назадняцьким (радикали). Радянські дослідники зараховують його навіть до москвофільських,¹¹ який однак, як вони кажуть, «орієнтувався на Ватикан». Деякі історики не згадують його, а в 17-томовій Українській Радянській Енциклопедії немає окремого гасла про той часопис, що появлявся протягом десяти років. І тому варто звернути увагу сучасного загалу на ідеї, що їх висловлював цей часопис, зокрема в 1880 році, яким річником ми диспонуємо, пишучи цю статтю.

«Рускій Сіонъ» появлявся саме тоді, коли на західно-українських землях поширилося політичне москвофільство.

⁹ Кардинал Сильвестр Сембратович (1885—98), митрополит галицький.

¹⁰ Митрополитом у Львові був у той час Йосиф Сембратович (1870—82), якого в 1882 році відкликано до Риму.

¹¹ В. Дмитрук, Нарис з історії української журналістики XIX століття. Львів, 1969, стор. 83.

Яка сила була цієї течії, можуть свідчити такі факти, як те, що народовецьке «Слово» стало органом москвофільства, що велике число священників, зокрема старших віком, відкрито підтримувало цю лінію, що передовий діяч Закарпаття та одночасно віденський гофрат Адольф Добрянський став на виразні позиції служіння «Великій Росії», а його дочка Ольга Грабар була обвинуваченою в москвофільському процесі за державну зраду 1881 року. Коли російський часопис «Московскія Вѣдомости» громив народовецький табір у Галичині, «Руский Сіонъ» виступив з статтею «В обороні чести і правди». Він боронив не тільки свою церковну владу, але й народовецькі ідеї, які він тісно пов'язував з ідеями Маркіяна Шашкевича та його послідовників (стор. 122).

Огляди громадської праці, що їх друкував цей двотижневик, часто нав'язували до літературного та народного відродження українського народу (статті: «Отъ Галича», «З-надъ Яяну», «З-надъ Збруча» та інші). У національному мисленні «Руский Сіонъ» стояв твердо на ідеях «Руської Ради» 1848 року — окремішности й самобутности українського народу.

«Руский Сіонъ» мав окрему сторінку критики п. н. «Записки Римлянина», які були друковані в кожному числі під гаслом: «In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus charitas» (у справах конечних — єдність, у сумнівних — свобода, а в усіх проблемах — великодушність).

В одному з своїх критичних оглядів Римлянин так характеризував тогочасних русинів: «Горді взглядом підчинених, підлі перед висшими, спосібні і римському єпископу милими ся діяти, і білому царю готовими на услуги бути. Власть мірська опікується ними по мачушиному, а духовна старається своїх нуждою, переслідуванням послушними, повинуючимися зділати». Ніхто стільки «вреда не причиняє Твоєї Матери Руси, як її власні сини. Ніхто менше, як Русин Русина не цинить, ніхто скоріший як він до оскорблення, пониження, уничтоження свого брата руку приложити».¹²

Якщо брати до уваги політичні відносини в той час, коли ця критика була висловлена, то це не тільки був відважний, але й громовий голос остороги не лише політикам, але також і духовним особам.¹³

«Записки Римлянина» прагнули до того, щоб галицьких русинів поставити на тверді ноги. Вони натавровували латинщення греко-католицького обряду, постійно закликали до релігійних та народних традицій.

Аналіза суспільного життя в «Рускому Сіоні» знаходила належний відгомін у читачів, коли такі народні світочі

¹² «Руский Сіонъ», 1880, стор. 513.

¹³ Два роки після написання цих рядків москвофільське село Гнилички залишило греко-католицьку церкву, а львівський митрополит був відкликаний до Риму.

того часу, як о. Данило Танячкевич, писали про нього з винятковими похвалами в листах до редакції.

«„Рускій Сіонъ” обдаровує нас недавними часами особливими рідкостями, — писав о. Танячкевич. — Думаю: ту свободну, живу дискусію затемнених питань обрядових, з добавкою критики над не одним таким, що не конечно повабно виглядає in dem Staate Dänemark. Не раз почуєся слово голої правди, острої нагани на нас самих. Смілі ті екскурсії, як на Русинів . . . Великий то крок вперед в нашім життю церковнім. Тільки дальше тою дорогою . . .»

В іншому місці цитований автор висловив ще більше визнання «Рускому Сіонові». Ось його загальна оцінка:

«Незаперечно єсть „Рускій Сіонъ” тим природним центром, де наше життя духовне, релігійне скуплятися, увидатися, а тим самим через нього і оживлятися повинно. Десятий рік служить вже він тій взнеслій справі розбудження нашого духовного життя. В тих десятих літах напромадилося в нім не одного сказати б пального духовного матеріялу, котрого би лиш іскра самопізнання доткнутися потребувала, що би значним полум'ям життя помежи нами подуло. Но тої іскри неостає».¹⁴

Такі характеристики «Руского Сіону» вказують, що це був орган поступовий, який стояв близько до потреб церкви та народу. Підходив він до цих потреб з критичним оком і шукав за властивою істиною. Виникає питання, які були ці потреби та істини. Як довідуємося з «РС», однією з перших таких важливих потреб була духовна академія, про конечність заснування якої заговорив у журналі найперше Римлянин. Цю пропозицію поквалітно підхопив згадуваний уже о. Данило Танячкевич і знову відгукнувся до редакції листом. Він писав:

«Пречестна Редакція схоче рівно переказати мою цілковиту обовязанність Римлянинові за його думку: простелення дороги для духовної академії. Вирвав він мені її живо з душі. (Но „Мир” Тобі, друже, я не завидую, я радуюся). Се велика, будуча будова, в котрій би наш релігійний народний дух, скристалізований, стало замешкати повинен».

У листі о. Д. Танячкевич наголошував, що пропонована духовна академія повинна бути строго науковою інституцією і повинна точно триматися «умісної сторони». Щоб така інституція мала належний авторитет, — писав о. Танячкевич, — вона повинна підлягати синодові, «і то не в рамках дієцезального, но провінціального, но Синоду для всіх католицьких Русинів в Австрії. Про такий синод моли́мся, про такий безустанно думаймо, про такий просім, про такий кричім, а передусім зі всієї сили приготовляймося . . .»

З писань «Руского Сіона» бачимо, що голоси Римлянина та о. Д. Танячкевича не були поодинокі. Зокрема останній, висунувши справу відбуття «синоду» всіх католицьких

¹⁴ «Рускій Сіонъ», ч. 10, стор. 222.

русинів в Австро-Угорщині, знайшов загальне схвалення серед своїх «собратій». Ці листи до редакції правдоподібно надхнули о. Д. Танячкевича, що вийшов на сторінки «Руского Сіона» з ідеєю патріархату, як коронною ідеєю вивершення Української Католицької Церкви.

СКЛИКАННЯ СИНОДУ ТА СТВОРЕННЯ ПАТРІАРХАТУ У ЛЬВОВІ — «НАГЛІ СПРАВИ» ВЖЕ В 1880 РОЦІ

Коли в 10 числі «Руского Сіону» о. Д. Танячкевич говорив про «іскру самопізнання», якої неначе недоставало «Рускому Сіонові», то в числі 18 цього жунрала він цю іскру кинув у формі т. зв. «наглих справ». З коментаря до цього питання довідуємося, що він розумів під «наглими справами»: на його думку, в них «містилися пекучі проблеми дня», питання, що їх спільнота уважала за доцільне вже навіть не дискутувати, а тільки негайно розв'язувати. Доцільно захищувати дещо з його міркувань, щоб побачити, які саме справи були «число один».

«Коли такий надпис ставлю: наглі справи, — пише о. Д. Танячкевич, — то не єсть зовсім моїм наміром в тім місці певні потреби, котрих наглість узнається, обговорювати, або для певних справ їх наглість доказувати... Їх наглість була би або вже доказана попередньо, або це справи, котрих наглість в них самих міститься і ніякого дальшого доказу така наглість не потребує... Справи тут і так поставлені виявляються як животні питання... Що они безоглядно свого рішення домагаються...» (стор. 580).

Які це були «животні питання», що їх треба було ставити на денний порядок та негайно розв'язувати в 1880 році? Відповідь на це дає автор, уміщуючи її в трьох простих реченнях. Цитуємо:

«Починаючи в ім'я Боже таку рубрику, ставлю яко найнагліші справи на порядок денний:

1. Патріархат для всіх католицьких Русинів в Австро-Угорській монархії, злучений з Митрополичим руським престолом у Львові.

2. Синод для всіх католицьких Русинів Австро-Угорії.¹⁵

Ніхто до того часу, як ніхто й опісля не ставив питання синоду і патріархату УКЦ так відважно, як це висунув «Руский Сіонь», точніше — о. Данило Танячкевич у 1880 році.

Висуваючи ці два питання до розв'язки, о. Танячкевич дав у другій частині свого проекту пропозиції і вказав перші кроки, як підходити до цих питань. Він пропонував, щоб до митрополичного ординаріату поплинули прохання від усіх деканатів, щоб синод католицьких русинів Австро-Угорщини відбутися якнайшвидше. Він сподівався, що «не повин-

¹⁵ Всі підкреслення оригіналу.

нисьмо в Особі Їх Ексселенції Високопреосвященного нашого Митрополита противника надибати». Більш складним питанням він уважав актуалізацію та розв'язку питання патріярхату. Тут він покладав великі надії на тих теологів, які студіювали в Римі, мали впливи там і мали розуміння проблеми патріярхату. Він уважав, що «до того вони були безоглядно зобов'язані». Їх високі церковні становища, — писав він, — їх апробована вірність Римському престолові подає їм сильний засіб до рук. «Справа, котра їх виступу жадає, — це справа патріярхату Руського», — наголошував о. Д. Танячкевич.

Проектодавець цих «наглих справ» був переконаний, що знайдуться і такі, що шкодитимуть справі синоду та патріярхату. Він виразно писав, що «предложені мною рами для такого синоду найдуть може певні трудности (розуміється що політичні, а не церковної натури) до поборення» (підкреслення наше — М. Г. М.).

Автор «наглих справ» не помилився і щодо відбуття синоду, і щодо створення патріярхату — ані у своїх сумнівах, ані у своїх переконаннях. Митрополит Йосиф Сембратович не поставився прихильно до названих справ. Видно це хоч би з того, що шість тижнів після огублікування цих проєктів «Руский Сіонъ» перестав появлятися. Однак пропонуваній о. Танячкевичем синод відбувся, хоча й одинадцять років пізніше, щойно в 1891 році, і то тільки для галицької провінції. Труднощі політичні, а не церковної натури, як міркував о. Танячкевич, стали на перешкоді цим проєктам. Важко відбувалася акція в справі створення патріярхату. Все таки дуже замітним у цій справі є факт, що як у часи о. Михайла Малиновського папа Григорій XVI турбувався цим питанням, так у часи «Руского Сіону» та о. Д. Таняккевича цим питанням цікавився папа Лев XIII, труд цих мужів церкви і народу не був даремний.¹⁶

Немає сумніву, що «Руский Сіонъ» у 1880-их роках збагнув потреби церкви та народу, і в цьому є велика заслуга також о. Олександра Бачинського, який при закритті часопису прощався з своїми читачами з твердим переконанням, «що ніхто, надіємось, здорово-мислячий і доброї волі не кине каменем проклону на нас» (стор. 672). Щобільше, він свято вірив, що скорше чи пізніше йому вдасться «перерване діло наново розпочати» і «воскресшому „Рускому Сіону” радостне епіпнікіонъ зъ души заспівати».¹⁷ Хоч форми перерваного діла о. О. Бачинського ніколи не були відновлені, проте ідея синоду та патріярхату УКЦ завжди була живою. Такою вона дійшла аж до наших часів.

¹⁶ Як відомо, о. Данило Таняккевич був послом до віденського парламенту.

¹⁷ Олександр Бачинський (1844—1933) був не тільки редактором і видавцем «Руского Сіону»: він редагував «Богословську Бібліотеку», переклав Старий і Новий завіти, був автором та-

Питання створення духовної академії, скликання синоду владик та створення патріархату Руської Греко-Католицької Церкви в 1880-их роках наводить нам перед очі подібні заходи української ієрархії наших часів, зокрема конкретну дію в цій справі Верховного архієпископа Йосифа Сліпого. З його почину і за його стараннями створено Український католицький університет у Римі, що мав би продовжувати традиції Богословської академії у Львові. Він також скликав у вересні 1969 синод українських католицьких єпископів. Підготовка до цього синоду проводилася довший час. Закономірно з відбуттям синоду актуалізувалося питання патріархату. Питання академії, синоду і патріархату чергувались аналогічно в наші часи, як зарисовувалися вони 1880 року у Львові. Діялося це з тією тільки різницею, що реалізація цих питань та їх розв'язка в наші часи була більш успішною, включно з схваленням патріархального устрою та цих постанов всією українською спільнотою в діяспорі.

Як у 1880 році, так і в нашу добу були і є сили, які працювали проти відбуття синоду та створення патріархату. Коли далекоглядні уми підносили ці питання, щоб допомогти тим самим у дальшому розвої Церкви та її буття, ворожі цьому розвоєві сили висували і висувують низку політичних аргументів.¹⁸ Є й різниця між 1880 роками і нашими часами. «Рускому Сіюнові» закрили сторінки, але цього вже не можна зробити українській пресі у західньому світі. З елітарного гурту «Руского Сіону» це питання перейшло в широкі маси української спільноти, а передусім у широкі маси вірних Української Католицької Церкви.

Є подібності між 1840-ми роками і нашою добою. Коли в 1839 році в Петербурзі насильно приєднували з'єдинених українців і білорусів до Російської Православної Церкви (акція Й. Семашка, А. Зубка та В. Лужинського), папа Григорій XVI писав листа-вимогу до царя Миколи I, щоб той припинив ці переслідування і надав греко-католицькій чи унійній церкві повну свободу розвою.¹⁹ Щоб піднести на дус тих, що терпіли за цю церкву, як і скріпити віру у справедливість тих з'єдинених, які перебували в Австро-Угорській імперії, папа Григорій XVI, як про це було вище, підніс конечність вивершення цієї церкви патріархальним устроєм.

Понад сто років пізніше прийшла друга важка доба переслідування цієї Церкви.

ких праць, як «Богословіє догматичне», «Богословіє моральне», «Право церковне» і ін.

¹⁸ «Ватикан заперечує легальність Синоду Єпископату УКЦеркви». «Новий Шлях», Вінніпер, березень 1970.

¹⁹ Welykyj, A., *Dokumenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia*. Romae 1954, vol. II, pp. 364—365.

Про релятивну абсолютність і навпаки

Богдан Бойчук

Мені буде дуже трудно відповідати Вірі Вовк на проблеми, заторкнені в її туристичних нотатках «Україно, моя любове» («Сучасність», ч. 3, 1970). Трудно буде тому, що вона вимагає абсолютних філософських схем, «філософської послідовності», а я людина протилежної полноти до філософії, нічого абсолютного не знаю, — можу хіба обіцяти послідовність, і то суб'єктивну. Але заторкнені нею проблеми три-вожили мене ціле моє життя, вони були «причиною» всього того, що я писав чи робив, тож не можу відмовитися від нагоди поговорити про ці речі, з надією, що дещо в ході розмови «просвітлиться» для мене самого. І коли я в дискусії з Юрієм Солов'єм про постановку «Голоду» висловив, що «я особисто не вірю в абсолютні правди» (звертаю увагу на слово «особисто») та почуваю себе вдома на кожному місці на землі, — то я висловлював свої власні почуття, без намагань схематизувати, узагальнювати чи накидати комусь своє індивідуальне ставлення до життя. Я говорив про долю однієї людини, про її екзистенціальне становище. І тут дозволю собі на першу категоричність: я говорив *правду*, свою власну правду, звичайно, і з малої літери, теж звичайно. Я не мав щастя чи просвітлення пізнати чи хоч частинно зрозуміти той «Абсолют», про який говорить Віра Вовк; я теж почуваю себе вдома на кожному місці на землі, де є друга людина (без уваги, чи мої відносини з нею гармонійні чи дисгармонійні, бо я люблю одні й другі). І зайве говорити, що ніякі філософські схеми цього звичайного людського почуття, цього відношення індивідуальної людини до світу ані заперечити, ані поглибити не спроможні.

Я далекий від тієї певності, яку, можливо, витворюють мої спонтанні й короткі твердження в розмовах з людьми; навпаки, єдиною вірою, чи єдиним моїм прокляттям, був і є сумнів, якого я ні на хвилину не спроможний був позбутися. З другого боку, я відчуваю голод за Творцем, в мені є потреба його, і я з відкритим серцем його шукав (свідком чого є вся моя творчість, вдала чи невдала). Але в своїх шуканнях я знаходив багатоликість, багатогранність, відсутність різких індивідуальних рис, щось радше аморфне, радше не з'ясоване, — що, бачене з різних кутів, мало різну сутність. Я ніколи не бачив, не зустрічав і навіть не відчув у житті категоричного розмежування: біле — чорне. І моя спонтанна реакція в поезіях на те, що я знаходив, може справляти вра-

ження релятивності, яку Віра вважає найбільшим злом, а я, до речі, найбільшим добром нашої епохи. Бо не почуття релятивності Правди (пробачте за велику літеру, але так вживає Віра Вовк), а почуття її абсолютності дало 1933 рік, Дахав, Авшвіц, палення бібліотеки в Києві, підсикання пам'ятника Шевченка, не згадуючи вже всякі інквізиції, хрестові походи і т. д. Віра тут може зауважити, що вона говорила про щось зовсім інше. І воно, можливо, так, але я, не маючи щастя пізнати її «Абсолюту», можу говорити тільки про *почуття абсолютності*, яке все таки має пряме відношення і навіть часто впливає з того, про що говорила Віра. І Віра мусить бути «поблажлива» і розуміти, що я не можу говорити її мовою, з позиції єдиної абсолютної «Правди», — в найкращому випадку я бачу з історичної перспективи багато однаково категоричних, однаково «абсолютних» правд. Для ілюстрації того, що говорю, обмежуся двома безоглядно абсолютними «правдами»: тією, яку ісповідує і проповідує католицька церква, і тією, яку ісповідує марксистська. Мені здається, що така абсолютна «Правда», про яку «філософськи» намагається говорити Віра, існує тільки як мертва теоретична формула. Бо коли цю саму Правду прагне схопити св. Франціск, то вона виглядає трохи інакше від тієї, яку зрозумів св. Тома, а ще інакше вона виглядає у Віри (як неприродна синтеза католицизму із світоглядом Івана Дзюби), і ще інакше в кожного віруючого католика. Ці речі ще драматичніше наглядні в марксистській церкві: згадати б хоч «святого» Леніна, якого канонізують ще нагальніше і вульгарніше, ніж будь-кого з нормальних святих; чи несвятого Сталіна, чи просто людину — Дубчека. Я свідомий того, що спрощую, знаю також, що існують цілі томи, які «філософськи» в'яснюють всі ці «незначні» різниці (навіть Віра спирається на досить витерту таку теорію, де незриме віддзеркалюється у зримому, де ми спроможні сприймати тільки кришки абсолютної Істини і т. д. Приймаючи таке, речту можна доробляти легко, не треба навіть напружувати інтелект). Але приймаючи натомість строгу логічну послідовність (а я, на жаль, людина технологічного кшталту мислення), відмінності в сприйманні й розумінні певного феномену змушують говорити про численні індивідуальні правди, і такі поняття, як абсолют, абсолютний, можна вживати хіба умовно. Можливо, я глухий, як каже Віра Вовк, і не маю слуху на такі «високі» коливання, але я можу говорити тільки з позиції своєї глухоти: і тут абсолютна правда виглядає як абсолютна абстракція, а правда кожної окремої людини (включно з її індивідуальним, тому і неповторним, відношенням до Творця) і доля кожної людини — дуже жива, зрозуміла мені й чудесна! Все це, можливо, з погляду філософських систем — нісенітниця. Але я ще раз зазначаю, що говорю як жива людина про свої живі проблеми. І не буде ніякою несподіванкою моє захоплення якраз такими по-Віриною «нефілософами» як Ніцше, Сартр і Камю.

Досі я говорив про свої проблеми. Тепер хочу зупинитися на проблемах Віри Вовк, які, не зважаючи на те, що вона єдина кваліфікована на філософські бесіди, все таки в такому маленькому туристичному репортажі численні. Віра говорить про абсолютну Правду і вірить у неї; її просто лякає думка про відсутність чи релятивність цієї Правди, бо тоді «всяка реальність мусить бути оправдана і сприйнятлива, всяка опінія, навіть і така, що звертається проти найсвятішого в людині...» Мені тяжко розуміти «трагічність» таких міркувань, бо всяка реальність і всяка опінія *принципово* мусить бути можлива, а сприйнятливість — це вже справа вибору кожної окремої людини. Теж не дуже наглядне і зрозуміле мені те «найсвятіше в людині», бо в різні доби в різних людей те «найсвятіше» мінялося (навіть у наш короткий час були тим «найсвятішим» вольовість, почуття надлюдськості, почуття соціяльності, служіння нації, — і люди так щиро вірили в них, як і в чесність, порядність, доброту, і ще щиріше вбивали за них). Але не хочу відмовляти Вірі справжності її тверджень, приймаю їх як повноцінні. Та коли декілька сторінок далі Віра заявляє: «я не поборою ніякої системи, я не гордую жодною людиною» або «вдома я тільки на Україні. Люблю її, байдуже, чи Вона опромінена щастям, чи закована в кайдани, чи свята, чи сороміцька... Я закохана в неї всією душею, всією плоттю, всім серцем». У моїй нефілософській інтерпретації — це ніщо інше, як підтвердження того, що «всяка реальність оправдана і сприйнятлива, всяка опінія, навіть така, що звертається проти найсвятішого в людині»... І та Вірина абсолютна Правда починає бути досить релятивна, коли вона стає віч-на-віч з реальною дійсністю. Мені навіть незрозуміла її любов, її закоханість в Україну, — вона в якомусь сенсі нелюдська. Бо коли я люблю дівчину з голубими очима, то в моєму чисто людському сприйманні неможливе твердження: мені однаково, чи та дівчина з голубими, чи червоними очима. Бо тепер, у цей період мого життя, я люблю оту з голубими. «І не однаково мені» (Віра, може, знала поета, що таке сказав, його навіть називають великим поетом...). І тут гарне місце зачитувати також Віру Вовк: «Де хребет нашого життя, мислення, творення?» Цитата дуже цінна. Я навіть можу розуміти Вірине твердження, що «Абсолютне-незриме тільки віддзеркалюється у зримому; ми не можемо його доказати в такий спосіб, наче якусь конкретну річ». Добре. Я згодний. Але не можемо також говорити з абсолютною певністю, навіть фанатичністю, про його існування, як незаперечний факт. Бо така глибока ревеліяція: «...буває і тотальна глухота, тоді вже нічого не вдієш», — це не переконливий доказ, а радше надто легке відмахування від себе. І коли всю цю «послідовність» супроводять такі вислови, як «де наша сучасна філософія» чи «не маю до Бойчука чи Соловія претенсій за філософську неконсекветність», — стає сумно і гумористично. Непогодженість ще не обов'язково неконсеквент-

ність; а ілюзія про філософськість і послідовність — ще не обов'язково філософія і послідовність. Тож, будучи вірним своєму релятивістичному призначенню, приклеюю на обличчя сумно-іронічну усмішку.

Не буду детальніше зупинятися на інших речах у репортажі Віри (писанках, борщі, вишивках та подорожуванні), бо вони мене не цікавлять. Згадаю тільки мимохідь про комплекс «туристичних спеціалістів», порад яких обов'язково треба слухати, бо хоч це речі самі собою маленькі й несерйозні, але хвороба дуже серйозна, і не слід її легковажити чи поблажливо не бачити. Мені здається, що зацікавленим советологією краще таки посидіти кілька років в університеті чи бібліотеці, а тоді вже і з туристами можна поговорити, тільки не надовго, бо час цінний. Мушу теж дозволити собі на другу категоричність: не погоджуюся з твердженням Віри, що «історія України, чи ми хочемо, чи ні, відбувається в межах української території». Історія і майбутнє України відбувається там, де живе українська людина. Тому що на Україні живе найбільше українських людей, то й історія повинна творитися там у найбільшій мірі (але не виключно там, ні в якому разі!), хоч воно не завжди так було. Отож всяка виключність, навіть у цьому, ніби самозрозумілому випадку — необдумана і безгрунтова.

Тож, зробивши повне коло, маю враження, що Вірі йшлося не так про філософію, як про патріотику, на легенький різновид якої ми ніколи не надавалися і не піддавалися.

Як вони нас бачать, а як ми їх

Атлантида — казкова країна, що потонула безслідно у морських хвилях. Це тема для багатьох кращих і навіть примітивних літераторів, тема для багатьох фільмових сценаріїв. Де була ця казкова країна і чому вона потонула безслідно — ніхто не знає. Але легенда хоче, щоб така країна була.

Андрій Хцюк, польський письменник, що живе тепер в Австралії, написав теж роман — «оповість» про таку казкову країну. Для нього існувала ця казкова країна реально, у ній він прожив свій дитячий і молодечий вік. Це його «Велике Князівство Балаку» з столицею в Дрогобичі. Перед нашими очима пересуває автор калейдоскоп подій і осіб. Його герої говорять між собою дивним польським діалектом глибокої провінції, перемішаним з українськими словами й навіть українською будовою досадних висловів чи навіть цілих речень. Оповідь повна соняшного тепла й гумору, часом може перешаржована. Але власне цій країні балаку автор присвячує свої спомини й віддає їй всю свою сантиментальну любов. Йому шкода, що все це так безслідно проминуло, залляте не морськими хвилями, а безпощадним заливом варварства зі сходу.

Немає сумніву, що автор намагається передати все так, як він бачив і переживав, щиро й без передсудів. Автор присвячує найбільшу увагу українському оточенню, він знає українську мову й всюди намага-

ється підкреслити свою симпатію до тієї мови й до своїх українських співжителів тієї країни балаку. Але, і це треба підкреслити, всі його старання добачити тих українців, не виходять поза маргінальні й дуже не суттєві спостереження. Це дивно й жаль, що навіть такий симпатичний автор, як А. Хцюк, таки не бачив у Дрогобичі й цілому «Великому Князівстві Балаку» своїх сусідів, а, може, й далеких родичів по крові. Це ще один приклад, як можна жити попри життя других, не добачаючи навіть, що ті другі теж живуть.

Український читач знайде в цій «оповістці» може й більше цікавого, ніж польський, ба навіть гумор Хцюка буде йому більше зрозумілий.

Ось така прекрасна цукерка Хцюкового гумору:

До польської гімназії, до якої ходив Хцюк (ходив, а не вчився), прийшов хлопець з Лужка Долішнього. Запитаний господарем кляси, де народився, хлопець зам'явся, зніяковів і врешті відповів по-польськи: в Лужку Долішнім. Ціла кляса — в регіт, учитель (по-галицькому «професор») пробує хлопця поправити, але нічого не виходить, бо по-польськи це значить, що запитаний народився в долішнім ліжку. Хлопець подав назву села цілком правильно, бо є Лужок Горішній і Долішній (здрібніле від «луг»). Назву української місцевости можна передати тільки у першому відмінку, бо ця назва не надається до перекладу на польську

мову. Очевидно, польський читач, що не знає української мови, не зрозуміє, в чому «віц». Може, автор і не подумав, що його «Атлантиду» будуть читати й поляки, які ніколи не були у «Великому Князівстві Балаку».

Свого часу розважав нас всіх львівський гумористичний журнал «Зиз» неймовірними спробами польської адміністрації польонізувати українські імена й назви місцевостей. Так, відомий український публіцист і посол до варшавського сойму Паліїв мав би називатися «Слупояд», село Товстобаби мали б бути презвані на «Баби Тлусте», а містечко Чортків на «Дябелкуф». Цей гін до польонізації був своєрідним дивоглядом у Галичині. У Східніх Карпатах (Чорногора) є гора, що називається Пожертул (назва румунська) на австрійській спеціальній карті фігурує польська назва «Боже Ратуї».

Не бракує в цій оповісті й популярних мало не у всіх поляків легенд. Так, «Маслосоюз» переховував у бочках з маслом німецькі кулемети, з яких опісля українці стріляли на поляків, а митрополит Шептицький збудував для своїх «земляків з вибору» підпільну офіцерську школу в Підлютому. Немов для послаблення цього обвинувачення Хцюк пише, що «поджоронжаки» (кандидати на офіцерів запасу) з перемиської підхорунжівки робили збройні рейди на Карпатську Україну на переломі 1938–39 року.

Зростання української сили й організованости автор пояснює опікою варшавського уряду, який ішов навіть так далеко, що нищив польську кооперацію податками, а український «Маслосоюз» підтримував державними субвенціями. Йому не приходить на думку, що українці — нація з власними державними аспіраціями, власни-

ми силами, своєю організованістю й працездатністю змогли здобути на успіхи, про які поляки навіть не пробували мріяти.

З гумором згадує автор про організацію «загородової шляхти». Народилася ця ідея у військового капеляна з Перемишля. Трохи намовами, трохи коровами (бідні українські селяни шляхетського походження діставали корову) росли поволі ряди цієї «загородової шляхти», що мала поширити «польський стан посідання», як це говорилося на польонізаційному жаргоні. Може, це й було смішне, але не для всіх. Багато галичан може пригадати собі «регіональний з'їзд» у Львові. Вулицями маршували групи молодих людей в українських народних строях. Маршувала й група гуцульських дівчат, співаючи на весь голос польський національний гімн «Єще Польска не згінела...» на мотив «Ой не ходи Грицю». Це вже було макабричне, але, видно, аранжери цієї імпрези думали, що так найкраще можна віддати ідею «генте рутенус, націоне польонус». І це все декілька років перед вибухом другої світової війни.

Я прочитав «Атлантиду» одним віддихом, сміявся й посміхався. Але двох справ не можу поминути мовчанкою. Перша — це рефлексії автора, мовляв, для українців уже краще було бути під поляками, ніж зносити ярмо більшовицького хамства. Тут автор таки не знає, що альтернативою до більшовицького поневолення ніколи не було польське панування, навіть у найбільш затурканому бойківському селі. Друга — це фатальне поковзнення автора, ніби для ілюстрації грубого гумору між польськими й українськими прихильниками футболу: «Ти в тризуб шарпаний»... та-

кого не можна писати. Я скажу, що мені доводилося чути багато образливих лайок. Польські лайки — багатопверхові. Але так формульованої лайки я таки не чув.

*

Хочу зупинитися на незвичайно цікавій публікації УВУ в Мюнхені з 1969 року. Маю на увазі «Українсько-польські стосунки у XIX сторіччі» Михайла Демковича-Добрянського. Я обрав умисне таку форму обговорення з нав'язанням до «Атлантіди» А. Хцюка, бо М. Д. Добрянський дав нам твір, який читається, як найбільш сенсаційний роман. Наукова методика опрацювання і багата бібліографія ні в чому не порушує легкості стилю. Це фантастично неймовірна розповідь, якій може позаздрити не тільки історик чи публіцист, але й літератор.

Зацитую одне місце, яке може правити за провідну думку публікації:

«Від 1340 року три сторіччя йшов польський народ на схід, на Русь-Україну, штовхнений туди своїм королем, який у польській історіографії дістав за це епітет „Великий”. На цьому шляху польський народ витратив величезні енергії і занедбав ряд інших завдань. А результат? Сьогодні східній кордон Польщі є приблизно там, де був 1340 року; і російський імперіалізм господарює в Центральній Європі, у Варшаві, Празі, в Будапешті».

Польська спадщина в Галичині після 1772 року була жалюгідна. Панщина в найлютішій формі, принижене греко-католицьке духовенство та його єпископат і одна-єдина школа при Ставропігійському братстві у Львові. Щойно реформи Йосифа II спинили духову й фізичну ліквідацію українсько-

го народу в Галичині. Це не були жодні привілеї від віденського габсбурзького двору, а привернення деяких людських справ і галицьким українцям, яких вони до того часу не мали.

Але ця не дуже то тепла весна закінчилася досить скоро, з приходом на трон Леопольда II (1790). Вступ на трон Франца I (1804) поховав усі надії українців на кращу долю, прийшло до ще жорстокішого поневолення галицьких українців польською шляхтою.

З «весною народів» (1848) й українці віддихнули спокійніше. Але це була тільки передишка. Головна Руська Рада у Львові висунула дуже далекосяжну програму оборони життєвих інтересів українців, що давала гарні вигляди на майбутнє, бо цісарським декретом знесено панщину й звільнено українську греко-католицьку ієрархію від опіки польського єпископату. Губернатор Галичини, пізніший міністер внутрішніх справ, граф Стадіон, а пізніше його наслідник міністер Вах пішли по лінії визнання рівного права на автономію для всіх народів монархії, отже й для українців. Із східної Галичини мав бути створений окремий коронний край з власним соймом і губернатором, згідно з вимогою Головної Руської Ради. Для віденських лібералів це була справа самозрозуміла й згідна з ідеєю перебудови монархії на базі історичних країв. Австрійський цісар мав чейже титул короля Галичини і Володимирії, перебраний по угорських королях, які носили цей титул.

Ці загальні реформи віденських лібералів і є підставою легенди, такої популярної ще й нині в багатьох поляках, мовляв, віденські німці видумали українську націю на злість по-

лякам. Заслугою М. Добрянського є, що він розправляєтья з цією легендою науково, посиляючися на документальні дані. Найсуттєвішим у тому є, що віденські німці не мали найменшого сантйменту до галицьких українців. Зокрема цісар Франц Йосиф I був всеціло відданий полякам і спирався на своїх польських дорадників. Граф Агенор Голуховський був його особистим приятелем. На тих його приятелях, польських аристократах, спочивала вся політика цього цісаря. Нагадаю, що коли атентатника на графа А. Потоцького засуджено на кару смерти (українського студента Мирослава Січинського), цісар два рази відмовився підписати помилювання, мотивуючи це тим, що замах на його намісника – це найтяжча образа його особи.

Таки ще 1848 року передано адміністрацію Галичини польській шляхті. Бісмарк був вразно за польонізацію українців у Галичині, мотивуючи таке свое ставлення вимогами бойової готовости монархії проти Росії. Так віденська політика, як і політика Берліну спиралася у протиросійській політиці на поляків. Це є досить пікантна подробиця документації Добрянського. Австрійський історик Вальтер Роґге так характеризує А. Голуховського: «... який у своїх поглядах і принципах мав багато з старопольських ідеалів, але все заховане під доброю австрійською шпатою» («Естеррайх фон Вілягош біс цур Гегенварт», I–III, Ляйпціг–Відень, 1872–73). Щоб закінчити з цією легендою віденської інтриги, треба додати, що польські аристократи були не тільки аж до вибуху першої світової війни цісарськими намісниками Галичини, вони ж зчаста посідали найвищі пости в центральному уряді у Відні, були пре-

м'ерами, міністрами закордонних справ, фінансів і т. д. У рецензії замало місця, щоб зупинитися на цьому явищі, але такі імена, як Голуховські, Бадені, Потоцькі, Смолька, говорять за себе.

У 1867 році віденський парламент схвалив нову, демократичну конституцію, створено дуалістичну австро-угорську монархію, президентом міністрів центрального уряду у Відні став граф Агенор Голуховський. У Галичині була введена нова конституція, побудована на куріальній системі. Всю владу передано польській шляхті вже «конституційним порядком». Польська мова стала єдиною урядовою мовою, у школах й українських церквах запроваджено польську урядову мову, українські катехити мусіли навчати релігії по-польски. В українських духовних семінаріях не вільно було розмовляти по-українськи навіть у коридорах, українську церковну ієрархію передано під нагляд польських єпископів, а цитування на проповідях святого письма церковно-слов'янською мовою було провиною.

Найгірша доля зустріла українське село. Визнані після знесення панщини сервітути на ліси і пасовиська польські землевласники самочинно унедійснили, судові процеси програвали завжди селяни. До цього прийшла ще неймовірно низька заробітна платня на панських ланах, село голодувало. За свідченнями польських і австрійських істориків, помирало в Галичині річно 50 000 селян з голоду.

На такому тлі загострювалася українсько-польська боротьба. Спершу це була боротьба за мову й церкву, яка згодом перейшла в організовану боротьбу проти польонізації і людського економічного визи-

ску. Не проминуло й двадцяти років від введення нової конституції в австро-угорській монархії, як українські політичні провідники, духовенство й молода ще інтелігенція здобули беззастережну підтримку в народній масі. Всі спроби порозуміння з поляками не доводили ні до чого, бо поляки взагалі заперечували існування української нації. Культурно-політична боротьба набрала ще гостріших форм, коли до неї долучилася організована економічна боротьба. На самооборону селян страйками польська шляхта відповіла пацифікаціями при допомозі угорських гусарів. Українських селян стріляли й кололи багнетами. Всі інтервенції у Відні нічого не міняли. Міністер внутрішніх справ центрального уряду відповідав незмінно: залагодьте ці справи з поляками у Львові. Такий стан доводив українців до одчаю і знайшов свій вияв у замаху українського студента Мирослава Січинського на намісника Галичини А. Потоцького в 1907 році.

Тут насувається читачеві цікава рефлексія. Хоч за існування Польщі 1919–39 українцям не переливалося, ми пережили тільки одну пацифікацію, тоді як за австрійської влади було їх безліч, ми мали в польському варшавському сеймі у чотири рази більше послів, ніж в «автономному» сеймі у Львові; ба у віденському парламенті мали ми в три рази більше послів (22), як в «автономному» галицькому (7). У вільній Польщі нас гнобили, нам не дозволяли урядово називати себе українцями, але нас не називали більше поляками («генте рутенус, націоне польонус»), нас поліція польська не гласкала, але такі це не були австрійські жандарми (польської національності), і

хоч ми не мали своїх міністрів у польському уряді, таки одним з найвищих достойників польської держави був українець, віцемаршал сойму Василь Мудрий. У Львівському сеймі за Австрії промови українських послів культурні польські шляхтичі й аристократи зустрічали вереском, у польському сеймі українські послі могли спокійно виголошувати свої самостійницькі заяви.

Очевидно, часи стали інші. Поляки в Польщі — це не була тільки польська шляхта з Галичини, а українці мали за собою визвольні змагання 1917–20 років, війну з Польщею (яка ніколи не була закінчена), культурно, політично й економічно організований народ. З таким новим станом речей поляки мусіли рахуватися. Я думаю, що не без значення було, що й поляки стали іншими.

Повернуся ще до економічного гніту на українському селі в Галичині. Польські землевласники не зважали на безземелля українського села і парцелювали свої мостки між спровадженими польськими колоністами з Західньої Галичини. У 1880–1912 роках прибуло до Східньої Галичини 318 тисяч поляків. Окрему ролю в економічному визиску села відіграло т. зв. право пропінації, яке польський посол у львівському сеймі граф Лясоцький назвав словами: «Це наша святість» (шинки). У 1890 році австрійський державний фіскус викупив це право пропінації за 124 мільйони корон і таки зараз винайняв право гнати спирт і на шинки польській шляхті, тобто все залишилося по-старому.

Не можна не закінчити цього обговорення згадкою про один феномен польської політичної думки: появу всепольського руху. Біблією цього руху стала книжка Романа Дмовського

«Думки модерного поляка». Всі ці думки находимо пізніше у німців у «Майн Кампф» Адольфа Гітлера. Ці «Думки» та «Огнем і мечем» Генрика Сенкевіча оформили надовго польську ментальність, ментальність ця не чужа й комуністичній Польщі. Це ментальність вищости поляків над іншими народами (расизм), заперечення існування окремої української нації й право на експансію на схід для його опанування («похід на Русь»). При тому всьому все спиралося у Дмовського на проповіді біологічної ненависти до всього, що українське. Коли польський міністер освіти Енджеєвіч (1935) усунув «Огнем і мечем» зі шкіл як обов'язкову лектуру, на нього перейшла вся зоологічна ненависть польських ендеків (національних демократів, вірних ідеології Дмовського), як зрадника польського народу. Нині є «Огнем і мечем» найбільш улюбленою лектурою в Польщі Гомулки. Думаю, що відомий Мочар і деякі польські єпископи, які забороняють говорити проповіді по-словацьки в словацьких селах у Польщі, — це учні Дмовського і Сенкевіча.

Хочу закінчити це обговорення ще одною, не маловажною заміткою. У біологічному наступі поляків на українців не брали участі польські соціалісти. Їх лідер, Ігнатій Дашинський, так за Австрії, як і за Польщі виступав на оборону правди, на оборону покривджених. Але були й світлі імена серед поляків

несоціалістів. Згадати треба польського священика Валеріяна Калінку, Леона Васілевського, анонімного автора памфлету «Квестія Руска», польських князів Ю. Любомірського й А. Сапегу і теж аристократа, посла до віденського парламенту, Гневоша, який не хотів подати руки графові Дзедушицькому, голові виборчого комітету в час горезвісних баденівських виборів до галицького сойму. Він, Гневош, сказав такі пам'ятні слова: «Заки вам подати руку, вмийте, пане графе, руки від тієї крові, яку ви пролляли в галицьких виборах».

Я зупинився в одній рецензії на таких двох різних публікаціях, бо вони гідні застанови власне в такому контексті. М. Демкович-Добрянський відзначає цю, ще нині фатальну співбіжність долі двох, так близьких народів. Кожна боротьба між українцями й поляками доводила неодмінно до поневолення обох народів російським імперіялізмом. Тут ні при чому такі чи інші орієнтації. Доля судила нам бути сусідами, і цього факту природи ніщо не змінить. В історії було все так і в майбутньому все так буде, що або знайдемо шлях до братньої згоди, або нас не буде. Історія, зокрема історія останніх двох сторіч доводить, що відповідаємо тільки ми, а не інші (вороги), чи вищі сили (ідеології). Ця відповідальність спадає на кожне покоління, нині лежить вона на нас.

1. *Анджей Хцюк*, Антлантида. Оповідь о Велькім Ксенстве Балаку. Накладом Польської Фундації Культуральней, Лондон, 1969, 233 стор.
2. *Михайло Демкович-Добрянський*, Українсько-польські стосунки у ХІХ сторіччі. Український Вільний Університет, Мюнхен, 1969, 118 стор.

Євген Врецьона

Paul Shoup, COMMUNISM AND THE YUGOSLAV NATIONAL QUESTION. New York, Columbia University Press, 1968, 308 pp.

Erich Goldhagen (ed.), ETHNIC MINORITIES IN THE SOVIET UNION. New York, Praeger, 1968, 351 pp.

Пол Шавп, КОМУНІЗМ І ЮГОСЛАВСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ. Нью-Йорк, в-во Колумбійського університету, 1968, 308 стор.

ЕТНІЧНІ МЕНШИНИ В РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ. За редакцією Еріха Гольдгагена. Нью-Йорк, в-во Прегера, 1968, 351 стор.

Перша книга — праця одного автора, Пола Шавпа, професора політичних наук університету Вірджинії. Написана вона як докторська праця, що її автор оборонив у Колумбійському університеті десять років тому. Це — поважна і цінна праця, в якій автор широко використав всі доступні йому югославські та інші джерела, одна з найсолідніше документованих студій про югославський федералізм та національну політику тієї держави.

Хоч основний наголос Шавп ставить на період другої світової війни та повоєнний час, він починає її цікавим розділом про національне питання в Югославії в 1919—41 роках. Автор правильно підкреслює, що югославський експеримент багатонаціональної держави був початий після першої світової війни без належної підготовки та при відсутності одного загальноно респектованого об'єднуючого провідника, як це було, наприклад, у Чехо-Словаччині, федералізм якої однак так само розпався, як югославський, в наслідок німецького тиску. Аналіза Шавпа підкреслює неуспішність зв'язки національного питання у міжвоєнний період, що позначався короткозорістю та нетолерантною зверхністю сербського шовінізму, як і дуже важкий та трагічний період громадянської війни і міжусобиць між югославами під час війни.

Зрозуміння цих усіх воєнних труднощів, мабуть, і спричинилося до того, що комуністичні югославські провідники з Тітом на чолі поставили національне питання в ліберальній та менш догматичній площині, як це було, наприклад, у Радянському Союзі. Правда, теоретично югославський федералізм був оснований на радянських зразках, але в практиці багато більший наголос був поставлений на національні проблеми та права кожної з республік. Про будь-яку культурну чи національну асиміляцію — не говорячи вже про «злиття націй» — в Югославії ніхто навіть не посмів згадати.

Та чи не найважливішим було рішення Тіта та його співробітників вести працю Комуністичної партії Югославії на дійсно рівноправних федеральних принципах у всіх республіках. Всі ці рішення повоєнних років повністю себе виправдали в період радянсько-югославського конфлікту (1948—53), коли національні групи Югославії виявили повну єдність та політичну лояльність.

Дальші розділи праці Шавпа присвячені македонському питанню, шовінізмові після 1948 року та економічним проблемам югославського федералізму. Період кінця 50-их та початку 60-их років був періодом далекосяжної лібералізації національних взаємовідносин в Югославії. У 1961 році, як підкрес-

лює Шавп, дійшло до того, що людям було офіційно заборонено подавати їхню національність, як югославську. Ця лібералізація та далі «обнаціоналення» югославського федералізму досягли свого вершка в 1966 році, коли усунуто «югославського Беріо» — сербського шовініста Ранковіча. Цей процес триває й далі.

Не менш цікавий аспект югославського федералізму, особливо з погляду важливості цього питання в Радянському Союзі, — це економічні взаємовідносини між югославськими республіками і їхній економічний розвиток. Хоч Шавп критично та неприхильно ставиться до наявності конкуренції та неекономічного повторення, тобто дублювання деяких програм та економічних процесів в окремих республіках, не можна виключити можливості, що на тривалу мету такий розвиток може принести багато користи, бо він змушує окремі області та національні країни Югославії більш раціонально використовувати їхні економічні засоби (не говорячи вже про чи не найбільш вирішальний людський елемент), а не покладатися на арбітрарні та догматичні централістичні рішення, як це часто буває в Радянському Союзі та інших соціалістичних країнах.

На закінчення Шавп правильно підкреслює непевне майбутнє югославського федералізму, особливо на випадок смерті Тіта, що може статися кожної хвилини. З його аналізу також ясно, що, не зважаючи на різні труднощі та недоліки, югославська система створила міцні основи для розвитку справжнього югославського державного мислення та загальноюгославської лояльності, бо це був природний процес співпраці та співіснування близьких (а при тому історично дуже ворожих, як це

часто буває між слов'янами взагалі) народів на основі справжньої рівноправності.

*

Збірні праці про національне питання в СРСР за редакцією Еріха Гольдгагена, що появилася в 1968 році, це вислід конференції, присвяченої цьому питанню, яка відбулася під кінець 1965 року в Брендайському університеті в штаті Масачусетс у США. Хоч після конференції лише деякі з авторів доповнили свої статті новими джерелами (це зробили українські автори Я. Білінський та В. Голубничий; їх розділи є між найкращими у цій збірці) і не зважаючи на деякі огріхи, збірник «Етнічні меншини в Радянському Союзі» треба вважати за одну з цінніших праць на цю важливу та все ще на Заході дуже занедбану тему.

Автори поодиноких статей, за кількома винятками, вихідні з національних груп, що їх вони обговорюють, і це, мабуть, є причиною дещо відірваного та вузького підходу до національного питання в такій чи іншій радянській республіці. При крапці підготові конференції чи навіть вже при самому редагуванні цього збірника можна було цю ваду усунути за допомогою одного чи двох коротких критичних корективів чи зауважень, які розглянули б порівняльно такі чи інші проблеми національного питання у ширшому, всерадянському масштабі.

Взагалі редакційна підготовка збірника це його найслабша сторінка. Гольдгаген обмежився коротким восьмисторінковим, дуже загальним вступом, не достатнім для того, щоб якось пов'язати одну з одною окремі статті у цій збірній праці. Деякі статті до цієї збірки цілком не підходять, як, наприклад, «Ідея „національності” в царській Середній Азії».

Одна з цінніших у збірнику є стаття Джона А. Армстронга, яка є спробою проаналізувати національну політику Радянського Союзу з погляду самої Комуністичної партії СРСР. Його основний висновок, умотивований цілим рядом статистичних таблиць, це ствердження загального неуспіху радянської асиміляційної політики.

Збірник треба розглядати як оглядову працю, яка стосується в основному хрущовського періоду. Напевно появляться нові праці про національну полі-

тику Радянського Союзу на базі нових демографічних даних з цього річного перепису населення. Не зважаючи на це та деякі слабості праці Гольдгагена — особливо її слабе теоретичне обґрунтування (між авторами, мабуть, немає ні одного соціолога), — ця збірна праця матиме тривалу наукову вартість і буде без сумніву розглядатися, більш чи менш критично, як поважний вклад у ділянку національного питання Радянського Союзу.

Олег С. Федшин

Три прямишківські поети

Іван Мацинський, ПРИСТРІТНИКИ. 156 стор.

Йосиф Збігмій, ВІКНА БЕЗ НІЖНОСТІ. 87 стор.

Михайло Дробняк, СМУГИ СВІТЛА. 72 стор.

Видало Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, Відділ української літератури в Пряшеві, 1969.

«Пристритники» — третя збірка прямишківського поета Івана Мацинського. На початках Мацинський писав по-російськи, але згодом переключився на рідну українську мову. Остання його книжка — найкраща з трьох — містить у собі 115 віршів різної довжини і різних тематично. Композиційно ці вірші традиційні, без натяку на експеримент чи новаторство. Не натрапимо в них на небуденні слова, синтаксичні труднощі, пропуски, натяки чи суперечності. Це відкриті композиції, які не вимагають спеціальної техніки для прояснення чи розшифрування. Вірці для таких композицій знаходимо і в російській, і в українській поезії цього століття. Легко пізнати в них поетичні прийоми Маяковського, Єсеніна, Тичини, Рильського й Антонича. Проте це не означає, що вірші Мацинського застаріли. Своєю більш-менш

конвенційною мовою поет зумів передати власне, індивідуальне відчуття дійсності. При відсутності рідкісних чи нових слів вірші Мацинського рясніють щирістю й інтимністю. Мета Мацинського — зафіксувати образи людської трагії, як вони виникають у його свідомості, а не винаходити нові поетичні моделі. Проте своїми пошуками свіжих метафор і оригінальних ритмічних взорів Мацинський вдихає нове життя в свої конвенційні моделі. Майже всі його вірші насичені емоціями, які проте не переходять меж раціональності. Влада розуму над словами, що виражають почуття, зорові перцепції та слухові враження, об'єднує його лінії в міцно збудовані логічні структури. Мацинський рідко коли відображує свої психічні суперечності. Головним об'єктом його поетичного зору є довколишній світ. Між цим світом і лю-

Зміни в керівництві комсомолу України

Можна твердити, парафразуючи відоме прислів'я, що «партійна ласка бистрим конем іде», коли розглядати персональний склад нововизначеного секретаріату ЦК ЛКСМУ — центрального комітету Ленінської комуністичної спілки молоді України. Отож після XXI з'їзду комсомолу, який відбувся в останній декаді березня, на першому пленарному засіданні центрального комітету «обрано» нове бюро та секретаріат: у першому (яке є чимось у роді комсомольського політбюро) — 13 членів та 5 кандидатів, у другому — 7 секретарів, які одночасно є членами згаданого бюро. Не всім дотеперішнім «бюристам» та секретарям усміхнулася «партійна ласка» і не всі вони могли знову сісти на «бистрого коня». Трьом республіканським секретарським «комсомольським ватажкам» (це окреслення аж ніяк не подумане у зневажливому тоні, бо воно офіційно вживається в комсомольській публіцистиці) довелося залишити досить добре оплачувані бюрократичні посади. Мова йде про Івана Скибу, Леоніда Бихова та Валентину Шевченко, яких не перебрано ні секретарями ЦК, ні членами бюро. Причини відставок офіційно не відомі. Можна робити тільки більш чи менш імовірні припущення: або їх «звільнено у зв'язку з переходом на партійну роботу», або вони належать до категорії «ідейно не відшліфованих комсомольських керівників», на яких гостро напав на з'їзді Петро Шелест.

Скиба — це другий секретар

ЦК ЛКСМУ, який видав усією політично-організаційною роботою, тобто «добором та розстановою керівних кадрів»; Шевченко — з 1962 року голова т. зв. Української республіканської ради піонерської організації; про Бихова точніших даних, на жаль, немає. Півтора року тому, у жовтні 1968, вони належали до числа тих, кого президія верховної ради УРСР нагородила «почесними» чи звичайними «грамотами» за «заслуги в політичному вихованні молоді». Можливо, що вони тепер десь впливають на плесо партійних вод районного масштабу або цілковито зникнуть з політичного овиду, як це, наприклад, сталося з Олексієм Кириченком — колишнім генсекретарем ЦК КПУ і членом політбюро та секретарем ЦК КПРС.

Також «заслужений діяч культури УРСР» (з жовтня 1968) Олег Ситник мусів залишити посаду відповідального редактора газети «Молодь України», щоб перейти на другорядний пост у складі редакції щоденника «Радянська Україна». Подібне сталося колись з його попередником Іваном Семенцем, якого тоді авансовано на головного редактора газети «Вечірній Київ». Чи їх обох «підвищено», чи, може, понижено — важко сказати. Здається, що вони обидва «досягли комсомольського віку» (35 років), коли треба переходити на партійну або «іншу» роботу.

Хто прийшов на місце вибулих?

Другим секретарем ЛКСМУ став тепер Адольф М. Гі-

ренко — досі перший секретар Дніпропетровського обкому комсомолу, «нагороджений грамотою президії ВР УРСР» у жовтні 1968, якого «Радянська Україна» називала тоді «Гиренком» (число від 27 жовтня). Звичайно діяльність другого секретаря — на всіх щаблях партійної чи комсомольської драбини — якнайтісніше пов'язана з «компетентними органами», що «дбають» про державну безпеку. Висхідну кар'єру Гиренко напевно завдячує своїй активній участі в погромі творчої молоді в Дніпропетровському. Іншого пояснення годі знайти, іншого висновку годі робити.

На місце Валентини Шевченко прийшла, мабуть, О. П. Шваба, про яку докладніших даних наразі немає. Бихова замінив Г. І. Москалюк.

Відповідальним редактором «Молоді України» є тепер Л. Г. Стефанович, якого післяз'їздовий пленум ЦК ЛКСМУ «обрав» кандидатом на члена бюро ЦК. На з'їзді Стефанович належав до тих, хто якнайголосніше «викривав недоліки в політичній та організаторській роботі» в комсомолі і вимагав «невідкладного поліпшення її». Фактично він повторював тільки те, що раніше нього сказали і Петро Шелест, і Олександр Капто — комсомольський генсек на Україні.

На секретарських посадах залишилися: Капто, Тамара Главак та Григорій Ревенко. Крім уже згаданих трьох «новоприбулих», секретарем ЦК обрано також І. С. Хоменка.

Треба нагадати, що О. С. Капто був висунений Олександром

П. Ляшком (тодішнім другим секретарем ЦК КПУ) на теперішній пост у травні 1968, коли його попередник Юрій Н. Єльченко «перейшов на партійну роботу» — як другий секретар Львівського обкому КПУ. У зв'язку з цим дуже цікаво підкреслити, що мова йде про посади других секретарів. Це аж надто промовисті факти.

Тамара Главак далі відає всією т. зв. ідеологічною роботою в комсомолі на території Української РСР. Виходить, що «тумбочок від ідеології» на Україні не бракує. Такою ж «тумбочкою» є також Галина Менжерес-Оксамитна — завідувач відділу ЦК ЛКСМУ для справ пропаганди та культурно-масової роботи, яка за «заслуги» в цій ділянці стала тепер кандидатом на члена бюро ЦК ЛКСМУ, тобто належить до тієї «вісімнадцятки», яка перед партією відповідає за весь «молодіжний фронт у республіці». Міцно сидять вони обидві на керівних комсомольських кріслах, не зважаючи на те, що саме їхня ділянка т. зв. роботи опинилася під гострим та цільним обстрілом з'їздової критики. І не зважаючи також на факт, що вся українськомовна радянська преса дуже виразно підкреслила, що на ХХІ з'їзді комсомолу України «були викриті недоліки в організації політичного навчання і виховання молоді». А ці недоліки мали місце якраз у секторі, яким безпосередньо керує товаришка Галина під постійним контролем свого шефа-товаришки Тамари.

В. П. Стахів

Поступки режиму?

Нотатка, що недавно появилася в радянській пресі, вказує на те, що кампанія кримських татар за свої права має деякі успіхи, хоч утиски не припиняються. Ця вістка в газеті кримських татар, що виходить у Ташкенті (Узбекистан), інформує, що дітей кримських татар, які ходять до шести шкіл у місті Наманган, будуть вчити їхньою рідною мовою. Ось повний текст нотатки, в перекладі з кримо-татарської мови, взятий з газети «Ленін Байрагі»

(«Ленінський прапор») від 16 квітня 1970:

«Недавно, міський відділ освіти Намангану скликав групу кримо-татарських учителів, що працюють у місті, і дискутував з ними на тему навчання татарських дітей у школах рідною мовою.

«Учасники наради постановили, що, починаючи з нового шкільного року, кримо-татарські діти, які ходять до шкіл чч. 1, 6, 7, 31, 34 і 39, будуть слухати лекції рідною мовою».

Біографічні нотатки

РОМАН БАБОВАЛ народився 1950 року в Льежі, Бельгія. Закінчив Малу українську семінарію в Римі (1968), тепер студент медичного факультету Лювєнського університету; автор збірки поезій «Навіщо про те згадую?» Друкувався в українських пластових та французьких літературних журналах. Приготував до друку збірку поезій французькою мовою «Спрага» і готує другу збірку українських поезій.

ОЛЕНА ВАСИЛЕВА (псевдонім) — за фахом філолог-романіст, авторка повісти «Море житейськое» та роману «Коли орбіти схрещуються». Працює як у галузі науково-дослідній, так і в галузі мистецького перекладу. З 1950 року живе в Нью-Йорку.

ДМИТРО КОРБУТЯК — публіцист, колишній співпрацівник львівського тижневика «Громадський голос». У післявоєнні роки був редактором тижневика «Народна воля» у Скрантоні, США; тепер — головний редактор українського відділу «Голосу Америки». Публікується в американських журналах.

АРКАДІЯ ОЛЕНСЬКА-ПЕТРИШИН — маляр і мистецтвознавець, викладач мистецтвознавства в Ратгерському університеті, США. Живе в Нью-Бравнвіку, штат Нью-Джерсі. Член редакції нашого журналу.

Виставка Любослава Гуцалюка

Пропонований під цією назвою з цього числа читачам «Сучасности» розділ включатиме рецензій й нотатки про важливіші події в мистецькому житті нашого часу, зокрема рецензії на українські й північноамериканські мистецькі виставки в Нью-Йорку й інших містах США і Канади, як також на виставки у різних країнах Європи. У цьому розділі будуть обговорювані також радянські, еміграційні та чужоземні видання з усіх ділянок образотворчого мистецтва.

Розпочинаємо нашу мистецьку хроніку рецензією Анатолія Коломийця на виставку Л. Гуцалюка і трьома нотатками Ірини Федишин про американських малярів Дайна, Авері і Стеллу.

Р е д а к ц і я

У приміщенні спортивного товариства «Леви» в Чикаго (США) 10-12 квітня 1970 відбулася виставка Любослава Гуцалюка, влаштована заходами Товариства дружин лікарів.

У цьому огляді постараюся визначити характер виставки, додаючи деякі критичні зауваження та висновки.

Тридцять картин середнього формату, намальованих протягом трьох місяців 1970 року, вивішили стіни залі, надавши виставці в цілості пастелевого кольориту.

Сюжетність виставки можна поділити на три частини: вулиці європейських міст, квіти й українські церкви. Домінантним технічним засобом у картинах Л. Гуцалюка є техніка вертикального шкрябання, роздавлювання і цяткування. Часте повторювання тієї самої техніки в картинах, розміщених на стіні близько одна побіч одної, створює враження камуфляжної сітки, за якою приховане малювання. З мистецького боку привертають до себе увагу картини «Старий квартал» та «Уявні квіти». Обидві більшого

формату і зміло виконані, якщо мова про композиційну побудову гами барв. У «Старому кварталі», наприклад, будинки, розташовані в одну лінію, фасадом до глядача, створюють вертикальні пасма узгіднених між собою фарб й одночасно зрівноважують форми, створені за допомогою контрастів. Те саме можна сказати про квіти, виконані в теплій тональності, з масивно покладеною фарбою. Ця рельєфність розпилює світло і таким чином надає картині грайливості.

Решта картин невідзеркалює нічого особливого, що могло б вказати на досягнення мистця в царині шукання чи оновлення. Помітно втерті стежки устійненої формули в зстосуванні фарб, відчувається брак контрастів, які дають силу, окреслюють форму і надають сміливості й різкості, спонукуючи мистця думати новими категоріями. Категоріями, які є невід'ємною частиною нашого часу й характеризуються наявністю інстинкту, постійною спонукою до імпульсів і спонтанності, протилежно до декора-

тивності і млявості логічного думання там, де вимагається дії цілого людського думання, щоб перетворити енергію у форми естетичної насолоди.

Картини не є витвором тільки для очей. Людський зір — не окремішній для себе орган, але пов'язаний з іншими почуттями. Людина приходить на виставку з певним багажем власної уяви, і тому завданням мистця є зрушувати й поновлювати сенсативність своїх праць глядачеву уяву. Вкладена мистцем енергія мусить вібрувати, бути динамічною. Поєднуючися, ці два чинники — уява глядача і чуттєвість мистця — спроможні витворити третій чинник — емоційності.

Такі картини, як «Дуби», «Волошки», «Папороть», «Південне побережжя», «Уявна пристань», «Гірський пейзаж», всією своєю сукупністю на виставку мистця такого формату, як Любослав Гуцалюк, не надаються. Подібні речі в мистецькому побуті відкладаються, забуваються, або ж за якийсь час перемальовують-

ся, про що напевно знає й сам мистець і з цим твердженням погоджується. Помітні в мистця намагання врятувати деякі картини «натиском» на техніку, що в результаті не дає ніяких позитивних наслідків, тільки виявляє вимушеність і вбогість цього роду спроб. Це є ще одним доказом того, що мистецтво не толерує насильства, незалежно від того, в якій формі його стосувати. Якщо оглядати на стіні дерев'яну гуцульську церкву в одному куті виставки і дві церкви св. Юра в іншому, мальовані з тим самим спрямуванням, тільки в іншій тональності, то характер такої виставки не тяжко відгадати. Такі речі спрямовані на здобуття людського сантименту, промовляють до звички чи й смаку глядачів. Сантимент не є гріхом людини, але зловживання ним з боку мистця, завдання якого творити культуру, викликає несмак і послаблене авторитет мистця.

А. Коломисць

Джим Дайн — поет інтимного

«Деякі з найкращих моїх друзів — це мої старі вигідні черевки, сховані в кутик моєї немудрої торбини з м'якими речами...»

Джим Дайн

Недавно в Нью-Йоркському Вітні-музеї (Whitney Museum) з «Немудрої торбини» Джіма Дайна (Jim Dine) розсипалися багатогранно «м'які і не такі то м'які речі» в рамках його ретроспективної виставки за останні десять років: 1959—69.

У цих картинах та асамбляжах цей молодий американський маляр постає перед глядачем у дуже інтимному світлі. Хоч Дайн і поділяє філософію

мистців т. зв. напрямку «поп арт», але насправді, стисло беручи, він одним з них ніколи не був. Дайн, як і Ольденбург, Варгол, Ліхтенстайн, Весельман та інші, висловлює думку, що абстрактний експресіонізм «вичерпався», і так, як вони, надає найважливішій ролі об'єктові — звичайній речі.

Тоді як для мистця напрямку «поп арт» найважливішою є об'єктивна образотворчість щоденних та банальних речей у бажанні виповнити прогалину між життям і мистецтвом, для Дайна центральною справою є образотворчість і конкретний вжиток речей, які є багатозначні для нього персонально і ча-

сто зв'язані з його власними переживаннями. Тут його «дюшампіана» (від Marcel Duchamp) очищена (на відміну від «поп-мистецтва») від політичних обертонів. «Поп арт» часто є аналітичним та неперсональним, а водночас сатиричною пародією на американське суспільство; мистецтво ж Дайна — завжди емоційне, персонально-інтимне та автобіографічне. В суті речі Дайн розкриває свій власний «краевид» і найбільш зацікавлений завданням створити пластично свою біографію.

Велика Дайнова любов до речей, особливо до знаряддя й залізяк різного роду виводиться з його дитячих років (його батько був власником крамниці з ремісничим та ковальським знаряддям і виробами). Дайн, як і Равшенберг, інтригує — чи точніше сказати б, протиставляє — різні речі звичайного вжитку в так звані комбінації з мальованим полотном. Так, наприклад, Дайн прикріпив справжню траворізку до малюнка, на якому зелена фарба реалістично вкраплена на лезо траворізки, як залишки зрізаної трави, а ручка машини спрямовує наші очі вгору до несподіваного вибуху жовто-зелених кольорів, які є сугестією літнього краєвиду. Або в іншому випадку Дайн малює ряд «автопортретів», як, наприклад, «Подвійний ізометричний автопортрет», базований на рекламі купального халата, на якому образ халата стає його двійником. Перед цими мальованими

на полотні «халатними автопортретами» Дайн завішує ланцюги, тінь з яких надає цим «картинам» своєрідного оживлення. Це свідоме бажання підкреслити контраст між м'якістю і твердістю речей, між об'єктом і малюнком, між конкретною реальністю й ілюзією — характеризує майже всі твори Дайна.

Останнім часом Дайнові малюнки більш ліричні і, як можна сподіватися, більш еротичні (загальне зацікавлення «поп-артом»). Улюблений мотив тепер у нього — людське серце, образ якого стає для Дайна багатим джерелом для зорового, емоційно-психічного та асоціативного образотворення. У повторенні цього образу і в ліричному вжитку теплих прозорих водяних фарб Дайнові «Серця Риму» можна сприймати як тональну поезію, що оспівує людське серце й усе з ним зв'язане.

У поезії Дайна, як і в його малярстві, чи радше образо-і-асоціаціо-творенні, автор-мистець хоче поділитися з нами (у чому погодяться і читачі, і глядачі) своїм життєрадісним та трайливим відкриттям себе і свого світу. «Я хочу висловити себе нехай словами, нехай кольорами чи й навіть старими черевиками». І хотілося б, щоб він себе чим більше виявляв і справді серйозно заходився коло малярства, ніж (хоч як воно цікаве і винахідливе) «залізничного» штукарства.

Ірина Федішин

Мілтон Авері — поет простору і самотности

«Чому говорити, як можна малювати», — казав Мілтон Авері (Milton Avery) за свого життя. І справді, він малював безмежно розлогі луги Коннектикуту взимку, морські дюни Массачусетсу влітку та нью-

йоркський Центральний парк в усі пори року. В його свіжо дихаючих полотнах можна відчувати справжнє розуміння й любов до природи, як також дисципліновану мистецьку уяву.

Мистецький лексикон Авері

був такий же лаконічний, як і мовний, як це можна спостерігати на його працях на пошмертній ретроспективній виставці у Бруклінському музеї. Авері (як і Матісс) спростив природу до її «кістяка», спрощуючи та селективно обрізуючи всі неістотні деталі аж до її фундаментальних контурів. Результат цього спрощення виявляється в простірності та свіжості атмосфери і в прозорості мистецького вислову. У світосприйманні і в картинах Авері краєвид і людина є рівноправними елементами. Так, наприклад, нага жіноча фігура розкішно майорить на пляжі і зливається з обрієм, немов піщана хвиляста дюна над морем. Або в іншому випадку самотня мева увіковічена у своєму смертельному злеті з височини в море: вона ніби завішена понад простором і часом.

Не зважаючи на його радикальне спрощення і, здавалося б, безпощадну пурифікацію, Авері ніколи не відходив від природи і завжди зберігав своєрідну поетичну її візію. Особливо майстерно зображував він улюблені ним елементи: дюни і море, огорнені прозорим повітрям і безконечною тишею, спокоем і ніби радісною самотністю. Птиці також були близькі його мистецькій уяві, може, тому, що їх легкість та здібність літати так добре гармонізують з його стилем, часом легким — безжурним і переливним, який не підлягає законам земного тяжіння, але частіше сповнений настроями смутку і самотності.

У картині «Морські птиці пливуть на дощі» (1960) Авері кількома мазками зобразив про-

сто і легко море, птиці і дошку і разом з тим передав силу морської стихії й кришталістність життя маленьких птиць.

Найбільш імпресивні морські краєвиди Авері — пусті, прозорі й одночасно повні самоти і смутку. Часто, однак, ці краєвидні простори втілюють тут і там, охоплюють в єдину цілість людські постаті. Ще в іншому випадкові півень, співаючи своє «кукуріку», викликає в Авері гумористичну нотку. Треба зазначити, що, попри всю свою любов до контемпляції і самотності, Авері ще мав особливий талант: дар зустрічати чи сприймати з усміхом все комічне в житті. Наприклад, він зображував себе інколи пройдисвітом-волоцюгою або старим моряком з червоним носом і подертою панчохою на голові. Назагал його суб'єкти не героїчні, навпаки, звичайні, але завжди він умів висловити в них поезію їхнього буття.

Авері прирівнюють часто до Матісса. Справді, у них є подібності, як також і різниці. Колір для обох був найважливішим елементом у їхньому мистецькому вислові. Але там, де кольори Матісса сенсуальні й розкішні, повні середземноморської теплоти, кольори Авері є терпкі, ексцентричні та повні північної прозорості і суворости. Матісс був гедоністом з французького півдня, Авері — пуританином з Нової Англії.

Своїм унікальним самотньо-сумним і при тому радісним «святкуванням» життя і природи — Авері є одним з дуже оригінальних мистців нашого часу.

Ірина Федюшин

Франк Стелла (Frank Stella) своєю ретроспективною виставкою в Нью-Йоркському музеї модерного мистецтва засвідчив ще раз важливість безперервної прогресії в мистецькій творчості. Його творчість саме і є секвенціональною тяглістю з твору в твір, від ідеї до ідеї. Авторка цієї замітки була вражена сильною раціоналізацією цілої серії образотворчих форм, що їх радше можна вважати «критичною дискусією» у формі малюнків, ніж виставкою пластичної творчості. У Стелли мистецтво є холодним актом зухвалої раціоналізації та критичної інтелектуальності, яка своєю аналітичною та реторичною здібністю спонукає до творення цілої серії радше критичних раціональних дедукцій у вигляді кола і його сегментів.

На іншому поземі мистецького сприймання мистецтво Стелли викликає дуже багате оптичне враження у глядача. Востаннє Стелла відійшов від надто суворої абстракції своєї ранньої творчості (її «чорного й алюмінійового» періоду), особливо в серії картин, базованих на формі кола і його сегментів. Тут глядач приємно вражений розкішним хроматизмом, підсиленним бароковим багатством. Однак, атмосфера його образів залишається холодна і майже клінічна, хоч треба визнати, що ця холодна раціоналізація поєднана з багатим декоративним стилем.

Своєрідна «академічність і сухість» виявляється у вузькому діяпазоні проблем, що їх Стелла розв'язує «по-надлюдському бездоганно» у своїх картинах. Технічно всі його картини виконані акуратно, неперсонально, супероб'єктивно і механічно. Складається враження, ніби це мистецтво зведене до серії діаграм, які являють собою радше ілюстрацію ідей, ніж тотальний емоційний та інтелектуальний творчий вияв.

Таке мистецтво не вимагає від глядача глибокого замислення чи дуже складного емоційного відчуження. Як уже згадано вище, його малюнки, виведені докладно «циркулем» і вимальовані «під лінійку», творять цілий ряд форм і цікавих оптичних ефектів, але не викликають емоційного імпаكتу у глядача.

Між ідеєю і її втіленням у добірно намальовані геометричні форми творчості Франка Стелли є порожнеча, порожнеча глибокого почуття. Виставка Стелли є доказом сили («раціональної»), як також і слабости («емоційної»). Ситуація, в якій опинився сьогодні Стелла, характеризує багатьох нинішніх американських мистців, так званих «мінімалістів», метою яких є зведення до мінімуму пластичних засобів у їхніх суворих та безасоціативних абстракціях.

Ірина Федюшин

Краще мовчати, ніж промовчувати правду

До такого висновку я прийшов, прочитавши подорожні нотатки з України Віри Вовк під досить таки патетичною назвою «Україно, моя любове», надруковані в «Сучасності» за березень 1970. Ці нотатки Віри Вовк нагадують подекуди мандрівні «нагоди й пригоди» західних туристів в Індії, що захоплюються палацами магараджів й іншими атракціями цієї романтичної країни, але байдужою мовчанкою оминають голод, нужду й кастові пересуди.

Що ж бачила шановна поетка на Україні? Вона описує поля соняшників у дорозі на Умань, селян з «колосальними косами часнику й цибулі», гірляндою яких її завітчала Олена Смолич (як же це нагадує безжурні Гаваї!); вона оглядала старовинні церкви, проходила між тополлями над Дніпром, захоплювалася невтомним ляцанням солов'їв у Києві і передусім зустрічалась і зустрічалась з численними культурними діячами. Ці зустрічі влаштовувало їй «Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном». У будинку цього товариства відбувся і її літературний вечір, промовляючи на якому, Віра Вовк між іншим сказала: «Нещасний той і гідний співчуття, кому забракло в серці щедрости, щоб вирости понад дрібниці». Виринає питання, що саме Віра Вовк вважає сьогодні дрібницями на Україні і чи часом вона поза «палацями магараджів» не переочує сутнього?

Не во гнів шановній поетці кажучи, читаючи її подорожні нотатки, я прийшов до виснов-

ку, що вона, свідомо чи несвідомо, попадає у тон всепрощення і з цього погляду оцінює чимало справ і подій.

Що ж бо, наприклад, можна думати про такі міркування Віри Вовк: «Я вважаю, що сам факт неіснування самостійної української держави не понижує України як нації. Скажу більше: якщо б часом незалежність України мала б спотворити її на взір тоталітарних споруд, що підкорюють, використовують і кривдять інші народи (як нас кривдили сторіччями), то хай Всевишній вже краще укоронує її ласкою тернини». Як залишити на боці релігійну діалектику, у мене (як мабуть, і в кожного об'єктивного читача) виникло враження, що, на думку Віри Вовк, за сучасних умов Україна *не* є вже спотворена тоталітарним ладом, її вже не кривдять.

В одному місці своїх подорожніх нотаток Віра Вовк згадує Солженіцина, шанує його за те, що він сміливо дивиться в очі антагоністові. Свята правда! Солженіцин в очі говорить правду, не затаює її, у своїх писаннях не заколисує своїх читачів розповідями про красу російських берізок і старовинних російських церков. Він відкрито б'є по лицемірному режимові і його вислужниках. Це саме роблять сьогодні усі ті відважні, що їх є вже тисячі, — в Україні, в Росії, в Прибалтиці і по всіх інших широких просторах імперії. Цю саму правду про Україну відкрито розповідає сьогодні канадський комуніст Іван Коляска.

Віра Вовк у своїх подорожніх

нотатках говорить, що «існує свідомо й арогантна неправда, і про неї не можна мовчати». Проте вона на практиці притримується іншої методи, послуговується промовчуванням правди. Навряд чи за сучасних умов ми можемо собі дозволити на таку розкіш. У «Програмі Демократичного руху Росії, України і Прибалтики» говориться, що тільки завдяки інертності всіх прошарків радянського суспільства й відсутності демократії загинуло в СРСР ні в чому неповинних 14 мільйонів людей. «Ми пригадуємо, що така небезпека, не проминула й сьогодні, не зважаючи на деяке пом'якшення режиму. Апарат поневолення широкий і діє; знову проходять політичні процеси, знову наповнюються концтабори чесними людьми, знову здорових людей кидають у психіатричні лікарні».

На Україні політика русифікації веде до загрози існуванню самобутності українського народу. Звичайно, цей плян маскований «розквітом культур», він розкладений на десятиліття, і в зв'язку з цим даремне Віра Вовк потішає себе, що «Україна пережила страхіття і далі існує». Народи не вічні, їх можна так чи інакше знищити як самобутню одиницю, свідком чого є історія. За таких умов, на мою думку, обов'язком кожного з нас є повністю розкривати правду, допомагаючи тим самим її перемозі.

Тим часом Віра Вовк «не борює ніякої системи», вона меланхолійно стверджує, «що історія поплила не в той бік, як

нам хотілося...», шукає «спільного, не розбіжного», дякує Бажанові за видання «Історії українського мистецтва», хоч її на Україні і з свічкою не знайдеш (зате там скільки завгодно Тельнових та інших шовіністичних хуліганів з «чорної російської сотні» – окреслення не моє, а «Програми Демократичного руху»), ця історія – матеріал на експорт. Одним словом, вживаючи радянської термінології, Віра Вовк, на мою думку, лакує дійсність на Україні, підмальовує її рожевими фарбами національної патетики («Я закохана в неї всією душею, всією плоттю, всім серцем»). Питання тільки, чи за яких двадцять років не залишаться тільки такі українські аксесуари, як галушки, вишивки і борщ – до чого хоче довести «чорна сотня», якоїсь філософської романтики, приємних спогадів про зустрічі з прекрасними людьми, в тому числі і явними виступниками.

Необізнаний з життям на Україні читач, прочитавши її подорожні нотатки, може зробити висновок, що там на ділі життя пливе нормальним руслом, як у будь-якій іншій країні. Таке заховування правди за параван культурництва, патетики про любов до України – шкодить усім відважним починам молодієї генерації на Україні. Саме бо за параван «досягнень», розквіту української культури, братерства націй ставить сьогодні режим усі свої безчинства і злочини.

Мирослав Стиранка

Зміст:

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 5 *Юрій Коломиець*. З нових поезій.
10 *Емма Андієвська*. Герострати (уривок з роману — III).
29 *Роман Бабовал*. Випадкові стежки.
34 *Олена Василева*. Від Абатства поетів до П'ятірного грона.
40 *Святослав Гординський*. Чи скоординовано всі координати?
50 *Аркадія Оленська-Петришин*. Виставка картин Галини Мазеви.
56 *Василь Витвицький*. «Музика» — нарешті!

ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

- 60 На оборону культури та її діячів на Україні.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 64 *Роман Рахманний*. А до того я не знаю «людства».
71 *Анатоль Камінський*. Про «переконаних», але не ідейних комуністів.
76 *Мирослав Прокоп*. Писання, що породжують сумні рефлексії.
83 *Роман Купчинський*. «У перших лавах будівників комунізму».

ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

- 88 *Дмитро Корбутяк*. Про технологію в економіці США і СРСР.

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

- 94 *Михайло Г. Марунчак*. Питання патріархату у Львові в 1842 і 1880 роках.

ДИСКУСІЯ, РОЗМОВИ

- 104 *Богдан Бойчук*. Про релятивну абсолютність і навпаки.

РЕЦЕНЗІЇ, КРИТИКА

- 108 Як вони нас бачать, а як ми їх (*Євген Врецьона*). — Федералізм і національне питання (*Олег С. Федишин*). — Три пражські поети (*Іван Фізер*).

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- 118 Зміни в керівництві комсомолу України (*В. П. Стахів*). — Поступки режиму?
120 Біографічні нотатки.

З МИСТЕЦЬКОЇ ХРОНІКИ

- 121 Виставка Любослава Гуцалока (*А. Коломиець*). — Джим Дайн — поет інтимного (*Ірина Федишин*). — Мілтон Авері — поет простору і самотності (*Ірина Федишин*). — Франк Стелла — декоративність і раціоналізація (*Ірина Федишин*).

ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

- 93 До напису над київською Орантою (*Святослав Гординський*).
126 Краще мовчати, ніж промовчувати правду (*Мирослав Стиранка*).

Адреси наших представників

Австралія: „Library & Book Supply“
16 a Prospect Street
Glenroy, W. 9, Vic.

Аргентина: Cooperativa de Credito
„Renacimiento“
(para „Suchasnist“)
Maza 144
Buenos Aires

**Велико-
Британія:** S. Wasylko
52, Johnson Road
Lenton, Nottingham

Канада: I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 165, Ont.

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025

Швейцарія: Dr. Roman Prokop
alte Landstrasse 22
8803 Rüschiikon

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн просимо надсилати безпосередньо на адресу видавництва.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ місячника «СУЧАСНІСТЬ» на 1970 рік

	одно число:	річно:
Австралія	0.80	8.40 дол.
Австрія	24.—	240.— шил.
Англія	0:7:0	3:12:0 фун.
Аргентина	1.50	15.— пез.
Бельгія	50.—	500.— бфр.
Бразилія	1.50	15.— н. круз.
Венесуеля	1.20	12.— ам. дол.
Голляндія	3.50	36.— гул.
Канада	1.30	13.— кан. дол.
Німеччина	3.50	36.— нм
США	1.20	12.— ам. дол.
Франція	5.—	50.— ффр.
Швейцарія	4.—	40.— шфр.

Додаткові кошти пересилання нашого журналу летунською поштою до Канади і США становлять 7,5 дол. річно.

Адреси для вplat:

Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.
8 München 2, Karlsplatz 8/III
Bankkonto: Deutsche Bank A. G.
8 München 2, Promenadeplatz
Kto Nr.: 22/20457
Postscheckkonto: PSchA München
Kto Nr.: 22278

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів, які висилають чеки прямо на нашу адресу, виготовляти їх обов'язково на *Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.*

Чеки, виготовлені на «Сучасність» чи на окремі прізвища працівників нашого вид-ва, утруднюють і деколи унеможливають їхню реалізацію.

У видавництві «Сучасність» вийшла друком нова книжка:

ДЕНІ ДІДРО

ЖАК ФАТАЛІСТ І ЙОГО ПАН

Повний текст у перекладі Івана Кошелівця

Роман про любов і надзвичайні пригоди двох мандрівників, які їхали невідомо звідки й невідомо куди, не знаючи мети своєї подорожі.

Книжка появляється на ринку саме в той час, коли вона може стати гарним великоднім подарунком.

Роман має 280 стор. нормальної вісімки і коштує в окремих країнах:

Канада й США: 4 дол.

Німеччина: 15 НМ.

В інших країнах рівновартість 4 доларів.

Замовляти можна в усіх українських книгарнях або безпосередньо у видавництві «Сучасність».

НОВІ КНИЖКИ ВИДАВНИЦТВА «СУЧАСНІСТЬ»

Вийшли з друку два томи

АНТОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ НА ЗАХОДІ

КООРДИНАТИ

Упорядкували: **Богдан Бойчук та Богдан Т. Рубчак**

Вступна стаття Івана Фізера.

Том I має 404 стор., том II — 488 стор. Ціна кожного тому: в картоновій оправі — 4.90 амер. дол. або відповідно в іншій валюті; в полотняній оправі 5.90 амер. дол.

Книгарням та кольпортерам даємо 35% опусту.

Замовлення просимо надсилати на адресу нашого видавництва або його представників в окремих країнах.